

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

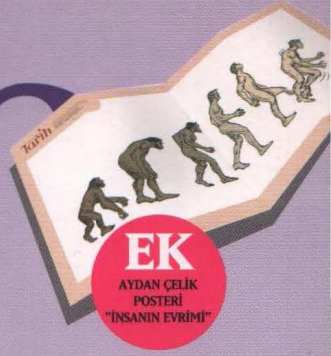
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

E

156
ARALIK
2006



Balkan Harbi Yılları
Rum Yerleşimlerine
Muhacir İskânı

Tuncay Bilecen

Osmanlı'da
İlk Basımevi

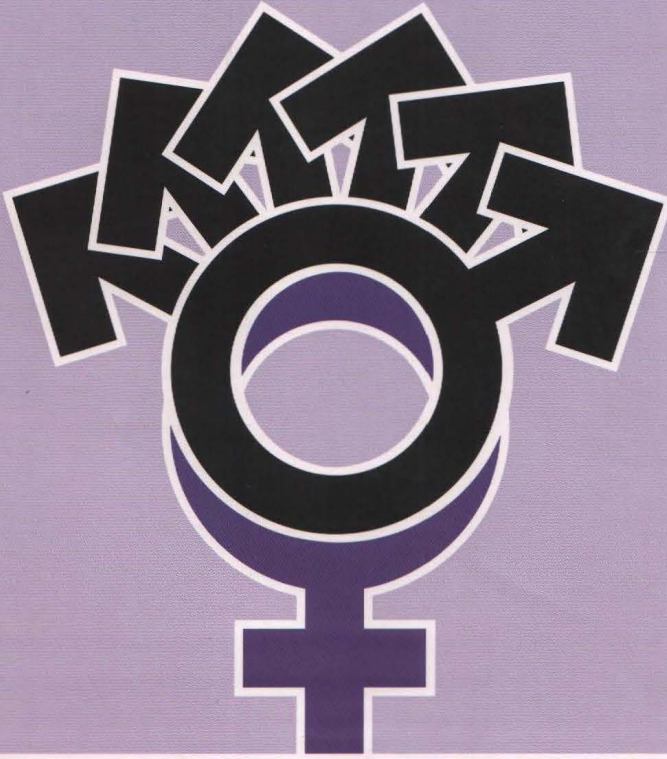
Yahudi
Matbaacılığı

Naim Güler

Evliya Çelebi'nin
Seyahatnamesi'nde

16 ve 17.
Yüzyıllarda
"Kürdistan"

Martin van Bruinessen



72 YILIN ARDINDAN

Kadını içermeyen siyaset

Ayşegül Yaraman, Türkiye'de kadınların
siyasal haklarına kavuşmalarının
tarihini sorguluyor. 14. sayıya.



156. SAYIMIZLA MERHABA...

Toplumsal Tarih dergisinin her ay başında düzenli olarak toplanan, tarih ve arkeoloji alanlarında Türkiye'nin önemli isimlerini bir araya getiren bir yayın kurulu var. Bu kurul dergide çıkan hemen her yazıyı okuyor, tartışıyor, yazı öneriyor ve yazı üretiyor; kısacası Toplumsal Tarih'e can veriyor. Yine de editöre yapacak iş kalıyor. Genel politikanın Yayın Kurulu tarafından belirlenmesine rağmen, gelen yazıları değerlendirmek, eleştirmek, yazıların uzaması-kısalması gibi konularda yazarlarla tartışıp anlaşmaya varmak benim işim. Bu durum tarih anlayışı, tarih-siyaset ilişkisi ve derginin yayın politikası üzerine tekrar tekrar düşünmeyi ve okumayı zorunlu kılıyor. Bu okumalar esnasında R.G. Collingwood'un (*Tarih Tasarımı*, 1990, s. 81) dikkatimi çeken bir cümlesini aktarmak istiyorum: "Tarih, tasarımlar hakkındaki sorular ile olgular hakkındaki soruların birbirinden ayrılmadığı bir bilgi türüdür." Bu cümle gerçekte de tarih yazanların dünya görüşleri ile tarihsel olguları uyumlaştırarak yolunda daima sürecekle olan çabalarını çok güzel özetliyor. Toplumsal Tarih'e kimi zaman ilginç tarihsel olgular ortaya koymasına rağmen, yazarın bir yorum getirmemesinden dolayı, "tasarımı" olmayan, kof içerikli yazılar geliyor. Sonuçta yazarla görüşmelerde bu tasarımsızlık meselesini halledememek yazı yayınlanmıyor.

Tabii bir de tarihsel olgulara pek önem vermeden, siyasi bir yazıymışcasına kaleme alınmış yazılar var. Böyle durumlarda yazarlardan, görüşlerini dayandırdıkları tarihsel olguları açıklıkla ortaya koyması talep ediliyor.

Bu iki durumun dışında mantıklı bir sebep sonuç ilişkisi kurmadan bazı yargılar üreten ya da tarihle alakalı olmayan yazılar da geliyor yazışlarına. Bu yazılara kimi zaman dergideki sıklıkla göre Yayın Kurulu'na danışmadan cevap yazmak zorunda kalıyorum. İnsan, böylesi konularda yoğun çalışma temposunun da etkisiyle haksızlık yapmanın sınırını aşiyor belki.

Öte yandan, tarih anlayışı tartışmalarının kesin bir denkleme sonlandırılabilir türden bir konu olduğunu düşünmüyorum. Tam tersine, tartışılarak geliştirilebilecek ve uzlaşılabilir bir konuya benziyor. Çünkü Toplumsal Tarih'te "Tarih nedir?" sorusuna cevap arayan birkaç yazı yayınlanılabilecek. 2007 yılının ocak ayında görüşmek umuduydu.

Ahmet Akışt

Özet ve düzelti:

151. sayımda Y.S. Karakışla'nın kaleme aldığı "Çatı Rus Askeri Pavlo'nun Kurşuna Dinişmesi" yazısında geçen dönemin padişahı Abdülaziz değil, Abdülmecid'dir.

155. sayımın "Güncel" bölümünde yer alan, Yasemin Inceoğlu'nun kaleme aldığı "10. Mehmet Ali Aybar Sempozyumu'nun ardından" yazısında geçen "Türk Tarih Vakfı Başkanı Orhan Şiller" cümlesi "Türk Vakfı Başkanı Halim İslutoğlu" olmalıdır.

Ayşe Hür'ün yazdığı "Temür Kağız'a kurulan Bağı"lar yazısının kaynaklar bölümünde geçen N. Kemal Orkun ismi Hüseyin Namık Orkun olmalıdır.

**04 OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 GÜNCEL

**08 26 KASIM 1910
ŞARK GÖRÜNTÜLERİ-2**
Edhem Eldem

**12 BASRA'DA
"KAR YAĞDI, BÖYLE
OLDU!.." (1851)**
Yavuz Selim Karakışla

**14 KADINI İÇERMEYEN
SİYASET**
Ayşegül Yaraman

**24 EVLİYA ÇELEBİ'NİN
SEYAHATNAMESİ
16 VE 17.
YÜZYILLARDA
KÜRDİSTAN**
Martin Van Bruinessen

**32 BALKAN HARBİ YILLARI
RUM
YERLEŞİMLERİNE
MUHACİR İSKÂNİ**
Tuncay Bilecen

**38 ERMENİCE KONUŞAN
RUMLAR
HAY-HURUMLAR**
Yorgos I. Anastasiadis

**46 OSMANLI'DA İLK
BASİMEVİ
YAHUDİ
MATBAACILIĞI**
Naim Güleriyüz

**55 OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA
KARAY MATBAASI**
Dan Shapira

**60 ERMENİ
ALFABESİNİN 1500,
MATBAANIN
400. YILI
KUTLAMALARI**
Sacit Kutlu

**66 19. YY SELANİK
SOSYAL HAYAT,
GIYIM KUŞAM TARZI
VE KADINLAR**
Ulvi Keser

**74 EDİRNE'DE 17. YÜZYILDA
İNŞA EDİLEN
AYŞEKADIN
KERVANSARAYI**
Ratıp Kazancıgil

**79 BİR AMERİKAN
İSTİHBARAT RAPORU
II. DÜNYA HARBİ
YILLARINDA ZSA ZSA
GABOR'UN
TÜRKİYE HAKKINDA
GÖRÜŞLERİ**
Rifat N. Bali

**82 MİMARLIK, MEKANİK VE
İNSAN ANATOMİSİ
ÜZERİNE
LEONARDO
DA VINCI'NİN
DEFTERLERİ**
Ayşe Hür

**87 FOÇA ÜZERİNE
ÜÇÜNCÜ KONFERANS
FELIX
SARTIAUX'UN
KAZILARI**
Zeki Arkan

**90 WEB'DE OSMANLI
TARİHİ**
Gürel Tüzün

**92 MİSLİ GEÇMİŞ ZAMAN
ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ
"ÇİZER İÇİN
BEREKETLİ
BİR MALZEME:
ANAKRONİZM"**
Söyleşi: Ahmet Akışt

96 ANAKRONİZM
Aydan Çelik

Tarih Vakfı açığıdaki kurumsal Tarih Dostları tarafından desteklenmekte. *İstanbul ve Toplumcu Tarih* dergileri Myra'dan tasarım ve tasarım danışmanlığı, Marjinal'den basın ve halkla ilişkiler hizmeti ve danışmanlığı, Girişim'den bilgisayar donanımı servisi hizmeti, Bileşim'den baskı desteği olarak yayımlanmaktadır.

**KURUMSAL
TARİH
DOSTU**

Aktif Dağıtım A.Ş.
Barut Hotels
Bileşim Matbaacılık
Datagate A.Ş.
Despec A.Ş.
Ekin Fuarcılık Ltd.

Evrin Bilgisayar
Index A.Ş.
Netex A.Ş.
Odeon Tours
Royal Garden Hotel
Transseo Turizm

TÜYAP
Vasco Turizm A.Ş.
Visiur Seyahat
Acentası

Kaza

2 ARALIK 1906
SABAH

Anadolu feneri Karyesi'nde ikamet eden Mustafa Ağa'nın beş altı yaşlarındaki kızı Gülsüm geçen gün pek müellim (üzücü) bir kaza neticesinde terk-i hayat eylemiştir. Buna dair aldığımız malumatı aynıyle naklediyoruz: Akşam saat on bire doğru çocuğun validesi su doldurmak üzere çeşmeye gider. Evde yalnız kalan Gülsüm annesinin gaybubetinden bi'l-istifade hemen mutfağa iner. Sabâvete mahsus bir tehâllükle (çocukça bir istekle) mısırlardan birini alır. Hemen ocakta yanan ateşin üzerine kor. Pişirmeye başlar. Bu esnada ocaktan sıçrayan bir şerâre (kıvılcım) Gülsüm'ün elbisesine isabet etmez mi. Yavrucağız birden bire uğradığı kazanın farkında olmaz. Fakat ateş vücuduna sirayet edip de yandığını hissedince elindeki mısır koçanını atar, beş altı dakikadan beri yalnız bulunduğu hanede şedit bir ızdırap ile etraftan istimdâda (yardım istemeye) başlar. Çocuk şaşkınlık sâikasıyla yukarı kata çıkar. Orada minderler de alevlenir. Pencereden ağır ağır çıkan dumanlar sokakta validesinin nazar-ı dikkatine isabe eder. Haneden içeri girer girmez elindeki kovaları çocuğun üstüne boşaltır. Komşulardan bazıları da yetişirler. Hem çocuğun, hem de minderlerin ateşi söndürülür. Biçare Gülsüm'ün tehlikede bulunduğu anlaşılır. Kazada Doktor Tahsin Bey tarafından tedavi edilmiş ise de maalesef hayatı kurtarılamamıştır. Şu kaza-yı müellim erfalin yalnız evde bırakılmaması için ebeveyne mucib-i ibret olacak vekayiden olduğu gibi bu fıkra da bilhassa

çocuklara okutulabileceek bir ders-i ahlakidir.

Mösyö Blok'un Raporu

8 ARALIK 1906
SABAH

Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclisi'nde İngiliz dâinler vekili her sene bu esnalarda bir rapor neşreder. Bu seneki rapor geçen gün Londra'da neşrolunmuş ve malumat-ı müfideyi havi bulunmuştur. İngiliz vekili Mösyö Blok bu raporunda ziraat ve ticaret-i osmaniyenin ahval-i hazırası ile ileride ihrâş eyleyeceği mevki-i iktisadi hakkında mütâlaât-ı memnuniyet-bahşâ dermian etmiştir. Mösyö Blok'un ifadesi vechile saye-i terakkîyat sermaye-i hazret-i padişahide memâlik-i mahrûsa-i şahanede şimendüfer hatları gittikçe tezâyüt eylediğinden ahval-i iktisadiye dahi daha ziyade feyz ve terakki kesp eylemektedir. Bu sene Londra'dan külliyyetli altın akçe nakl olunmuştur. Osmanlı Bankası Londra'dan 1902 senesinde 110 000, 1903 senesinde 1 317 000, 1904 senesinde 738 000, 1905 senesinde 1 976 989 ve 1906 senesi Teşrinvevvel'in on altısına kadar ise 2 763 514 ki beş sene zarfında ceman yekun 6 905 943 lira çekmiş ve bütün bu meblağ memâlik-i mahrûsa-i şahanede kalmıştır. Bu kadar külli paranın muâmelât-ı iktisadiye ve ticariyeye hasredildiği der-kârdır. Mahsulâtın mebzûliyeti ve nakliyatın sühûleti hasebiyle memâlik-i şahanede servet-i umumiye gittikçe tezâyüt etmektedir. Bu servet-i mütezâyide (artan servet) emlâk ve akâr inşasına tahsis olunmaktadır. Ekser

Osmanlılar eşhâm ve tahvilâta o kadar ragbet göstermeyip paralarını emlâka yatırır. Bu sebebdan dolayı bir müddetten beri Dersaadet ile havalisinde apartmanların, hanların, dükkanların ve büyük hanelerin miktarı gittikçe çoğalmaktadır. Ba'dehü Mösyö Blok Düyûn-ı Muvahhide-i Osmaniye Tahvilâtından dahi bahsederek tahvilât-ı mezkûrenin ne gibi metin ve rasin (sağlam) esaslara müstenit bulunduğunu beyan eylemiş ve ba'de gümrük resmine ircâ-i kelâm ile bedemâ senevi 880 000 Lira-yı Osmani fazla-ı varidât husule geleceği melhûz (olası) bulunduğunu ve miktar-ı mezkûr gittikçe tezâyüdü şüphesiz olduğunu dermian etmiştir.

Cinayet

15 ARALIK 1906
SABAH

Edirnekapısı civarında Çakırağa Mahallesi'nde bir bakkal dükkanı önünde dün sabah bir şahsın mecrühen nim-mürde (yarı ölü) bir halde yarmakta olduğu mahalli zabıtaca haber alınmasıyla derhal ser komiser izettü Zihni ve komiser-i sâlis re'fetlü İsmail ve Hakkı efendiler mahall-i vak'aya gitmişler ve filhakika bir şahsın mecrüh ve bi-hûş (şuursuz) bir halde yatığını görmüşlerdir. Mecrûhun hüviyeti sorulduktan yirmi sekiz yaşlarında ve berber esnafından İbrahim Efendi olduğunu ve bakkal Ligor'un kendisini cerh eylediğini güç hal ifade edebilmiştir. Zabıta Nezaret-i cellesine ihbar-ı keyfiyet edilmekle beraber mecrûh bir sedye ile Balat'ta kain Musevi Hastahanesi'ne götürülmüş ise de bi-çare hastahane kapısında ve

Sıhhat Tasarrufları / 21 ARALIK 1906 SABAH

Çemberlin süzgeci. Pastör sisteminde gayri müteessir karako lamba şişeleri. Her büyüklükte ve her şekilde bulunan bu şişelere rutubet ve su tesir etmez.

Hatta yanmış lambaya takılı bulunduğu vakit bile üzerlerine su saçılır ise asla kırılmaz ve diğer camlardan on kat fazla dayanır.



İstanbulda: "Fincancılar Yokuşu"nda Rıza Paşa Hanı'nda İlyas Karako Biraderlerin mağazasında" işbu lımbalar bulunduğu gibi bir çok da emtia-i züccacıye İağfuriye ve billuriye ve Japon muvâderât-ı hakikisi satılmaktadır. Galata'da: "Tünel" Sokağında 45 numaralı mağazdır. Bursa'da: "Mahmut Paşa" Hanı'nda.

sedye derûnunda tekmi'l-i enfâs eylemiştir (ölmüştür). Biraz sonra Adliye Nezaret-i celilesi bidâyet müdde-i umumi muavinlerinden izettü Talat Beyefendi ile Zaptiye Nezaret-i celilesi etribâsından yüzbaşı fütüvvetlî Fezî Bey mahall-i cinayete giderek maktûl muayene olunmuş ve filhakika arkasından sağ taraf küreğinden ve koltuğu altından ve bacağından ve daha müteaddit mahallerinden olmak üzere altı mahallinden cerh edildiği ve cerihin yüzü keskin ve geniş bir bıçak ile ika' olunduğu ve arkasından sağ taraf küreğinden aldığı yarının tesiriyle vefat eylediği anlaşılmıştır.

Esbâb-ı katl hakkında tahkikat Müdde-i umumi muavini izettü Talat Beyefendi ile mahall-i memurin zabıtasının esbâb-ı cinayet hakkında icra eyledikleri tahkikata nazaran maktûl İbrahim Efendi kayınbiraderi Nazım Efendi'ye dün sabah yirmi para vermiş ve çay şekeri almak üzere civarlarında öteden beri alış veriş ettikleri bakkal Ligor'a göndermiştir. Nazım Efendi parayı verip şeker istemiş ise de Ligor alacağı olduğundan bahs ile bazı mutâlebâtta ve bu esnada muhill-i haysiyet tahkiratta (onur kırıcı hakaretlerde) bulunduğundan Nazım Efendi bakkalın bu gibi münasebetsiz sözlerinden müteessir olmuş ve şekeri almaksızın hanesine avdet ve macerayı eniştesi İbrahim Efendi'ye hikaye eylemiştir. Bunun üzerine İbrahim Efendi kayınbiraderi Nazım Efendi'yi yanına alarak bakkal Ligor'un dükkanına gider ve borcunu mukir ve mu'terif (kabul eder) olduğunu ve bu günlerde kâmilten tediye ve tesviye edeceğini söylediği sırada bakkal ona da münasebetsiz ve hakaretamiz sözler

söyledikten bu arada münazaa tahaddüs eyler.

Esna-i mücadelede Ligor dükkanın tezgahı üzerinde bulunan bıçağı alıp İbrahim Efendi'nin üzerine hücum eylediğinden kayınbiraderi Nazım Efendi bir fenalık vukuuna meydan vermemek üzere bakkal Ligor'un elinden bıçağı almak istemiş ve şu kadar ki elleri kesildiğinden can acısı ile bıçağı bırakmıştır.

Bu esnada dükkanda münazaayı seyretmekte olan bakkal Ligor'un çırağı Vasil dükkandan eline geçirdiği bir çuvalı Nazım Efendi'nin başına geçirmekle İbrahim Efendi yalnız kalmış, bakkal Ligor da İbrahim Efendi'yi müteaddit mahallerinden cerh etmiştir. Mecrûh İbrahim Efendi aldığı cerihaların tesiriyle bitap bir halde yere düştüğünden cânî Ligor dükkana girmiş ve dükkanın arka kapısından firar etmiştir. Vak'ayı görenler ile mümâileyh Nazım Efendi'nin ifadeleri ber-vech-i bâlâ zapt olunmuştur. Nazım Efendi dahi mecruh olduğundan tedavisine ibtidâr edilmiştir. Katilin derdesti için memurin-i lâzime tayin olunmuş ve kariben derdest edileceği şüphesiz bulunmuştur. Katilin çırağı Vasil ise derdest edilmiştir.

Hacı Davut Vapourları

31 ARALIK 1906
SABAH

Yine Hacı Davut vapourlarından şikâyetler işitiliyor. Fakat bu defaki şikâyet vapourların köhneliği, vakitli vakitsiz hareketleri, mürettebatının yolculara karşı dürtüşane (kaba) muamelesi hakkında öteden beri işitile gelen şikâyetlere benzemiyor. Bu başka türlü. Bakınız, şehri hâlin

beşinci Salı günü Kale-i Sultaniye, Gelibolu ve Dersaadet'e müteveccihen İzmir'den hareket etmiş olan işbu kumpanya vaporuna Gelibolu'ya çıkmak üzere râkib olan (binen) bir ailenin gönderdiği mektupta ne deniliyor : Vaporda Gelibolu'ya çıkmak ve ekserisi kadın ve çocuk olmak üzere yirmi kadar yolcu var idi. Kale-i Sultaniye'ye muvâsalatımızda kaptan Gelibolu'yu tutamayacağından ora yolcularının Kale-i Sultaniye'ye çıkmalarını, çıkmazlarsa dönüp dolaşıp yine İzmir'e avdet edeceklerini ihtar etti. Sebebini sorduk, güya Gelibolu'ya gece varacağımızdan peratike (karantinadan alınan teskere) alamayacak ve fırtınalı havada beklemeyecekmiş. Çâr-nâ-çâr Kale-i Sultaniye'ye çıktık ve derhal acentaya müracaat ettik. Halbuki acenta "Ben karışmam demez mi?" Vapor karaya çıkmamızı müteâkip sanki bizimle eynmek istiyormuşçasına düdüğünü üç dört defa ötürerek Marmara'ya yol almıştı. Burada iki gün müsâferetten sonra Belçika bandıralı bir vapora binerek gideceğimiz yere gittik ama ettiğimiz fazla masraftan ziyade çektiğimiz zahmeti unutamayacağız. Kaptan fırtınayı öne sürerek şu muamele-i nâ-revâsını muhik (haklı) gösterebiliriz de Kale-i Sultaniye acentası acaba ne diyebilir? Gideceği yere kadar nevl ücretini (yol parasını) tamamen vermiş olan bir yolcu vapora ahlal-i fevkalade ilcâsıyla (zorunlu halde) bari yolda bıraksa bile oradaki acenta yolcuları başka vapora aktarma etmek veyahut nevlin üst tarafını iade eylemek icap etmez mi?

Fırtına

13 ARALIK 1906
SABAH

Boğaziçi muhabirimizden: Evvelki günlük fırtınada Kara Deniz Boğazı'nın on beş mil kadar açıklarında çaparı ile uskumru balığı sayd etmekte (avlamakta) olan balıkçı sandal ve kayıklar tehlikeli bir mevkiye bulundukları, o sırada Kara Deniz'den İmanımıza gelmekte bulunan İngiliz

bandırasını hamil bir şilep kaptanı tarafından kurtarılmakla imdatlarına girmiş ve dokuz on kadar kayık ve sandal bağlayarak gece saat üç raddelerinde Anadolu'ya kavga'na getirmiştir.

Yine mahall-i mezkûrde balık sayd etmekte olan Karlıca Karyesi sakinlerinden ve balıkçı esnafından Salahattin, Hulusi, Laz Yusuf, Laz Mustafa, Abdurrahman ve Garipçe sakinlerinden iki şahıs güç hal ile şile sahiline çıkarılmışlardır.

Yine fırtına esnasında yirmi otuz kadar balık kayıkları hayli müşkülât ile Garipçe'ye vasil olmuşlardır. İki üç balık sandalının gaybûbet ettiği rivâyet edilmektedir.

Fırtınanın şiddetinden ve orfoz sularının cereyanından Boğaziçi köylerinde bir kaç günden beri haylice lüfer balığı tutulmuştur. Karayel rüzgarı bir kaç gün kadar devam edecek olursa uskumru balığının Boğaz'dan içerteği gireceği me'mûldür.

UNUTULMUŞ BİR HİKÂYE

KIRIM SAVAŞI

Kırım Savaşı'nın 150. yıldönümü üzerine Moskova ve Torino'da birer konferans düzenlendi. Moskova'daki konferans yeni Ortodoks Rus milliyetçi tarih söyleminin tanınmış akademisyen ve politikacılar tarafından çok net bir biçimde dile getirilmesine tanıklık etti.

CANDAN BADEM

Kırım Savaşı konulu konferanslardan biri, 7-8 Kasım tarihlerinde Moskova'da, Rusya'nın Ulusal Gururu Merkezi (TsNSR) tarafından düzenlendi. "Rusya ve dünya halklarının kültürel belleğinde Kırım Savaşı" konulu konferansta yeni görüşler ortaya atıldı. Ortak temalardan biri, Rusya'nın bu savaşta aslında yenilmediği oldu. Konferans yeni Rus Ortodoks ve ulusalcı elitinin kendi kimliğini yeniden tanımlama açısından Kırım Savaşı'nı önemsettiğini de ortaya koydu. Konferansı düzenleyenler, Rusya Devlet

Sokolov, Rusya'nın Kırım Savaşı'nı manevi olarak kazandığını ve savaşın bu yönünün önemli olduğunu söyledi. Sokolov, bu konferansın sonucunun ders kitaplarının Rusya'nın gösterdiği "manevi/ruhsal kahramanlık" açısından yeniden yazılması olması gerektiğini belirtti. Daha sonra konuşan TsNSR vakfının mütevelli heyeti başkanı Vladimir Yakunin de bu savaşla ilişkin iki mit olduğunu söyledi: Birincisi Rusya'nın bu savaşı başlattığı, ikincisi de utancı verici bir yeniliğe uğradığı miti. Yakunin, bu savaşta kutsal yerler hakkındaki tavrın, yani manevi, dinsel etkenin büyük rol oynadığını ve bu konuda kimsenin hiçbir şey söylemediğini iddia etti. Ona göre bu dönemin yeniden değerlendirilmesi yalnızca bilimsel açıdan değil, Rus uygarlığının oluşumu açısından da gerekli. Yakunin'e göre Rusya Kırım Savaşı'nda "savunduğu değerleri olan özel bir uygarlık olduğunu ortaya koydu". Yakunin ayrıca Sovyet döneminde konunun "ideolojik tahriyat" a uğradığını ileri sürdü ve bunun baş sorumlusu olarak tarihçi akademisyen Yevgeniy Tarle'yi gösterdi. Yakunin, SSCB'de egemen olan materyalist felsefenin bu savaşın manevi yönünü görmezden geldiğini söyledi. Tarihçi ve TsNSR Başkan Yardımcısı Mihail Yakuşev daha da ileri giderek, Tarle'nin klasik eserini Rus arşivinden çok Fransız ve İngiliz arşivlerine dayanarak yazdığını iddia etti. Yakuşev ayrıca, Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi'nde (AVPRI) yakın geçmişte açılan bazı gizli belgelerin 1. Nikolay'ın politikasının saldırgan amacından en çok merak ettiğim, bazı katliamların sözünü ettikleri yeni açılmış arşiv belgeleri. Anlaşılan o ki, Kırım Savaşı üzerine tartışmalar daha çok sürecek.

Bilimler Akademisi üyesi tanınmış Osmanlı tarihçisi Vitaliy Şeremet de savaşı Vatikan'ın çıkardığını ve Rusya'nın savaşı kaybetmediğini ileri sürdü. Artçemy Yermakov ise Kırım Savaşı'nın Rusya'nın globalizmle mücadelesindeki ilk temel yenilgi olduğunu ileri sürdü. Kırım'dan Sivastopol Belediye Başkan Yardımcısı ve Simferopol Tavriya Üniversitesi profesörü Vladimir Kazarin de konuşmasında Rusya'nın savaşı kaybetmediğini değindi. Kazarin de Sovyet tarihçiliğinde Marx, Engels ve Lenin'in sözlerinden dolayı Marksist olmayan ifadelere rağmen kitabın basılmasını sağladığını da savundu. Alicksandr Besov, L. Zelenina, V. Şeremet ve M. Yakuşev'in ortak tebliği ise Kırım Savaşı ile ilgili mitler ve paradokslar hakkındaydı. Onlara göre de başlıca efsane Rusya'nın yenilgisidi. Kutsal yerler sorununu buhane olduğu da efsaneydi ki, gerçekte bu başlıca sebeplerden biriydi. Tebliğçiler Rusya'nın savaşta askeri teknik anlamındaki genişliği de kabul etmiyorlardı. Yıkmak istedikleri bir başka mit de 1. Nikolay rejiminin kokuşmuşluğu. Aksine, Nikolay büyük bir vatanseverdi. Nihayet Paris Antlaşması'nın Rusya açısından küçültüldüğünü savunuyorlardı. Burada kısaca değindiğimiz bu görüşlerin kısa sürede Rusya'da yeni resmi ideoloji haline gelmesi muhtemel. Kendi amacından en çok merak ettiğim, bazı katliamların sözünü ettikleri yeni açılmış arşiv belgeleri. Anlaşılan o ki, Kırım Savaşı üzerine tartışmalar daha çok sürecek.

BİR KONFERANS DA TORİNO'DA

Yine Kırım Savaşı ile ilgili bir kongre 17-18 Kasım 2006 tarihleri arasında Torino'da gerçekleştirildi. Uluslararası kongrede Kırım Savaşı'nın bitişinin 150. yıldönümü kutlandı, çeşitli tebliğler sunuldu. Associazione Europiemonte, İtalyan Kültür Bakanlığı ve Torino Belediyesi tarafından düzenlenen toplantıdan önce restore edilmiş olan Kırım Savaşı anıtının resmi açılışı da yapıldı. Torino kenti 1855 yılında müttefikler safında Kırım Savaşı'na katılan ve daha sonra İtalya'nın birliği sağlayacak olan Sardinya Krallığı'nın başkentiydi. Kongre boyunca Ukrayna, Rusya, Türkiye, İngiltere, Fransa ve ev sahibi İtalya'dan tarihçiler ve aydınlar Kırım Savaşı'nın çeşitli yönleri üzerine sunumlar yaptılar. Açılış konuşmasını Europiemonte başkanı emekli general Giuseppe Uzzo yaptı. Kırım Simferopol Tavriya Üniversitesi'nden Vladimir Kazarin ve Natalia Ischenko, Rus ve Ukrayna bakış açıları üzerinde durdular. Ben savaşın Osmanlı ve Türk tarih yazımında ele alınışı ve Osmanlı topluma etkileri üzerine konuştum. Bu bağlamda, 1856 Islahat Fermanı'nın Osmanlı Türk modernizasyon tarihindeki yeri üzerinde durdum. İngiltere'den King's College deniz tarihi uzmanı Andrew Lambert, savaşın Baltık cephesi üzerine bir tebliğ sundu. Sorbonne Üniversitesinden Michel Carmona Fransız bakış açısını yanıttı. İtalyan Ordusu Harp Okulu Komutanı General Armando Novelli ise savaşın askeri ve stratejik önemi hakkında konuştu.



Restore edilen Kırım Savaşı anıtı, Torino.

Başkanı Vladimir Putin'e yakınlığı ile bilinen bazı bürokrat ve işadamları ile Rusya patrikliğiydi. Sözcülüğünü Rusya demiryolları şirketinin yönetim kurulu başkanı Vladimir Yakunin'in yaptığı bu gruba "Ortodoks çekistler" de deniyor. Devlet kontrolünde olan sözcükleri şirket 50 milyar dolarlık akıfı ve bir milyona yakın personeliyle dünyanın en büyük demiryolu şirketi. Başkanı Yakunin ise Putin'den sonraki güçlü adaylardan biri olarak görülüyor. Konferansa konuşan Rusya Kültür ve Kitle İletişim Bakanı Aleksandr

ŞEHİR TİYATROLARI'NDAN DEVİRİM

Tiyatroya gime alışkanlığının yeniden kazanılması için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın Aralık-Şubat dönemindeki tam bilet fiyatları, Belediye Meclisi'nin kararıyla 1 YTL'ye çekildi. İBB'nin (İstanbul Büyükşehir Belediyesi) geçen sezon tam bilet fiyatları; müzikal oyunlarda 7,5, normal oyunlarda 6,5 YTL indirilmiş bilet fiyatı ise müzikal oyunlarda 6, normal oyunlarda 5 YTL idi fakat buna rağmen katılım tatmin edici miktarlara ulaşmamıştı. 2006-Şubat 2007 tarihleri arasında müzikal ve normal oyunlarda tam bilet fiyatı 1 YTL'ye inerken, çocuk oyunları biletleri de 50 Ykr oldu. Tiyatroya gitmek isteyen engelli vatandaşlar refakatçileriyle birlikte indirilmiş olarak 25 yeni kuruşa bilet alabilecekler.

İSTANBUL KİTAP FUARI SONA ERDİ

TÜYAP ve Türkiye Yayıncılar Birliği'nin işbirliğiyle düzenlenen 25. İstanbul Kitap Fuarı ve TÜYAP tarafından hazırlanan 16. İstanbul Sanat Fuarı sona erdi. 25. TÜYAP Kitap Fuarı 41'i yabancı 800 yazarın imza gününe ve söyleşi programlarına ev sahipliği yaptı. 25 çocuk etkinliği ile birlikte toplam 225 kültür ve edebiyat etkinliği gerçekleştirildi. Kitap Fuarı'yla eş zamanlı olarak gerçekleştirilen 16. İstanbul Sanat Fuarı'nda ise 100 sanat galerisi ve kurumun katılımıyla, yaklaşık 700 sanatçının eserleri sergilendi. Ayrıca 16. İstanbul Sanat Fuarı'nın onur sanatçısı Neşe Erdok'un eserlerinden oluşan bir sergi sanatseverlerle buluştu. 28 Ekim-5 Kasım tarihleri arasında açık olan fuarı bu sene 330 bin kişi gezdi.

BEKLENEN ONAY SONUNDA GELDİ

İSTANBUL "KÜLTÜR BAŞKENTİ" OLDU

AB Konseyi, İstanbul'un 2010 yılında "Avrupa Kültür Başkenti" olmasını onayladı. Proje kapsamında birçok tarihi yapı restore edilecek.



2010 Avrupa Kültür Başkenti Projesi içinde AB dışı şehirler kategorisinde Ukrayna'nın başkenti Kiev ile yarışan İstanbul'un ismi, geçtiğimiz nisan ayında Brüksel'de yapılan jüri toplantısında belirlenmişti. Projenin gerçekleşmesi için sadece AB konseyi tarafından onaylanması bekleniyordu ve onay 14 Kasım'da verildi.

2010 Kültür Başkenti Yönetim ve Danışma Kurulu geçtiğimiz ağustos ayında toplanarak İstanbul'u 2010'a hazırlamak için 78 ayn projeyi gündeme almıştı. Kentin 2010 yılına kadar eksiklerinin giderilmesi için Avrupa Birliği'nden gelecek rakam 100 milyon euro. Kurul, dört yıl içinde

İstanbul'u Avrupa'nın gerçek kültür başkenti yapmak için çalışacak. İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesi, kültür turizmini olumlu etkilemesinin yanı sıra birçok tarihi eserin restore edilerek yeniden kazanılmasına da yardımcı olacak.

NEDEN İSTANBUL?

"İstanbul, Dört Elementin Kenti" adını taşıyan projenin ana teması, İstanbul'un tarihi, toplumsal ve siyasi açıdan özel bir kent olması. Filozof Aristonun evrenin dört temel unsuru olarak gösterdiği toprak, su, hava ve ateş fikrinin vurgulandığı projede; toprağı İstanbul'un kültürel

zenginliğini yansıtan tarihi eserler, havayı minare ve çan kuleleriyle dini zenginlik ve hoşgörü ortamı, suyu İstanbul Boğazı ve Haliç, ateşi ise modern sanatlar, gençlik ve teknoloji temsil ediyor.

1985 yılından beri verilen Avrupa Kültür Başkenti unvanı 2000 yılından itibaren AB'ye üye olmayan aday ülkelere de verilmeye başlandı. Bu unvanı daha önce alan şehirlerden birkaçı şöyle: Atina (Yunanistan), Floransa (İtalya), Amsterdam (Hollanda), Berlin (Almanya), Paris (Fransa), Madrid (İspanya), Lizbon (Portekiz), Selanik (Yunanistan), Brüksel (Belçika).

İstanbul, "Dört Elementin Kenti" projesiyle "kültür başkenti" seçildi.

METE TUNÇAY 70 YAŞINDA

Türkiye tarihçiliğinin en

önemli isimlerinden biri olan Mete Tunçay için Tarih Vakfı, Bilgi Üniversitesi'yle birlikte 1. Aralık günü saat 17.00'da Bilgi Üniversitesi'nin Dolapdere kampüsünde bir toplantı düzenleyecek. Tunçay'ın renkli yaşamının -Türkiye'nin yakın tarihyle de çıkan- önemli dönemlerine tanıklıkların yer alacağı birinci oturumun konuşmacıları Taner Timur, Fahri Aral, Murat Belge ve Levent Yılmaz olacak. Tunçay'ın sosyal bilimler



çeşitli alanlarına yaptığı katkılar ise Levent Köker, Cemil Koçak, Uğur

Kocabaşoğlu ve Mete Çetinkaya'nın katılımlarıyla değerlendirilecek.

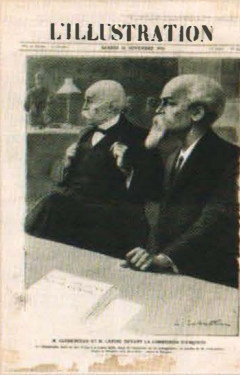
Mete Tunçay'a saygı toplantısı 1. Aralık'ta Bilgi Üniversitesi'nde.

26 KASIM 1910

ŞARK GÖRÜNTÜLERİ-2

L'illustration dergisinin 26 Kasım 1910 tarihli ve 3535 numaralı sayısında "Şark Görüntüleri" başlığı altında yer alan, Jules Gervais-Courtellemont adlı fotoğrafçının kaleminden çıkmış ve görüntüleriyle resimlendirilmiş olan özel bölümün ilk kısmını geçen sayımızda vermiştik. Uzunluğundan dolayı birkaç sayıya yaymak zorunda kalacağımızı söylediğimiz metnin devamını bu sayıda veriyoruz. Bu bölümde yazar, ağırlıklı olarak modernleşen kadınlardan, Kudüs ve Filistin'den ve Bursa'dan bahsetmektedir.

L'illustration dergisinin 26 Kasım 1910 tarihli ve 3535 numaralı sayısının kapağı.



Yerlilerin oturduğu ve özgünlüğünü kaybetmemiş olan bazı mahalleler dışında İzmir, Beyrut ve doğu Akdeniz'in diğer limanları egzotizm peşinde ziyaretçilere pek az "Şark Görüntüsü" sunabilmektedir. Ancak zaten aslında bu kentler sadece uğrak yerleridir. Gerçekten de insan Beyrut'a sadece Baalbek, Halep veya Şam'a bilete alacak kadar uğramakla yetiniyor. Yafa için de durum aynı: Her türlü rüzgâra açık limanda çoğu zaman tehlikeli bir hal alan gemiden inişin korkusunu atlatan yol-

cular, ortaçağdan kalmış bu küçük liman kentinin bütün ilginçliğine ve civarın güzelliğine rağmen burada vakit kaybetmemeyi seçer.

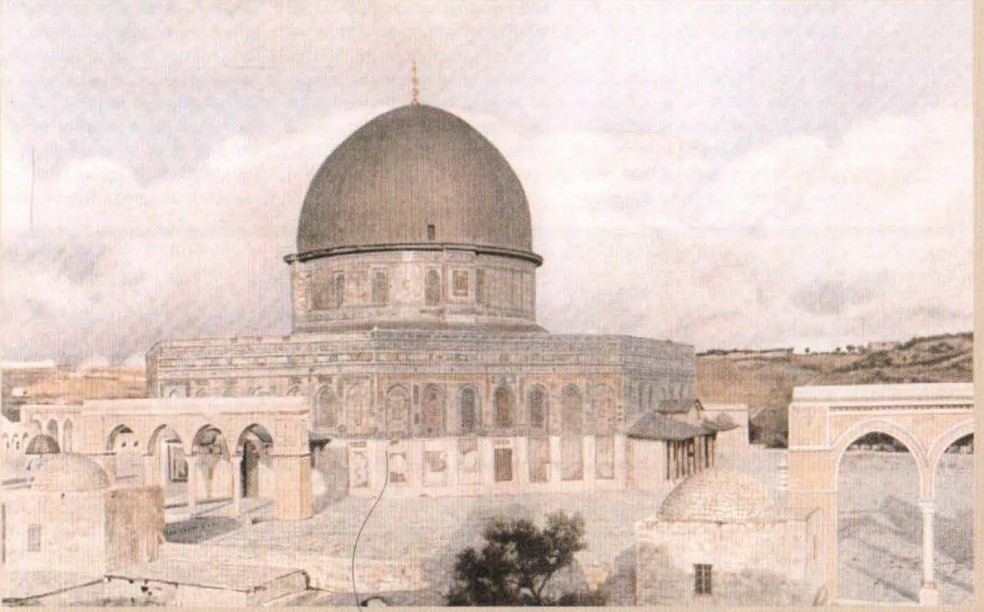
Turistlerin derdi bir an önce Kudüs'e varmak ve Beytullah'mı (Bethlehem), Eriha'yı (Jericho), Nasıra'yı (Nazareth), Ürdün Nehri kıyılarını, Lut Gölü'nü ziyaret etmektir. Kısacası, ayırmış olduğu birkaç gün veya saat içinde her şeyi görmeye çalışır.

Ancak günümüzün Kudüs'ünü gördüğünde hayal kırıklığına uğrar. Son yıllarda Kutsal Topraklar'ı saran inşaat furysı kente pek yaramamış. Neyse ki modern binaların sıradanlığı, bazen de zevksizliğinin yanında ve Yahudi mahallesinin fakirliğinin üstünde, parlayan göğün altında ısıtılı çinileri ve renkli mermerleriyle gerçek bir mimarı, zevk ve ihtişamı, bir şaheser durmaktadır: Hz. Ömer Camii (Mescid-i Aksa). İslam sanatının şaheserleri arasında yer alan bu muhteşem bina, Süleyman'ın tapınağının yerinde, pembe mermerle döşenmiş geniş bir teras üzerinde yükselmektedir. Camiye, tepesinde zarif sütunlu bir gale-

rinin yer aldığı anıtsal bir merdivenden ulaşıyor. Orada cami, zarif ama dev boyutlu bir biblo gibi durmaktadır.

İçerisi daha da ihtişamlı görünüyor. Dev kubbesi, Arap sanatının hem simetri, hem fantezi içeren çizimlerinden esinlenen Bizanslı işçilerin sabırlı çalışmalarında olduğu gibi, kıymetli mozaiklerle kaplanmış. Yıldızlı ve yontulmuş muazzam sedir ağacından kirişler bir sütundan diğerine uzanarak oymalı, yaldızlı ve canlı renklere boyanmış tavanı destekliyor. Ziyaretçilerin ayakları renkli, kıymetli halılarda gezinirken, tavadan Venedik kristali veya oyulmuş bakırdan yapılmış avizeler sallanıyor. Arap dünyasının en güzel vitraylarından süzülen gizemli ışık, bu mabedi bir "Binbir Gece Masalı" dekoruna benzetiyor.

Gerçi İstanbul'un camileri de büyük, güzel ve ihtişamlıdır. Dantel gibi işlenmiş mermer minberi, Hereke fabrikasından çıkmış ipek halıları ve Rodos, Bursa ve Kütahya çinileriyle kaplı duvarlarıyla Sultan Ahmet Camii özellikle güzeldir. Ama Ku-



Hiz. Ömer Camii (Mescid-i Aksa). İslam sanatının şaheserleri arasında yer alan bu muhteşem bina, Süleyman'ın tapınağının yerinde, pembe mermerle döşenmiş geniş bir terasın üzerinde yükselmektedir. Camiye, tepesinde zariş sütunlu bir galerinin yer aldığı anıtsal bir merdivenden ulaşılıyor. Orada cami zariş ama dev boyutlu bir biblo gibi durmaktadır.

düs'teki Hiz. Ömer Camii çok daha muhteşem, çok daha etkileyicidir!

Doğu kentleri her geçen gün yerel özelliklerini kaybetmekte. Düzen ve metoda duyulan yeni bir gereksinim onları bizim kentlerimizin sıradan düzgünlüğüne doğru itiyor. Sokaklar aydınlanmaya ve temizlenmeye başlanırken, mağazalar da alıcıları -özellikle kadın müşterilerle- Balı şıklığını sergileyen vitrinlerle çekmeye çalışıyor. Her şey ilerliyor, özellikle de kadınların dünyasında.

İstanbul'un Türk hanımları, esnekliği hayranlık uyandıran bir beceriyle önceki nesillerin kullandığı ve hâlâ İngirada -mesela Şam'da- giyilen o

kara çarşafı kendi lehlerine çevirmeyi bilmişler.

Çarşafın bir tarafını kısaltıp diğer tarafını daraltarak, hoş bir şekilde giyerek paytahtın hanımları modern bir hal almaya başladılar. Çarşaf giyen kadınlar da böylece İslamda kadınlara yüzünü, saçını ve mümkünse belini göstermeyi yasaklayan ve çok önem verilen kurallarla çatışmadan şekil üzerine kurulu bir zarafet yaratmayı başarmışlar.

Onların bir nevi tayyörü olan bu kıyafet içindeki Türk hanımlar, her ülkedeki kadınlar gibi Avrupai Beyoğlu semtinde dolaşıyor, mağazalardan alışveriş yapıyor, mektuplarını postaya veriyorlar.

Yüzlerinin biraz daha örtülmüş olması ve başlarında şapka bulunmaması dışında (bu konuda, Parisli kardeşlerim, Türkleri kıskanmalıyız!) zarif ayakkabılar ve eldivenler giyen bu kadınların alışverişe çıkmış bizim Batılı kadınlarımızdan çok mu farkları var?

İstanbul'un yakınlarında ziyaretçileri daha şairane ve pitoresk bir Doğu bekliyor. Marmara Denizi'nde vapurla ve ondan sonra trenle yapılan birkaç saatlik bir seyahatten sonra, turistlerin önüne Uludağ'ın eteklerine yapışmış şirin Bursa şehri çıkar.

Yeşil Camii, şelaleleri, eski mezarlıkları, yemyeşil bahçeleri, dağın

Kudüs'te
Hiz. Ömer Camii.

yamaçlarına uzanan nefis varoşlarıyla Bursa...

Her yer yemyeşil. 75 km uzunlukta ve 25 km derinlikte, yeşilin altına karıştığı bir ova: Bu örtünün ne kadar verimli olduğunu anlamak için bu binlerce, milyonlarca ağacın dut ağacı olduğunu hatırlatalım. Yap-

raklarından milyarlarca ipek böceği besleniyor. Antikçağın Prusa ad Olympum'unun geçmişteki ihtişamı bu böcekler sayesinde geri gelmekte. Modern Bursa görülmemiş bir zenginliğe adım atmak üzere. Her yıl artan nüfusu bugün 120 bin gibi önemli bir sayıya ulaşmıştır.

Zengin tabiatın her yıl gençleştirdiği bu hoş şehrin de tarihi 2000 yıldan fazlasına uzanıyor. Hanibal'in, kendisini ağırlayan kral Prusia'sın adını verdiğinden beri bu isimle bilinen Prusa-Bursa savaşlara, ihtilallere, istillalara, yangınlara, depremlere göğüs gererek ayakta kaldı. İşte hâlâ burada duruyor, tepesi karla

Çarşafın bir tarafını kısaltıp diğer tarafını daraltarak, hoş bir şekilde giyerek payitahtın hanımları modern bir hal almaya başladılar. Böylece İslamda kadınlara yüzünü, saçını ve mümkünse belini göstermeyi yasaklayan ve çok önem verilen kurallarla çatışmadan da şekil üzerine kurulu bir zarafet yaratmayı başarmışlar.

Modern bir silüet.



kaplı Uludağ'ın eteklerinde, Pierre Loti'nin tabiriyle, "Birbirine karışmış dalların arasında, görmekten çok hissediliyor".

Ama her şeyden önce göze çarpan, meşhur Yeşil Cami'dir.

"Bu ağaçlık bölgede derin perspektiflere doğru öne çıkmış bir balkon gibi" yeşillere boğulmuş bir şekilde uzanan Bursa'daki Yeşil Cami değişken, pırıltılı bir mücevher gibi insanın gözünü alıyor. Bu hoş yapı, bir saplantı gibi manzaraya hâkim bir yerde duruyor ve devamlı olarak evlerin üstünden, ağaçların ve mezar taşlarının arasından türbesinin güzel çinilerinin parıltısı görünebiliyor.

Zira asıl dikkati çeken, Yeşil Cami'in yanı başındaki türbenin çinileridir. Cami uzaktan beyaz bir leke gibi görünüyor. Aslında yeşil olmayan çiniler sadece içerisini süslüyor. Osmanlıların XIV. Louis'li diye bilinen I. Mehmed tarafından inşa edilen Yeşil Cami, bu hükümdarın Versailles'i olmuştur. Bu anıtın mükemmel bir hal alması için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamış. Duvarlarında en kıymetli mermer kullanılmış. Adını veren tezyinat ise Doğu sanatının bize sunduğu en mükemmel örneği oluşturur.

Yeşil Cami'den ayrılırken, modern mahallelere ulaşmadan önce Gök

Dere'ye doğru dik bir şekilde inen daracık sokaklarda bir gezinti yapmak şarttır. İşte buralarda eski usullere göre, acele etmeden, naif bir şekilde süslenmiş dükkânlarında çalışan esnafı yakalamak gerekir. Nefis bir fanerle inşâ edilmiş evlerin bulunduğu bu sokaklarda, nehrin üzerinde yükselen ve azgın sulara dayanabilmiş son kemerli köprüünün üzerinde geçmişin tadına varmak gerekir.

Bursa'nın cazibesi bu geçmişten, tabiatın bolluğundan, gölgeli bahçelerinden, mırıldanan kaynak sularından, harika binalarından ve yeşilliğin içinden kubbeleriyle minareleri yükselen sonsuz sayıdaki camilerinden kaynaklanmaktadır.

Bitinya'nın eski başkenti kadar çok sayıda camiye sahip başka bir İslam kenti bulunmuyor. Bazı yazarlara göre üç yüz, bazılarına göre yüz altmış veya iki yüz. Her ne ise, bu camilerde güzelliğe ve nadir şeylere meraklı turisti için tükenmez bir sanat kaynağı ve ilginç gezintiler yaratmaktadır.

Bütün Doğu'daki gibi Bursa'da da mezarlıklar her yerde canlıların dünyasına tecavüz etmektedir. Fakat aslında bu ülkelerde ölüm, bizdeki gibi akla hüznün getirmiyor. Hayatın hareketliliğinden sonra yemyeşil ve çiçeklere bürünmüş toprağın altında huzurlu bir uyku sadece.

Bu kadar Doğululara özgü olan bu, ölümü "hissetme" şeklini sihirli kalemıyla Pierre Loti'den daha iyi kim anlatabilirdi?

Butün bu mezarları görüp de Loti'nin bir bahar akşamı Bursa'da şahı olduğu cenazeyi düşünmemek mümkün değil: "Alay Yeşil Cami'in önünde durdu. İmamlar, kendilerine daha bir şey söylenmeden, uzun çippleriyle ağır ağır ayağa kalkıp dua etmek üzere ölüünün etrafında dizildiler. Dualar okunduktan ve alay ayrıldıktan sonra gülümsemelerine geri dönüp, kırmızı halılarının üzerinde tekrar akşam düşüncelerine daldılar.

— Onu nereye götürdüler? diye sordu Loti.

— Oraya, yukarıya, diye cevap verdiler, hâlâ gülümseyerek, sanki bu yok oluşta nihai ve karanlık hiçbir şey yokmuş gibi. "Dağa uyumaya gitti."

yamaçlarında, Çekirge'nin uzak semtlerinden Emir Sultan'ın girilemeyen sığınağına kadar olan yerlerde uyuyorlar."

Hepsi Olympos'un kutsal adını taşıyan ve efsanelerle dolu bir geçmişin hatırlatan Uludağ'da uyuyorlar. Şen Fransız dağcılarının kazmaları ne-



Uludağ'ın eteklerinde bir Bursa mezarlığı.



Şam'da Hristiyan kadınlar.

Kim bilir kaç kişi uyuyordu bu dağda!

Bursa konusundaki nefis kitabında Régis Delbeuf şöyle der: "Epik savaşların bütün savaşçıları, bütün vezirler, fetihlerin bütün çalışanları, hepsi yaşlı servilerin gölgesinde, kutsal camilerin dibinde, tepelerin

den bu efsanevi dağa kadar uzanmıyor? Öyle bir şey olsa, ölülerin hiddetlenmeyeceği kesindir; canlılara dostlukla karşılarlar bu güzel dağ âşıklarını, zira bu nefis şehirde çoktandır Müslümanlarla Fransızlar birbirlerini tanımayı ve sevmeyi öğrendiler.



BASRA'DA "KAR YAĞDI, BÖYLE OLDU!.." (1851)

Osmanlı'nın ekvatora en yakın vilayetlerinden birisi olan Basra'ya yağan kar, Basra Mutasarrıfı es-Seyid İsmâil Ma'sûk'u pek şaşırtır. Bu durumu saraya bildirmek için kaleme sarılan mutasarrıfın renkli anlatımıyla, "Eğerçi iştirilmiş ise de bu havâlice görülmüş nesne olmadığından ahâlinin mücib-i taaccüpleri olarak zikr olunan kara mâl-i rûm deyü," isim verdiği bu üç saatlik kar yağışı karşısında yaşadığı şaşkınlığı arşiv belgelerinden izlemeye ne dersiniz?

Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ* adlı eserindeki Basra ve çevresini gösteren bir harita.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 5.



Osmanlı İmparatorluğu, üç kıta üzerine ve eskilerin özgün deyişiyle, "yedi iklime" yayılmış, uçsuz bucaksız geniş topraklar üzerine kurulmuştu. 19. yüzyıla geldiğinde, günümüzde dünyanın en sorunlu yerleri sayılmakta olan Ortadoğu ve Balkanlar tümüyle Osmanlı egemenliği altında yaşamaktaydı. İmparatorluğun kuzeyinde kış ayları olanca haşmetiyle hüküm sürer, kar ve tipiden göz gözü görmezken, güneyde, Arap Yarımadası'nın en ucunda yer alan Yemen'de insanlar kuraklıkla karşı karşıya kalabilmekteydi. Üç kıtaya

yayılmış böylesine geniş bir imparatorluğun her vilayeti ister istemez kendi içinde ve kendi koşullarıyla yaşamak, kendi sorunlarıyla boğuşmak durumundaydı.

Günün birinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekvatora en yakın vilayetlerinden birisi olan Basra'da birkaç saat kar yağıverirse neler olur? İşte, Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında, 23 Kanunievvel 1266 (4 Ocak 1851) tarihinde Basra kazasında kar yağması üzerine, Basra halkının ve kendisinin şaşkınlığını İstanbul'a yazdığı küçük bir not (şukka) ile ile-

ten Basra Mutasarrıfı es-Seyid İsmâil Ma'sûk'un kaleme aldığı belgeyi sunuyoruz!

Basra'ya kar yağmış olduğunu saraya bildirmek için kaleme sarılan ama olayı, ta 638 yılında ikinci halife Hz. Ömer devrinde Basra şehrinin askeri bir karargâh olarak neredede ve nasıl kurulmuş olduğunu ve Basra'nın kısa tarihini ağıdali bir Osmanlıca ile anlatmakla başlayan Mutasarrıf es-Seyyid İsmâil Ma'sûk'un sadede gelinceye kadar bin dereden su getirmeye bayılanlardan biri olduğu anlaşıyor. Termometrede -4 dereceyi gören ve gözlerine inanamayan Basra Mutasarrıfı'nın renkli anlatımıyla, "Eğerçi iştirilmiş ise de bu havâlice görülmüş nesne olmadığından ahâlinin mücib-i taaccüpleri olarak zikr olunan kara mâl-i rûm deyü," isim verdiği bu üç saatlik kar yağışı karşısında yaşadığı şaşkınlığı arşiv belgelerinden izlemeye ne dersiniz?

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA
BOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

BİPNOT

1 BOA, İrâdeler, İrâde-1, Dâhiyye, Şıra No 13692.
Adeks 2, 12 RA 1267.

fi 12 Rebiyyülâhır sene 1267 (14 Şubat
1851)
BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye,
Sıra No: 13692, Aded: 2, 12 RA 1267,
Vesika: 2.

72 YILIN ARDINDAN

KADINI İÇERMİYEN SİYASET

PROF. DR. AYŞEGÜL YARAMAN

Kadın hareketi, bilindiği gibi Osmanlı'da 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Miras ve eğitim alanlarında kadınlar lehine gelişen değişim sürecini; önce kadınların örgütlenmeleri, savaşların da etkisiyle erkek nüfusun alandan çekilmesine müteakip çalışma yaşamına girmeleri, Kurtuluş Savaşı sürecinde cephede yer almaları izler. Dolayısıyla bu hareketin temel hedefi olan "de jure" eşitlik, tüm dünyada olduğu gibi modernizasyonun bir parçasıdır. Siyasal hakların kadınlara da erkeklerle eşit olarak tanınması toplumsal dönüşümün zorunluluklarındandır; resmi tarihin iddia ettiği gibi kadınlara verilmiş bir "bağış" olarak nitelendirilemez.



Türk Kadınlar Birliği'nin İstanbul'da düzenlediği gösteri.

7 Aralık 1934

Hakan Akçaylı Arşivi.

Tüm görsel malzeme Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Hilgi Merkezi Vakfı Arşivinden alınmıştır.

Resmi tarih, Türkiye'de 5 Aralık 1934 tarihinde yasalaşan kadınların genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını, özellikle Fransa ve İsveç-

re'ye atıfta bulunarak, "dünya kadınlarından çok önce elde edilmiş" bir "bağış" olarak niteler. Oysa 1863 yılında İsveç'te kadınların oy hakkı-

nı kazanmasıyla başlayan bu süreç, 1893'te Yeni Zelanda'da kadınların seçme ve seçilme hakkının yasalaşmasının ardından dünya geneline

yayılmıştır. Bu eşitlikçi yasal dönüşüm, örneğin Macaristan'da 1920, Moğolistan'da 1924 yılında gerçekleşmiştir.

Öte yandan, Türkiye'nin kendi tarihi açısından da yasalarındaki bu değişikliğin "erken kazanılmış bir hak" ve/veya "bağış" olarak değerlendiril-

erilmiştir. Kadınlar Halk Fırkası'nın devamı niteliğindeki Kadın Birliği'nin nizamnamesinin üçüncü maddesinde, "Birliğin siyasetle alakası yoktur."⁶ diye belirtilse de, birliğin 1925'ten itibaren yayımlanan kendi gazetesi *Türk Kadın Yolu*'nun ilk sayısından itibaren siyasal haklar gündemine kalmıştır. 1926'dan

azından seçme hakkının verilmesini talep etmiş, ancak tepkiyle susturulmuştur. 1924 Anayasa tartışmaları sırasında da konu açılmış, ancak tekrar reddedilmiştir. Yine de bu tartışmaları izleyen seçimlerde Halide Edip ve Latife Hanım İzmir'de 1'er, Halide Edip Şark-i Karahisar'da 2, Konya'da 39 oy almıştır.⁵

Nezihe Muhiddin başkanlığındaki Kadınlar Halk Fırkası siyasal hakları gündeme getirmiştir. Ancak meclis tartışmaları sırasında Kadın Birliği'nin konuyla ilgili tutumuna onay verilmemiştir. Eylül 1927'de Nezihe Muhiddin ve yönetim kurulu görevden uzaklaştırılmış, polis dernek merkezinde drama yapmıştır. Bir süre sonra, talepleri ve iktidarla ilişkileri açısından ılımlı bir tavır izleyen Latife Bekir birlik başkanlığına getirilmiştir.

rilmesinin kuşkuyla karşılanmasına neden olacak veriler mevcuttur: 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalini izleyen günlerde tertiplenen, en ünlüsü 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleşen mitinglerin ateşli konuşmacısı Halide Edip, yine aynı yıl yapılan seçimlerde, erkek seçmenlerden Beyşehir'de 10, Beypazarı'nda 20, Giresun'da 8, Erzurum'da 3, İstanbul'da bir oy almıştır.³ Bu oy teveccühünün kamuoyuyla ilişkisini göstermesi bakımından, Halide Edip'in yazarı olduğu *Vakit* gazetesinin konuya dair yorumu da önemlidir: "Muhterem edibimizi (...) bu muvaffakiyetinden dolayı tebrik eder ve kendisini bundan sonraki intihabın mebusları arasında görmek temennisini izhar ederiz."⁴ Zaten seçim öncesinde de aynı gazetede kadınların siyasal hakları üzerine Halide Edip ve Nakîye (Elgün) hanımlarla görüşme yapılmıştır. Halide Edip, 20 yaşındaki tüm kadınların seçmen ve 30 yaşındaki tüm kadınların milletvekili olabileceğini, Millet Meclisi'nin bu amaçla, bir sonraki seçimlerden önce yasal değişikliği gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim bu öngörü/öneri doğrultusunda, bir sonraki seçimler öncesinde konu mecliste gündeme gelmiştir. Nisan 1923'te Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey kadınlara en



Erzurumlu Kara Fatma ve silah arkadaşları.

Öte yandan, *Vakit* gazetesinde yayımlanan ve yukarda sözü geçen görüşmede Halide Edip kadınların adaylıklarını mevcut siyasal partiler içinde koyabilecekleri gibi, "bir halk fırkası da teşkil edebilecekleri"ni öngörmüştür. Nitekim 1923 yılı Haziran ayında Nezihe Muhiddin başkanlığında Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştur. Ancak toplumsal ve siyasal yaşamda kadınların hak ettikleri yeri almasını amaçlayan, kamu yaşamına katılımın hareket noktası olarak kadınlara oy ve seçilme hakkı talep eden bu parti, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Eylül 1923'te kuracakları partiyile aynı adı taşıdığı gerekçesiyle kapa-

itbaren kadınların siyasal haklarıyla ilgili olarak İstanbul'la sınırlı kalmayan kampanyalar yürütülmüş, 1927 Mart'ında yapılan Kadın Birliği Kongresi'nin ana gündem maddesinde de bu konu teşkil etmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak, birlik tüzüğü'nün değişmesi talebi İstanbul Valiliği tarafından reddedilmiş, ancak hükümet bu değişikliğin onaylanmasını istemiştir. Haziran 1927'de yinelenen talepler karşılık bulmamış, bunun üzerine Nezihe Muhiddin yaptığı açıklamada, "Biz seçim haklarımızı elde etmeye dayalı olan idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz,"⁷ der-

ken, Kadınlar Halk Fırkası olarak kurulduğunda temel alınan siyasal amaçları, derneğe dönüşüm sürecinde en azından nizamnamesinde reddeden Kadın Birliği'nin o dönemde belli zorunluluklarla bu yolu seçtiğini hissettirmektedir. Nitekim meclis tartışmaları sırasında Kadın Birliği'nin konuyla ilgili tutum ve

rak, Eylül 1927'de Nezihe Muhiddin ve yönetim kurulu üyeleri yönetimden uzaklaştırılmış, polis dernek merkezinde arama yaparak idari usulsüzlük gerekçesiyle kayıtları mühürlemiş, bir süre sonra talepleri ve ıktıdarla ilişkileri açısından ılımlı bir tavır içinde olan Latife Bekir birlik başkanlığına getirilmiştir.

gerçekleştirilen ve yukarda anılan görüşmede, o tarihlerde köylerde kadın muhtarların varlığıyla ilgili bilgi bulunmaktadır. 5 Aralık 1934'te kadınlara genel seçimler için tanınan haklarsa, öncelikle, Türkiye'de genel oy ilkesinin yasallaşması açısından önem taşır. Bu yasal değişiklik, meclisteki 317 mil-

1935. 1939 ve 1943 seçimlerinde azımsanamayacak sayıda kadın meclise girmiştir. Ancak siyasal iktidarın "atanan" kadın milletvekillerinin seçiminde kullandığı kriterin mücadelecilik değil, uyumluluk olması nedeniyle, kendilerini "atayanlara" muhalefet yapma değil şükran duyma potansiyeli yüksek kadın mütefikler kazanmıştır. Bu durum, iktidarın ataerkil yapısının sorgulanmadan erkek egemenliğinin siyasette yeniden üretilmesini beslemiştir.

Türk Kadınlar Birliği'nin yönetim kurulu toplantısı.



Kadınlar Halk Fırkası Başkanı Nezihe Muhiddin.



davranışlarına onay verilmemiş, basında da derneğe, siyasal talepleri kastedilerek ılımlı bir yol izlemesi önerilmiştir. Siyasal iktidar ve basının bu tutumunun uzantısı ola-

3 Nisan 1930'a kadar Kadın Birliği'nin bu konuda herhangi bir eylemine rastlanmaz. Adeta sessizliğin mükâfatı olarak bu tarihte yürürlüğe giren, kadınlara belediye meclislerine seçme ve seçilme hakkını tanıyan yeni Belediye Kanunu'ndan sonra, 11 Nisan 1930'da Sultanahmet Meydanı'nda bir teşekkür mitingi düzenlenmiştir. Bu yasal değişikliğin ardından, başta Nezihe Muhiddin olmak üzere, Kadın Birliği'nin eski yöneticileri Cumhuriyet Halk Fırkası'na üyelik için başvurmuş, ancak bu talepleri reddedilmiştir. Buna karşılık, bir anlamda atanmış sayılabilecek olan Latife Bekir başkanlığındaki yeni yöneticiler İstanbul ve İzmir'de şehir meclisi üyeliklerini kazanmışlardır.

Tüm bu sürecin bir devamı olarak, 26 Ekim 1933'te kadınların köy muhtar heyetlerine katılma hakkı yasallaştırılmıştır ki, Halide Edip ile daha 1919'da Vakit gazetesinde

letvekilinden 258'inin olumlu, 53'ünün çekimser, 6'sının boş oyuyla kabul edilmiştir. Bu bağlamda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11 ve 12. maddeleri şöyle düzenlenmiştir: "22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haızdır", "30 yaşını bitiren kadın, erkek Türk mebus seçilebilir."

Siyasal mücadele sınırları içinde ele aldığımız yukardaki süreci önceleyen ve onun da içinde bulunduğu birinci dalga kadın hareketi ve bununla doğrudan bağlantılı olan kadın hareketindeki gelişmeler, bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Miras ve eğitim alanlarında kadınlar lehine gelişen değişim sürecini; önce kadınların örgütlenmeleri, dergi ve gazetelerde sorunlarını tartışmaları, sürekli savaşların da etkisiyle erkek nüfusun alandan çekilmesine müteakip çalışma yaşamına girmeleri, Kurtuluş Savaşı sürecinde bizzat cephede yer almaları izler. Dolayısıyla birinci dalga kadın hareketinin temel hedefi olan "de jure" eşitlik, tüm dünyada olduğu gibi modernizasyon projesinin temel bileşenlerinden biri olarak Türkiye'de de, medeni ve siyasal haklar çerçevesinde büyük ölçüde gerçekleşir.⁸ Bir başka deyişle, siyasal hakların kadınlara da erkeklerle eşit

olarak tanınması toplumsal dönüşümün zorunluluklarından biridir; "bağış" diye nitelenemez. Aynı toplumsal dönüşümün hem nesnesi, hem de öznesi olan kadınlar ve mücadeleleri de bu "bağış" nitelenmesinin, yukarıda özetlenen etkinlikleri çerçevesinde, reddiyesidir. Öte yandan, kadınların siyasal haklarını o tarihte yasalaştırmanın, Türkiye'nin dünyada aynı yıllarda ivme kazanan totaliter rejimlerden farklı olduğunu göstermek gibi pragmatik bir işlevi olduğu da anlamlı bir tezdır,⁹ ama yine de söz konusu kazanımı "bağış" a indirgemeye yetmez.

Dolayısıyla, Türkiye'de kadınların siyasal haklarının yasalaşması birinci dalga kadın hareketi ve onun bir parçası olduğu modernizasyon süreciyle doğrudan ilişkilidir; ayrıca gerek dünya geneli, gerek Türkiye'nin "özel" modernizasyon projesi çerçevesinde değerlendirildiğinde erken kazanılmış değil, bilakis geç kalınmış bir haktır.

GENEL SEÇİMLERDE KADIN TEMSİLCİLER

Kadınla erkeğin birebir eşitliğinin amaçlandığı birinci dalga kadın hareketi ve/veya mutlak doğru olarak erkeği yücelterek kadının da onu hedefleyip erkeksileştiği modernleşme sürecinin¹⁰ sağladığı yasal haklar sayesinde olanak bulan kadınların siyasal temsilciliği süreci Türkiye'de dört ana dönemde gerçekleşir:

1. Örtük kota uygulaması: 1935, 1939, 1943 seçimleri

18 Aralık 1934 tarihli *Zaman* gazetesine göre, "Seçilecek umum mebus meclisinin yüzde beşi kadın azadan mürekkep olacaktır. Bu taktirde mecliste 18 kadın sayılabulunacak demektir." Açıkça aktarıldığı gibi, kadın milletvekili sayısı kadınların katılacağı ilk seçimden yaklaşık bir buçuk ay önce belirlenmiştir. Resmî olmasa da bir kota söz konusudur. Ancak bu kotanın ne denli olumlu ayrımcılık göstergesi olduğunu anlamak, günümüzde tartışılan kotanın da olası sakıncalarını görmek açısından önemlidir. 1935

seçimlerinde, tabiri caizse, "görevlendirilen" 18 kadın içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden beri kadın hareketi saflarında etkin olan kadınlardan yalnızca Nakiye Hanım'ın (Elgün) adına rastlanmaktadır. Nitekim İstanbul için öngörülen bir adet "müstakil mebusluk" için başvuran 18 adaydan

deleçilik değil, uyumluluk olduğu için, kendilerini "atayanlara" muhalefet yapma değil şükran duyma potansiyeli yüksek kadın mütefikler kazanmıştır. Bu tespit, birinci dalga kadın hareketinin erkeklerle birebir eşitliği hedefleyerek onu yücelten içeriğine eklenildiğinde, iktidarı ataerkil yapısının sorgu-



Atatürk, İzmir'de kadın kuruluşları temsilcileri ile, 4 Haziran 1928.



Kadınların genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı 5 Aralık 1934 yılında yasalaştı.

biri olup seçilemeyen Kadın Birliği'nin sabık başkanı Nezihe Muhiddin de Nakiye Hanım'ın bu göreve en layık aday olduğunu belirtmiştir.¹¹ Bu ilk ve resmi olmayan kota, Nezihe Muhiddin'in seçilememesinde de görüldüğü üzere, belki sayıca daha fazla ve iktidarın kontrolü dışında kalabilecek kadınların meclise girmesini engellemiş olma ihtimali taşır. Dolayısıyla olumlu bir ayrımcılıktan söz edilemez. 1935, 1939 ve 1943 seçimlerinde, azımsanamayacak sayıda, sırasıyla 18, 15 ve 16 kadın meclise girmiştir.¹² Ancak siyasal iktidar bir yandan bu durumu kendi bağışı olarak tarihe kaydetme gibi bir propaganda olanağına kavuşmuş; diğer yandan da, "atanan" kadın milletvekillerinin seçiminde kullanılan kriter müca-

lanmadan erkek egemenliğinin siyasette yeniden üretilmesi sonucunu beslemiştir. Ancak anakronizme düşülmediğinde, yasalardaki eşitlikçi düzenlemenin, hatta yalnızca sayısal varlığın bile kadınlar ve demokrasi lehine önemli bir kazanım olduğu reddedilemez.

2. Siyasette serbest rekabet:

1946, 1950, 1954, 1957 seçimleri

II. Dünya Savaşı ertesinde, konumunun dışında kalan iç ve dış dinamiklerin etkisiyle Türkiye'de siyasal hayatın yeni bir demokrasi göstergesi kazandığı bilinmektedir. CHF'nin tek parti yönetimi, DP'nin kuruluşuyla birlikte yerini çokpartili alternatife bırakmış, kadınların en azından siyaset vitrininde demokrasiyi simgeleme işlevi eski önemini

3 Haziran 1975'te kurulan İKD (İlerici Kadınlar Derneği), kadınları, kendileri ve toplumun kurtuluşu için mücadeleye çağırıyordu.



İstanbul aday listesinde hiç kadın bulunmamaktadır.¹³ Dünyadaki kadın hareketiyle paralellikler gösteren bu "gerilemeyi" yalnızca ulusal açıklamalara indirgemek hatalıdır. Seçme ve seçilme hakkının elde edilmesiyle tamamlanan yasal hakların kazanılması sürecinin ertesinde yalnızca Türkiye'de değil, bu hakların elde edildiği tüm ülkelerde, aşağı yukarı eşzamanlı bir bi-

boyuta indirgenmesini ve yerel/özelmiş gibi yorumlanmasını gerektirmez. Nitekim Türkiye'den çok farklı ve yoğun bir mücadele ve kazanım geçmişiyle sahip olan ve kadın-siyaset açısından farklılığını hâlâ koruyan bir başka ülkeden, 1915'te bu yasal değişikliği gerçekleştiren Danimarka'dan verilebile-

ram olduğunun göstergelerinden biridir.

Türkiye'nin siyasal tarihinde rejimin demokratikleşmesi açısından en önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilebilecek 14 Mayıs 1950 genel seçimleri, kadınların, resmîyetle dökülmemiş de olsa "yararlandıkları" kotadan sonra serbest rekabete maruz kaldıkları ilk belirgin siyasal dönemdir. Kadınların siyasal temsilciliği konusunda aynı başlık altında toplanabilecek 1950-1951 seçimlerinde 3, 1954 seçimlerinde 4, muhaliflerin iktidarın anti-demokratik nitelikleriyle ilgili olarak seslerini duyurmaya başladıkları 1957 seçimlerinde ise 8 kadın milletvekili parlamentoya girmiştir.

3. Sorunlarının çözümünde ideolojilere bağlı kadınlar: 1961, 1965, 1969, 1973, 1977 seçimleri

27 Mayıs 1960'ta kesintiye uğrayan parlamenter yaşam, genel seçimlerin tarihinde bir gecikmeye neden olmamıştır. 1961 Anayasası'nın kabulünün ardından 15 Ekim'de gerçekleşen seçimler, dünya ve Türkiye kamuoyunda başlı başına bir "demokrasi" göstergesi sayıldığı ve kadınlık durumunu söylemine dahil

cek örnek, durumun "özgün" olmadığını göstermektedir: "Seçme ve seçilme hakkı kazanıldığında bazı kişiler tüm feminist sorunların çözüldüğüne hükmettiler.(...) Eski Danimarka Başbakanı I.D.Christensen, kadınlara bir kez seçim hakkı verildiğinde tüm kadın örgütleri lağvoldu, diye açıklamıştı. Bazı kadın örgütleri aynı fikirdeydiler ve kaptandılar."^{14, 15}

1980'e dek birçok sınıf ve katmandan kadını içinde barındıran sol hareket ve ilgili siyasal eylemlerde kadınlar, "erkek değerlerinde eşitlik" ilkesini "cinsiyetlerüstü" toplumcu görüşlerle harmanlamışlardır. Gerek dış görünüşlerinde, gerek toplumsal/siyasal konularda kadınlıklarını bir eksiklik ya da suçluluk gibi taşıyan bu kadınların kimi kez geldikleri/getirildikleri siyasal kadrolarda kadınlıklarını unuttukları görülmüştür.

çimde kadın konusunun toplumsal ve siyasal gündemden düştüğü görülür. Tüm diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de kadınlar söz konusu yasal kazanımların gerekli toplumsal dönüşüm için de yeterli olacağı inancıyla bir bekleme döneminin suskunluğuna çekilmişlerdir. Özel olarak Türkiye ve başka ülkelerde siyasal iktidarın bu suskunluğuna desteklemiş olması, durumun bu

Özel olarak eklenebilecek olan, o zamana kadarki seçkinci harekete bir alternatif gibi doğan, daha geniş kitleleri taban alan ve taşıdığı ad nedeniyle en azından söz konusu dönemde demokrasiyle özdeşleştirilen Demokrat Parti'nin kadınlara teveccüh göstermemesidir. Bu durum, kadınlar onun mücadelesini vermedikçe Türkiye'de de demokrasinin erkekler için geçerli bir kav-

etmeyen toplumsal ve siyasal bir muhalefetin mücadelesi sonucunda yapıldığı için, kadın milletvekili sayısı 3'te kalır.

1961 Anayasası'nı izleyen dönemdeki görece özgürlük ortamında, siyasal ve toplumsal örgütlenmeler bağlamında kamuoyu gündemine giren sol hareket içinde bulunan kadınların durumu ideolojik açıdan

kadın bakışından uzak olduğu gibi, biçimsel açıdan da kadınsılıktan uzaktır. 1980'e dek birçok sınıf ve katmandan kadını içinde barındıran bu hareket ve ilgili siyasal eylemlerde, kadınlar aslında birinci dalga feminist hareketin erkek değerlerinde eşitlik olarak özetlenebilecek ilkesini "cinsiyetlerüstü"

rarları alan ise, "demokratik merkeziyetçilik" adına partinin erkekleri yahut derneğin erkeksileşmiş kadın yöneticileri olmuştur.

Cinsiyetlerüstü ideolojilerin siyasal söylem ve alandaki egemenliği altında olan bu dönemde, 1965-1966-1968 seçimlerinde 8, 1969 seçimle-

kampanyası; 1989'da kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi Vakfı; 1987'deki dayatma meşrulaştıran bir mahkeme kararından çıkarak başlayan protesto eylemlerinin bir sonucu olarak 1990'da kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı; 1990'da, önceleri başbakanlığa bağlı olan ve sonra bir devlet bakanlığına aktarılan Kadı-

80 darbesinin ardından Türkiye'de sesini ilk duyuran muhalefet hareketlerinden birini kadınlar oluşturmuştur. 1982'de YAZKO'nun düzenlediği, feminizmin kitlesel tartışma olarak ilk kez gündeme geldiği toplantı; 1983'te Somut dergisinde yayımlanan feminist sayfa. 1989'da kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi Vakfı; 1990'da kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ve 1997'de kurulan KA-DER, Türkiye'de ikinci dalga kadın hareketinin somut eylemlerindendir.

toplumcu görüşlerle harmanlanmışlardır. Gerek dış görünüşlerinde, gerek toplumsal/siyasal konularda kadınlıklarını bir eksiklik ya da suçluluk gibi taşıyan bu kadınların kimi kez geldikleri/getirildikleri siyasal kadrolarda kadınlıklarını unuttukları, hatta erkek değerleriyle özdeşleşerek erkeksileştikleri ya da siyasal bağlamda tıpkı düzen partilerinin kadın kollarında yer alan hemcinsleri gibi, geleneksel ataerkill rolleri üstlendikleri görülmüştür. TTP Genel Başkanı ve milletvekili olarak Behice Boran'ın mecliste dile getirdiği çok çeşitli konuların, zaten emekçi kadınlarla sınırlı kadınlık durumuyla ilgili konuşmalar karşısındaki açık farklı yoğunluğu birinci duruma anlamlı bir örnektir.¹⁶ 1970'lerin ikinci yarısında kurulan Devrimci Kadınlar Derneği ve İleri Kadınlar Derneği, bir yandan bağlı bulundukları ve üst düzey yöneticileri erkeklerden oluşan yasadışı örgütlerin/partilerin yasal müdahalesine aracı olurken, diğer yandan da bu örgütlerdeki erkeklerle eş ve yakınlarının sıranama ve eğilime alanı işlevini görmüşlerdir. Erkeklerin giremedikleri özel alana kendilerine özgü iletişim yöntemleriyle ulaşan kadınlar, "cinsiyetlerüstü" ezme ve ezilmenin de kendiliğinden yok olacağı işçi sınıfı iktidarı için mücadele vermişlerdir. Ka-

rinde 5, 1973-1975'te 6, 1977-1979'da 4 kadın milletvekili parlamentoya girmiştir.

4. İkinci dalga kadın hareketi: 1983, 1987, 1995, 1999 seçimleri
12 Eylül 1980 darbesiyle toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin kesintiye uğradığı, yasaklandığı, kovuşturulduğu Türkiye'de sesini ilk duyuran muhalefet hareketlerinden biri-

nin Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü; ilki İstanbul Üniversitesi'nde olmak üzere, 1996'da Marmara ve diğer pek çok üniversitede kurulan kadın araştırmaları merkezleri ve 1997'de kurulan KA-DER, Türkiye'de ikinci dalga kadın hareketinin somut eylemleridir. Yine 1980'li yıllarda Kadınca dergisi ve onun genel yayın yönetmeni Duygu Ase- na'nın başta Kadının Adı Yok olmak



YAZKO Kooperatif'i'nin düzenlediği ses getiren bir dizi konferansta ağırlıklı olarak kadın sorununa yer verildi.

ni kadınlar oluşturmuştur. 1982'de YAZKO'nun düzenlediği, feminizmin kitlesel tartışma olarak ilk kez gündeme geldiği toplantı; 1983'te Somut Dergisi'nde yayımlanan feminist sayfa; 1984'te İstanbul'da kurulan Kadın Çevresi Kitap Kulübü; 1986'da Türkiye'nin de onayladığı Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme'nin uygulamaya konması için dilekçe

üzere, yazdığı diğer kitapları kadınlık bilincinin entelektüel ve seçkin bir kesimin sınırlarını aşarak kitleselleşmesini sağladı.

Türkiye'de Batılılaşma-modernleşme sorunsalının birinci dalga kadın hareketiyle keşişme noktasında, kadınlar lehine "Erken Cumhuriyet Dönemi Reformları" çerçevesinde kazanılan siyasal haklar ertesinde

kadın milletvekili sayısındaki görece anlamlı sayıya benzer bir dönüşüm, demokrasi kültürü sorunsalının ikinci dalga kadın hareketiyle keşiştiği 1980'ler ve 1990'larda siyasetin cinsiyetinin tartışılması biçiminde tezahür etmiştir. Bu bağlamda, kadın milletvekili sayısında önemli bir değişiklik görülme de,

lerini kadın üzerinden oluşturmuştur. Bu nesnel durumu, 28 Şubat 1997 müdahalesinden itibaren siyasetin temel bileşenlerinden biridir. Bu edilgen konumda kadınlar, bir kez daha, seçim yarışında iktidar hesaplarının gölgesinde kalmışlardır. Kamuoyu yoklamalarının ve medyanın yönlendirmesiyle adeta

lam 52) çıkaran partidir. Onu AKP (14) ve DSP (13) izlemektedir. Ancak gerek AKP, gerek DSP iktidarda oldukları dönemde kadın bakanlara az ve genellikle kadınla ilgili alanda yer verirken; DYP başkanlığını kazanan Tansu Çiller başbakanlık yapmış ve yine DYP'nin bulunduğu kabinelerde ekonomi, içişleri ve dışiş-

Kadın milletvekillerinin doğum yerleri açısından yapılacak bir sınıflamada, tüm dönemlerde İstanbul egemen (42) olmak üzere, kadın milletvekillerinin Marmara Bölgesi (57) doğumlulardan seçildiği görülmektedir. Ankara ağırlıklı (11) olmak üzere İç Anadolu Bölgesi'ni, İzmir ağırlıklı olmak üzere Ege Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi izlemektedir. 1983-2002 yılları arasındaki seçim dönemlerine dek Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde doğmuş olan hiçbir kadının milletvekili seçilmiş olmaması dikkat çekici bir veridir.

kadınlar bakanlar kurullarında, üstelik ekonomi, içişleri, dışişleri gibi önemli karar mekanizmalarında yer almaya başladılar. 1993'te Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı'na gelen Tansu Çiller Türkiye'nin ilk kadın başbakanı oldu. 1983'te 12, 1987'de 6, 1991'de 8, 1995'te 13, 1999'da 24 kadın milletvekili seçildi.

Öte yandan, 1980 darbesinden itibaren entelektüel, toplumsal ve siyasal tartışma zemininde giderek daha fazla yer bulan İslamcı hareket kimi durumlarda kadın mücadelesiyle de iç içe geçmiştir. Diğer bir deyişle, ikinci dalga kadın hareketi laik kesimle sınırlı kalmamıştır. Türban konusu çerçevesinde düğümle ve söz konusu kadın talep ve eylemlerinde kadınların nesneliği/özneliği tartışılrsa da İslamcı kadınların mücadelesi söz konusudur. Üstelik bu mücadelenin de modernitenin eleştirisi üzerinden kadın özgürlüğüyle ilişkilendirilebildiği görülmektedir.⁷

2002 seçimleri arifesinde ise, gerek İslamcı hareket, gerekse ona karşı mevcut Kemalist kazanımları koruma kimliğinde vücut bulan laikçi hareket, Türkiye'nin siyasal tarihinde hem iktidar hem de muhalefette sık rastlandığı üzere, söylem ve eylem-

iki türlü bir seçim gibi gerçekleşen 2002 seçim süreci CHP-AKP mücadelesine indirgenmiştir. Böyle bir yöntemle parlamentoya girme olasılıklarını daha baştan yitiren siyasal partiler (belki de bu nedenle!) sayı ve listelerdeki konum açısından kadın adaylara daha özenli davranmışlardır.⁸ Sonuç olarak AKP'den 14, CHP'den 10, toplam 24 kadın milletvekili seçilmiştir.

72 YILIN İÇİNDEN KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN GENEL NİTELİKLERİ

Değerlendirme, seçilmiş 130 kadın milletvekilinin TBMM kayıtları baz alınarak yapılmıştır.⁹ Aşağıda, kronolojik bir sıra izlese de nitelik yönünden farklılıklar gösterdiğini yukarıda açıklamaya çalıştığımız genel seçimlerin, kadınların temsilciliği açısından dört farklı dönemi içinde, bu veriler üzerinden yorum ve karşılaştırması yapılmaya çalışılacaktır.

Cumhuriyet tarihinde, 1980 darbesi ertesindeki iki seçim döneminde yasaklılığına karşın sürekliliğini en çok koruyan parti olması, örtük kota uygulamasının yürürlükte olduğu üç seçim döneminde tek parti olarak seçimlere katılması nedeniyle CHP en çok kadın milletvekili (top-

leri gibi dünyada kadınlara pek bırakılmayan bakanlıklarda kadınlar görev almışlardır.

Kadınların milletvekili seçilme yaşı ortalama olarak 40-50 yaş dilimine denk gelmektedir (53 kişi). İlk dönemde seçilenler daha çok 30-40 yaş dilimindeyken, seçilme yaşı giderek yükselmiştir.

Doğum yerleri açısından yapılacak bir sınıflamada ise, kadın milletvekillerinin, tüm dönemlerde İstanbul egemen (42) olmak üzere Marmara Bölgesi (57) doğumlulardan seçildiği görülmektedir. Ankara ağırlıklı (11) olmak üzere İç Anadolu Bölgesi'ni (21), İzmir ağırlıklı (10) olmak üzere Ege Bölgesi (18) ve Karadeniz Bölgesi (13) izlemektedir. 1983-2002 yılları arasında yer alan seçim dönemlerine dek Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde doğmuş olan hiçbir kadının milletvekili seçilmiş olmaması dikkat çekici bir veridir.

Seçim bölgeleri açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye'ye nispeten daha çok yayılmış bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Örtük bir kotanın söz konusu olduğu 1935-1946 yılları arasında milletvekillerinin doğum yeri ağırlıklı olarak İstanbul (11) olduğu halde, seçim bölgesi İstanbul

olan kadın milletvekili yalnızca i'dir. İkinci dalga kadın hareketine paralel dönemdeki 1983-2002 yılları arasında ise, söz konusu hareketin yarattığı dönüşüm ve beklenti öncelikle ve ayrıcalıkla büyük kentleri içerdği için, seçim bölgesi açısından kadın milletvekillerinin, seçilme şanslarının daha çok olduğu iki büyük kentte yoğunlaştıkları görülmektedir: İstanbul'da doğan kadın milletvekili sayısı 16 olduğu halde, aynı dönem İstanbul'dan seçilen kadın milletvekili sayısı 23; İzmir'de doğan kadın milletvekili sayısı 3 olduğu halde, İzmir'den seçilen kadın milletvekili sayısı 10'dur. Doğum yeri, seçim bölgesi ve dönemler arasında farklılaşan ilişki, kadınların siyasal haklarını elde ettikleri ilk dönemde resmi olmayan bir kota uygulamasını teyid eden bir veridir; zira o dönemde tek partinin "atadığı" adayın cinsiyetinin seçim bölgesinin hedef kitesinin niteliklerine uydurulması gibi bir kaygı görülmektedir. Oysa daha sonrakı dönemlerde kadın adayların, seçilme ve partiye olumlu bir imaj sağlama olanaklarının daha fazla olduğu modern bölgelere kaydırıldıkları söylenebilir.

Öte yandan, tüm seçim dönemlerinde kadın milletvekillerinin açık farklı üniversite ve üniversite üstü eğitimden geldikleri görülmektedir (%69). 1935-1939 arasındaki seçim dönemlerinde bu sayı 14 (o yıllardaki tüm kadın milletvekillerinin %50'si) iken, 1983-2002 arasındaki seçim dönemlerinde 27 kadın milletvekili üniversite mezunudur; ancak söz konusu son dönemde lisansüstü eğitim alan kadın milletvekillerinin sayısı 26'dır, ayrıca 6'sı da onlisans diplomalıdır. Diğer bir deyişle, ikinci dalga kadın hareketi paralelindeki seçim dönemlerinde kadın milletvekillerinin %80'i üniversite ve üniversite üstü eğitimden yararlanmışlardır. Oysa 2000 yılı istatistiklerine göre, 25 yaş üzeri kadın nüfusunun ancak %5,39'u üniversite ve üniversite üstü eğitim almıştır.²⁰

Kadın milletvekilleri meslekler açısından değerlendirildiğinde, genel

olarak en büyük kitleyi eğitimcilerin oluşturduğu görülür. Resmi olmayan kotanın uygulandığı 1935, 1939, 1943 ve 1946 seçimlerinde eğitimcilerin büyük çoğunluğunu (20 kişi) öğretmenler oluşturmaktayken; ikinci dalga kadın hareketine paralel 1983, 1987, 1991, 1995, 1999, 2002 seçimlerinde söz konusu kitle-

lerden oluşmasıyla doğrudan ilişkisi vardır.

Kadın milletvekillerinin genel değerlendirilmesinde ev kadını kategorisinin sayısal düşüklüğü de dikkat çekicidir. Kadınların, büyük ideolojik mücadeleler egemenliğindeki dönemde (1961-1979 arasındaki ge-



"Bedenimiz Bizimdir, Cinsel Tactize Hayırlı" kampanyası kapsamında yapıldan bir basın açıklamasının ardından kadınlar mor iğne satışı yapılmıştı. 2 Kasım 1989.

nen daha çok (11 kişi) öğretim üyelerini içerdiği görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitim olanaklarından yararlanan kadınlar için ilk açılan okullardan biri Dar-ül Muallimat (1870), yani kız öğretmen okuludur. Yeni açılan kız okullarında buradan mezun olacak öğretmenlerin eğitim vermesi öngörülmüştür. Ayrıca, birinci dalga kadın hareketinin en önemli özelliklerinden biri, ulus-devlet için yaratılan yurttaş kadını eklemlenektir; bu süreçte kadının rolü ev içi görevlerinin bir uzantısı olarak toplumun anneliğidir ve bu gerekçeyle öğretmenlik kadınlar için ayrıcalıklı meslekler grubundadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde hakları doğrultusunda mücadele veren kadınların önemli bir kısmı da öğretmendir. Nitekim 1935 seçimlerinde milletvekili olan Nakiye Elgün de dönemin Muallimler Derneği başkanıdır.

Öğretim üyeliği kategorisi ise, serbest rekabete dayalı olarak tanımladığımız dönemden itibaren kadın milletvekilleri arasında yer almaktadır. Ancak son dönemlerde artışı, kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi, üniversite öğretim üyelerinin yaklaşık üçte birinin kadın-

nel seçimler) 3 ev kadınına parlamentoya soktukları görülmektedir. Tüm seçim dönemlerinde parlamentoya giren ev kadını sayısı ise, zaten 4'tür.

İktisatçı, hekim ve hukukçulara, çiftçiden kimyagere dek uzanan çeşitlilikteki meslekler içinde kadın milletvekillerinin yoğunlukla ait oldukları diğer gruplardır. Öte yandan, kadın milletvekillerinin %84'ü yabancı dil bilmektedir.²¹

Formasyon açısından yapılan genel değerlendirme, seçkin kadınların milletvekili seçilebildiği gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Oysa W. Mills, "İktidar seçkinleri, durumun, sıradan erkek ve kadınların sıradan ortamını aşabilmesine izin verdiği erkeklerden oluşur. (vurgular bana aittir. A.Y.)"²² tespitinde bulunurken, iktidar seçkinleri arasında kadının yer alabileceğini öngörmüştür. Zaten siyasal temsilciliğe seçilen kadınların, nüfus kâğıtlarındaki cinsiyet deklarasyonu dışında ne denli kadın özellikleri taşıdıkları aynı bir tartışmanın konusudur.

Medeni durum açısından yapılan bir değerlendirme, tüm dönemlerde seçilen kadın milletvekillerinin

%64'ünün (83) evli olduğunu göstermektedir. Bekâr (12) ve dul kadınlar (6) her dönemde varlıklarını sürdürse de, boşanmış kadınların (3) ancak ikinci dalga kadın hareketinin etkin olduğu 1983-2002 döneminde TBMM'de yer alabildikleri göze çarpmaktadır. Toplumun genelinde de kuşkusuz seçilme yaşındaki ka-

bir kadın adayın, en azından büyük kentlerde tepki çekmeyeceği kadar kırlmıştır.

Çocuk sayısı açısından yapılan bir değerlendirme ise, milletvekili kadınların %30'unun hiç çocuğu olmadığını göstermektedir. Milletvekilliğine seçilme yaşı göz önüne alındığında, Türkiye'deki çocuksuz kadın sayısının bu boyutta olmadığı bilinmektedir. 30 yaş üstü genel kadının nüfusunda bu oran %5,5'tir.²³ Milletvekili seçilmiş kadınlarda tespit edilen bu durum, milletvekilliğinin kadınlığın annelik durumuyla çok örtüşmediğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Kadınlar özellikle zaman kullanımı açısından annelik zaman fırsat bırakacak, hatta öncelik verecek mesleklerde etkinlik göstermektedirler. Siyaset ise zaman kullanımı açısından bu önceliğe tahammülsüz bir alandır.²⁴ Ayrıca, kadın milletvekillerinin çoğu Ankara doğumlu olduğuna göre, biraz zorlama bir karşılamayla çoğunluğun asıl ikametgahının başkent dışında olduğu, dolayısıyla günlük zaman kullanımının ötesinde bir sorundan söz edilebileceği düşünülebilir. Bu durumda, annelik sorumluluğu tehdit altına girecek kadınlardan ziyade, ataerkilli toplumda çocuklu bir erkeğin ancak meşru olarak sahip olabileceği zaman ve mekân kullanımına

haiz çocuksuz kadınların siyasal temsilciliğe soyunduğu iddia edilebilir. Yine de, pek tabiidir ki kadın milletvekillerinin, genel nüfusa uygun olarak çoğunluğu çocuk sahibidir. %36'sının 2, %21'inin 1, %6'sının 3, %3'ünün 4, %1'inin 5 çocuğu bulunmaktadır.

Türkiye'de kadınların genel seçimlerde seçme seçilme hakkı 5 Aralık 1935'te yasalara geçmiştir. Bu kazanım, kadınların Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında verdiği mücadele, Batılılaşma biçiminde toplumsal dönüşümü belirleyen modernleşme süreci ve siyasal iktidarın çıkarı gibi dinamiklerle doğrudan ilişkilidir. Bu ve benzeri hakların yasalasmasının etkisinde gerçekleşmesi beklenen "kadın erkek eşitliğinin" topluma yansımaları olgusu ise, siyasal temsil parametresi açısından ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, gerçekleşmemiştir. Kadın milletvekillerinin sayısal yeterliliğinin ötesinde, "seçkinliği" de genel kadın nüfusunun ve kadın çıkarlarının temsiliyeti açısından bir demokrasi sorunu olarak varlığını, ikinci dalga kadın hareketinin açtığı cinsiyetçi değerlerin tartışılması sürecine ve bu amaçla kurulan örgütlere karşı sürdürmektedir.

AYŞEGÜL YARAMAN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

FRANSTIÇA KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ



Kadın grubunun çağrısıyla yapılan "kadınlar artık örgütlü" yürüyüşü ve mitingine 10 bin kadın katıldı, 8 Mart 1997.

dınların çoğu evlidir; dolayısıyla siyasal temsil açısından bu veriler temsiliyet sorunsalına aykırı değildir. Ancak her dönemde toplumda varlık gösterenler de boşanmış kadınların oranı 1980'ler ve özellikle 1990'lardan itibaren manidar bir biçimde artmış ve daha da önemlisi, "boşanmış bir kadın" daha az yadırganmış olmuştur. Bu konudaki olumsuz değer yargıları listedeki boşanmış

DİPNOTLAR

1. Fransa'da, 1936 yılında Başbakan Leon Blum, içlerinde Irene Joliot Curie'nin de bulunduğu üç kadın bakanı hükümete seçtiği halde ancak 1944'te, İsviçre'de ise 1971'de kadınların seçme ve seçilme hakkı yasalastırılmıştır.
2. İsviçre'de kadınların erkeklerle birebir eşit siyasal hakları 1919'da yasalaşmıştır.
3. Simgesel anlamı sayısal değerdinden büyük olan bu sonuçları, ayrıca dönemin seçim sistemi içinde değerlendirilmek gerekir. Genel oy hakkının da bulunmadığı bu seçimlerde, ikinci seçmenler söz konusudur. Dolayısıyla oyların sayısının aldığı seçmen sayısına da kısıtlılığın izlenir. Örneğin, Halide Edip'in 20 oy aldığı Beypazarı'ndaki toplam oy sayısının 22'dir.
4. Vahit, 1. Kanunusavvet 1935.
5. Y. Zihnioglu, *Kadınlar İnkılabı*, Meclis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 139'dan aktaran 1. Çalışlar, *Tarihi Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 204.
6. Kadın Birliği Nizamnamesi'nin Latin harfleriyle aktarılması için bkz. A. Yaraman, *Kesim Tarihleri Kadın Tarihine*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001 (1. Baskı Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992), s. 105-107.
7. A. Demirci, "Kadınların Siyasal Haklarının 50 Yıldönümünde Birbir Çilenin, Arzının, Engelin İçinden", Sapok. sayı 11, İstanbul, Aralık 1984, s. 11.
8. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. A. Yaraman, a.g.e.

9. Ş. Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 206.
10. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. A. Yaraman, "Toplumsal Değişim ve Kadında Erkekçilik", *Poikantuz Jazıları*, İstanbul, Sonbahar, 2002.
11. Zamanı, 8. Kanunusavvet 1935.
12. Bu seçimler iki derecelidir. Resmi olmayan bir kota ilanı veren, aslında bu seçim sisteminin iki dereceli bu seçimlerde halk milletvekilliği seçecek kısıtları seçmiş, ikinci seçmenler de et parların belirlendiği adaylar arasında seçim yapmışlardır. Böyle bir seçim sisteminde yalnız kadınların değil, erkeklerin de "atandığını" iddia etmek olanaklıdır.
13. Akşam, 18 Temmuz 1946.
14. J. Jaquette, "Power as Ideology: A Feminist Analysis", II. Stem (ed.), *Women's Views of the Political World*, Men içinde, Transnational Publishers, New York, 1984, s. 64.
15. Nitekim, Türkiye'de de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelen ve kadın statüsünün değışmesi sürecinde kurulan birçok kadın örgütünü Cumhuriyet dönemindeki tek devami niteliğindeki Kadın Birliği 1935'te aynı gerçekleştirilmiştir. Birliğin o dönemki başkanı Tanfe Bekir'in açıklaması şöyledir: "Bundan böyle Türkiye'de kadınlık meselesi yoktur ve burada her erkek gibi kadın da bir tek sefin idaresi altında memleketin iyiliğini çalışmaktadırlar. Teşkilatı Esasları Kanunumuz artık bu yolda çıkacak Birliğin

- devamına lüzum bırakmamış ve kadınlarımızın ayrıca bir teşekkül halinde çalışmasına gerek kalmamıştır. Bunun için Birliğin kapanmasını teklif ederim." Cumhuriyet, 19 Nisan 1935.
16. Bu konuda bir örneğin ayrıntılı değerlendirmesi bağlamında bkz. A. Yaraman (ed.) *Byogratayz Behne Boran*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.
17. N. Güle, *Modern Mahrem*, Meis Yayınları, İstanbul, 1991.
18. TKP, 105. ODP, 161, DEHAP, 102 kadın aday göstermiştir.
19. TBMM Kütüphanesi Arşivinde bulunan milletvekillerinin seçimlerinde doldurdukları bilgi formlarından derlenen bu veriler için öğrencim Gaye Çetegen'e teşekkür borçlusum.
20. *Türkiye İktisatî Yılı*, 2002, T.C.D.E. Yayınları, Ankara, 2003, s. 69.
21. Kadın milletvekillerinin toplam sayısı, yabancı dil değerlendirmesinde 130'dur, kayıtların eksikliği nedeniyle 123 kişi üzerinden yapılmıştır.
22. W. Mills: *The Power Elit*, Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1959, s. 3-4.
23. *Türkiye İktisatî Yılı*, 2002, s. 70.
24. İskandinav ülkelerinin bazılarında parlamentonun çalışma saatleri kadınlık durumuna göre ayarlanmak suretiyle dengelenmeye çalışılmıştır. Genleşmiş kadın rollerinin "aktarılmadan" ifasını sağlamaya yönelik bu tedbirin ne denli dönüştürücü olduğu da bir tartışma konusudur.

İSTANBUL GEZİ REHBERİ

MURAT BELGE

Murat Belge, İstanbul'u gezerken size eşlik edecek bu rehber kitapta adım adım kentin tarihini anlatıyor. Geçmişteki İstanbul'u, mekânları ve insanları hikâye ederken yorumlarıyla zenginleştiriyor.

İstanbul Gezi Rehberi'nde tarihi yarımada, Galata, Pera, Üsküdar, Adalar, Boğaziçi ve ayrıca Kadıköy'den Pendik'e, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e kadar İstanbul'un birçok köşe bucağı yer alıyor.

Sanatla iç içe geçmiş tarihsel anlatıların yanı sıra harita ve krokiler de keşfe çıkan okur gezerlerin tarihin sokaklarında yollarını bulmalarına yardımcı oluyor.



TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YAYINLARI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-10212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

ISBN 975-333-002-2

EVLYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ

16 VE 17. YÜZYILLARDA
KÜRDİSTAN'

DR. MARTIN VAN BRUINESSEN

Evliya Çelebi Seyahatname'si bilinen herhangi bir türe girmez ve 20. yüzyıla kadar asla popüler olmamıştır. Çağdaşları onun eserini kötü planlamış olduğunu düşünüyorlardı. Evliya, medenileşmiş zevklere uymayan şeylere gösterdiği ilgiden dolayı bu eleştirileri dikkate almadı. Osmanlı yazarları arasında Evliya'yı geç dönem 20. yy okurları için ilginç kılan, muhakkak ki onun bu "kötü zevki" idi. Postmodernistler, onun önemliyi önemsizden keskin bir şekilde ayırmayan, heterojen öğeleri yan yana koymasındaki ruh halini kolayca fark edeceklerdir.



Seyahatname, Evliya Çelebi'nin çağdaşı seyyahlardan farklılık gösteren ilgi alanları sayesinde günümüz araştırmacılarına zengin bir malzeme sunuyor.

<http://www.moscow-crimenau/history/baas-tvo/chelebi/index.html>

ÇEVİRİ: AHMET AKŞİT

Şeref Han Bitlisi'nin Şerefname'sini tamamlamasından yaklaşık 60 yıl sonra, ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi Kürdistan'a uzun bir gezi yaptı. Çelebi'nin 10 ciltlik seyahatnamesi, gezi edebiyatında pek rastlanmayan

eşsiz bir çalışmadır. Bu ciltlerin basılmış nüshaları ilk kez piyasaya çıktığında orijinal (sonraki yazmaların onun üzerinden kopya edildiği düşünülen, Evliya'nın kendisinin yazdığı veya bir kâtime dikte ettirdiği elyazması) nüshalar henüz kitabın editörleri Necib Asım Bey ve büyük tarihçi Ahmed Cevdet'in eline geçmemişti. Bundan başka, Sultan II. Abdülhamid'in sansürçüleri (ya da sansürçülerden korkan editör) basım aşamasında metin üzerinde bazı değişiklikler yapmışlardı. Evliya'nın Kürdistan notlarının yalnızca bazı bölümlerinin nispeten tatmin edici bir nüshası basılmış,¹ önemli bir bölümü hiç basılmamıştır ve bunun için ciddi bir çalışma gerekmektedir.

Esasen seyahatname, bilinen herhangi bir türe girmez ve bu yüzyıla kadar asla popüler olmamıştır. Çağdaşları hem bu çalışmanın kötü planlanmış olduğunu hem de muhtemelen onun medenileşmiş zevklere uymayan şeylere ilgi gösterdiğini düşünüyorlardı, bu nedenle Evliya bu eleştirileri dikkate almadı. Osmanlı yazarları arasında Evliya'yı geç dönem 20. yy okurları için ilginç kılan, muhakkak ki onun bu "kötü

zevki" idi. Postmodernistler, onun önemliyi önemsizden keskin bir şekilde ayırmayan, heterojen öğeleri yan yana koymasındaki ruh halini kolayca fark edeceklerdir. Seyahatnamede resmi evraklarla uygunsuz fıkraları, cami mimarisi tarifleriyle yerel yiyecek ve giyim alışkanlıklarını, kutsal efsanelerle politik olaylar hakkındaki dedikoduları yan yana buluruz; bütün bunlar, Evliya'nın kendi maceraları ve başkaları hakkındaki şüpheci yorumlarıyla daha da lezzetlenir.

EVLYA'NIN KÜRDİSTAN'DAKİ GEZİLERİ

Evliya Kürdistan'da üç büyük gezi yapmıştır.² Seyahatnamenin ikinci cildinde konu edilen birinci seyahat, Kürdistan'ın kuzey sınırlarını sadece sıyrarak geçer. Bu gezi, Evliya Çelebi'nin 1646 yılında Erzurum valisi ve başkomutan olan Defterzade Mehmed Paşa'nın yanına gümrük kâtibi ve başmüezzin olarak atanmasıyla başlar. Kuzey Anadolu yoluyla Kemah ve Erzincan'dan geçerek Erzurum'a varır, oradan, Erzincan üzerinden batıya dönmeyen Azerbaycan ve Gürcistan'a da bir gezi yapar.

1649-1650'deki ikinci gezi onu Şam ve Halep'ten Urfa'ya, Maraş, Kayseri, Aksaray ve Sivas'a ve buradan Arapkir, Harput, Pertek, Palu, Genç, Muş ve Bingöl dağlarına sürükler. Üçüncü cildin ilgili bölümlerini iyi bir edisyonla ve Almanca çevirisiyle piyasada bulmak mümkündür.

1655 ve 1656'daki üçüncü seyahat, dördüncü cildin büyük kısmını ve beşinci cildin ilk bölümünü kapsar. Evliya Çelebi'nin Van'a gitme sebebi,

da olması vesilesiyle Şerefname'den bir kere bahseder.

Van'da bulunduğu müddetçe seyahat için hiçbir fırsatı kaçırmaz, böylece Hakkâri hakkında önemli gözlemlere sahip olmamıza vesile olur (bu bölümler halen doyurucu bir şekilde çalışılmamıştır).⁴ Melek Ahmed Paşa, kendisine batı İran'ın uzun fakat içinden çıkılmaz anlatımını yazması için (ki açıkça yanlış olan bölümleri insanı İran'ı gördüğü konu-

sunda şüpheye düşürür) diplomatik bir görev verir. Bu notlar 1656 yılının ilk aylarında son bulur ve ayrıntılı anlatımları kesinlikle orada olduğunu, daha sonra güneye de bir gezi yaptığını kanıtlar. Bunu, basılı nüshalarda olmadığı için varlığı uzun süre bilinmeyen bir bölüm takip eder. Evliya Bağdat'tan kuzeye yönelir, güney Kürdistan'da Diyarbakır, Cizre ve Hasankeyf yoluyla bir tur atarak Musul üzerinden Bağdat'a döner. Bu bölüm hiç bitmemiştir ve anlaşıldığı

2. ciltte konu edilen ilk gezi. Evliya'nın 1646'da Erzurum Valisi Deftarzade Mehmed Paşa'nın yanına gümrük kâtibi ve başmüezzin olarak atanmasıyla başlar. Kemah ve Erzincan'dan Erzurum'a varır. buradan da Azerbaycan ve Gürcistan'a gider. 1649-1650'deki 2. gezi, onu Şam ve Halep'ten Urfa'ya, Maraş, Kayseri, Aksaray ve Sivas'a, buradan Arapkir, Harput, Pertek, Palu, Genç, Muş ve Bingöl dağlarına sürükler.

vali olarak atanan Melek Ahmed Paşa'ya katılmaktır. Van'a, Diyarbakır ve Bitlis üzerinden gider ve bu şehirlerde ayrıntılı ve canlı tarifler yapmaya yetecek kadar zaman geçirir.³ Diyarbakır Valisi Firarî Mustafa Paşa'nın Sincar dağlarında savaşan Arap ve Yezidi aşiretleri sakinleştirmek için bir sefer sebebiyle şehir dışında olduğunu öğrenince, bu bahaneyle gezisini uzatarak Sincar'a gider.⁴ Bitlis'te, pek methettiği serbest fikirli Kürt yönetici Abdal Han'a mısafır olur. Sonra Van'dan Abdal Han'a karşı düzenlenen cezai nitelikli bir sefere katılır ve hanın halledilmesine, zengin kütüphanesinin yağmalanmasına ve yerine oğlunun seçilmesine şahit olur. Bir yıl sonra, Evliya Çelebi Bitlis'ten üçüncü defa geçer, Abdal Han'ı tekrar emirliğin başında bulur ve rehin olarak hanla bir süre geçirir. Büyük bir Kürt emirliğinde yaşanan bu tecrübeler, başka bir kaynaktan bulabileceğimizden daha canlı bir günlük yaşam anlatımı sunar. Evliya Çelebi, Şerefname'yi duymuş olmalıdır ve içeriği hakkında kulaktan dolma bilgisi olması muhtemeldir fakat bizzat okumamış olduğu anlaşılmaktadır. Bitlis notlarında, hanın yağmalanmış kitapları arasın-



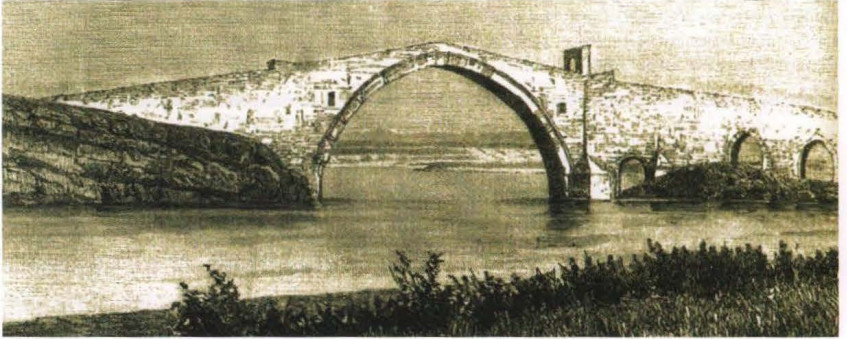
Kürt tarihiyle ilgili en önemli ve tek kaynak olan Şerefname'nin yazarı Şeref Han Bitlisi (1543-1603).

Şerefname, Tarixa Kurdistane ya kevn, Apece Yayınları, 1998.

Malabadi Köprüsü'nün Mansaptan'dan görünümü.

GlohusnBoj, Braunschweig Band L VIII

Aktarılmış belirlenmediği sürece tüm görsel materyaller "Baskı Gerginliği Seyahatnamelerinde Kürtler", Özgür Roşak Gazetesi'nden alınmıştır



Evliya Kürdistan'da üç büyük gezi yapmıştır.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kuram.Evliya_Celebi

manlarıyla beraber Kürdistan'ın az bilinen 15-17. yüzyıllarına ışık tutacak nitelikte olan dördüncü cildin neredeyse üçte birini oluşturan bu gezinin notları ciddi bir edisyon gerektirmektedir.

Evliya Çelebi, gezileri sırasında Kürdistan'da geçtiği yerler hakkında notlar alır: Havar, Sine, Kızılca, Erbil, Kerkük ve Şahrâzur eyaletleri; Ninova, Akra, Diyarbakır, Cizre, Hasankeyf, Nizip, Eski Musul, Tikrit ve Bağdat şehir merkezlerini kaydederek, ilerde, vakit bulduğunda seyahatnameyi yazarken kullanacağı, gezerken gördüğü her şey hakkında bol miktarda not tutar. Ayrıca diğer kaynaklardan, resmi dokümanlardan, gezerken veya sonradan okuduğu çeşitli kitaplardan serbestçe faydalanır.⁶ Gezilerle kitabın fiilen yazılması arasında hatırı sayılır bir zaman girdiğinden, gezi notlarını her zaman doğru bir coğrafi düzene yerleştiremez. Bazı tanımları öylesine bulanık ve karışık ki, anlattığı yerleri fiilen gezip gezmediğinden şüphe duyulur. Buna örnek olarak, İran gezisinde çok daha eski bir coğrafya eseri olan Kazvinî'nin *Nuzhat al-kulub*'unu tekrarladığı aşıkâr olan bölümler verilebilir. Yine de bu, kötü düzenlenmiş bile olsa kula-

ğa doğru gelen Kürdistan notları için geçerli değildir.

DİĞER KAYNAKLARLA MUKAYESE EDİLDİĞİNDE SEYAHATNAMESİNİN DOĞAŞI

Seyahatname, Şerefname gibi sistematik bir çalışma değildir, ancak di-

ratorluğun Kürt eyaletleriyle ilgili uzun bölümler de içeren, büyük bir Osmanlı coğrafi çalışması olan Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sıdır. Tamamlanması Evliya Çelebi'nin Kürdistan gezilerinden birkaç sene öncesine, 1648'e rastlar. Yazar sadece kendisinden önceki çok sayıda eserden bilgi toplamakla yetinmez, kendi



ğer kaynakların ihmal ettiği Kürdistan'ın sosyal ve politik hayatı açısından zengin bir kaynaktır. Dönemin kadınlarının durumları (Bruinessen 1993), yaygın dini ritüeller, sufi tarikatları ve din ulularına saygı (Bruinessen & Boeschoten 1988, Bruinessen 1990) gibi konularla etnik ve dini azınlıklar, diller ve edebiyat üzerine bilgi veren az sayıda kaynaktan biridir. Çelebi'nin Kürdistan'a atanmış yüksek rütbeli Osmanlı görevlileri içindeki pozisyonu, ona devletin Kürt aşiret ve emirliklerle ilişkilerinin pratikte nasıl yürüdüğünü ilk elden gözlemleme fırsatı vermiştir.⁷

Seyahatnamenin mukayese edilebileceği diğer mühim bir eser de impa-

deneyimlerini de temel aldığı bölümleri kaleme alır; İran'ın ikinci işgalinden sonra Irak'ı geri almak için sefere çıkan Hüseyin Paşa'nın yanında bulunur (1629).⁸ *Cihannüma*'da büyük kervan yolları üzerinde bulunan, haklarında pek çok ilginç bilginin verildiği yerlerin bahsi geçer. *Şerefname*'yi tercüme eden Charmoy, yazdığı önsözde *Cihannüma*'dan çokça bahseder. Gerçekten de onun etnoğrafik ve coğrafi sunumu Kâtib Çelebi'nin eserinin ilgili bölümlerinin çevirisinden ibarettir. Evliya'nın dağıtık notlarını düzene sokmakta hiç şüphesiz *Cihannüma* yararlı bir referans olacaktır.⁹ Ancak *Cihannüma*'nın seyahatnamenin olmadığı kadar sistematik olmasına karşılık, seyahatname gerçek insanların hayatı hakkında daha bilgilendiricidir.

Son olarak, Kürdistan hakkında değerli bilgiler içeren daha sonraki dönemlere ait bir başka seyahatnameye, Mehmed Hürşid Paşa'nın *Seyahatname-i Hudud*'una değinelim. Yazarı 1848-52 yıllarında İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Basra'dan Beyazıt'a hududu belirleyen sınır komisyonunun bir görevlisi olan bu eser, köylerde ve aşiretlerdeki nüfus bilgilerini içeren, pek çok ayrıntılı istatistik bilgiye de yer

veren, coğrafi referanslardan oluşun önemli bir çalışmadır.

Evliya'nın daha sistematik tarihçilerden ve coğrafyacılardan farkı, bürokratik detaylara ve idari bölümlere aldırmaşından ileri gelir. O, tek tek eyalet veya idari bölge olarak şehir tartışmaz fakat harita-

yinde bu küh-i büendler içre altı bin ader aşâ'ir ü kabâ'il-i Ekrâd sedd-i sedid olmasa kavm-i Acem diyâr-ı Rûm'a istilâ etmeleri emr-i sehl idi.

İnşâallah mahalliyle altı bin aded mihr-i aşâ'irleri dahi tahrir etmege destime hâme-i cevâhir-güyâmı almışım, ammâ bu Kürdistan'ın arzı,

namedeki diğer pasajlardan) anlaşılmasına göre, aralarında sadece pek çok Yezidi değil ama Kürdistan'daki çeşitli heterodoks mezheplerin taraftarları olduğunu biliyoruz."

Evliya Çelebi'nin erken Kürt tarihi konusunda en sık alıntı yaptığı kişi, şimdiye kadar kim olduğu anlaşıla-

Evliya Van'dan Bitlis'e geçer ve Abdal Han'a karşı düzenlenen sefere katılır. Han'ın halline, zengin kütüphanesinin yağmalanmasına ve oğlunun seçilmesine şahit olur. Bir yıl sonra Bitlis'ten üçüncü defa geçtiğinde, Abdal Han'ı tekrar emirliğin başında bulur ve rehin olarak hanla bir süre geçirir. Bir Kürt emirliğinde yaşanan bu tecrübeler, canlı bir günlük yaşam anlatımı sunar.

nın bir ucundan öbür ucuna atlayarak mukayeseler yapar. Hiç şüphesiz, çağdaşları da bölgelerdeki etnik karmaşanın farkındaydı ama onlar, çeşitlilikle ilgilenen ve gururlu düzinelere farklı dilden ve lehçeden örnekler ve bir sürü heterodoks mezhepten anekdotlar yazan Evliya kadar açık konuşmazlar.

KÜRDİSTAN VE KÜRTLERİN KÖKENLERİ ÜZERİNE

Bilindiği gibi, o yıllardaki resmi yazışmalarda Kürdistan idari birim olan bir eyalet adıydı. Evliya'ya göre, politik ve idari sınırlara bakmaksızın, bu terim Kürtler için öncelikle etnik bir kategoriye işaret ediyordu ve bunu çok çeşitli şekillerde kullanır. Misafir sevmek bir bölgeyi anlatacak olduğunda, eğitim görmüş bir şehirli için kaba ve korkutucu kırsal nüfus için yukardan bakan "Kürdistan, Türkmenistan ve sengistan" ifadesini kullanır ki, bunun belki de en iyi tercümesi, "Kürtlerin, Türkmenlerin ve kayaların memleketi"dir.

Şimdi şu paragrafa bakalım: "Memâlik-i azimdir, bir ucu cânib-i şimâlde dilyâr-ı Erzurum'dan dilyâr-ı Van'dan dilyâr-ı Hakkâri ve Cizre ve İmâdiyye ve Musul ve Şehrezül ve Harir ve Ardalan ve Bağdâd ve Derne ve Derteng ve İa Basra'ya varınca yetmiş konak yer Kürdistan u sengistan add olunur kim İrâk-ı Arab ile Âl-i Osmân mâbe-

tülü gibi vâsi değildir. Cânib-i şarkisinde Acem hudûdunda Harir ve ve Ardalan'dan hâk-i Şam ve hâk-i Irak-ı Arab ki hâk-i Haleb'dir, ol hâk-i pa-keyne varınca Kürdistan'ın arzı yigirmi ve yigirmi beş konak ve ednâsı on beş konak yerlerdir. Ammâ bu kadar ülkeler içre beş kere yüz bin tûfeng-endâz ümmet-i Muhammed Şâfi'iy-yû'l-mezheb vardır. Ve cümle yedi yüz yetmiş altı pâre kal'a add olunur kim cümle imâdır."¹⁹

Bu paragrafta Evliya, Osmanlı İmparatorluğu için koruyucu bir tampon işlevi olan Kürdistan'ın özel önemini vurgulamaktadır. Evliya'nın, İdris Bitlisi'de, geç dönem Osmanlı tarihçilerinde ve Şerefname'de de kullanılan, Kürt emirlikleri ve aşiretlerinin nispeten bağımsız olmalarının imparatorluğun güvenlik çıkarlarına daha uygun olduğu yolundaki argümanı tekrarladığı görülür. Bu argümanı en bariz şekilde Aziz Efendi (Murphey 1985) *Nasihâtname*'sinde kullanmıştır. Kürtlerin sıkı Şafi hukukuna bağlı iyi Sünni Müslümanlar oldukları değerlendirmesi, onları Şii Safevi İran'a karşı güvenilir müttefik olarak ortaya koyduğu için bu argümanın en hayati kısmıdır. İdris Bitlisi ve Şeref Han, esasen dost Kürtlerin Sünni yakınlığına o kadar çok vurgu yaparlar ki, insan onların sadakatini kanıtlayan Osmanlı usulü resmi bir görüşme istediklerini düşünür. Diğer kaynaklardan (ve seyahar-



mayan Miğdişi (Mighdisi) adını verdiği bir Ermeni tarihçidir.²⁰ Evliya Çelebi'nin Miğdişi'ye dayandığı bu efsaneler, erken Kürt tarihini iki ayrı efsane grubuna, peygamberlerin hikâyelerine (Kıyasî'l-Enbiya) ve Şahname'nin İran geleneğine bağlar. Evliya'nın Miğdişi'si, "Tufan'dan sonra konuşulan en eski dil(lerden) olduğunu belirterek Kürtçenin saygın bir döneminden şöyle bahseder: "Müverrih Miğdisi kavli üzre ba'de't-tufân-ı Nüh, imar olan şehri-i Cüdi'dir, andan kal'a-i

19. yüzyılda bir Kürt süvarisi.

Glohus 1863, Braunschweig Band IV

Sincâr'dır. andan bu kal'a-i Mefârikin'dir amma şehri- Cüdi sâhibi Hazret-i Nüh ümmetinden Melik Kürdim altı yüz sene mu'ammer olup Kürdistan diyârların geşt lül güzâr ederek bu Mefârikin'e gelüp âb lül hevâsından hazz edüp bu zeminde sâkin olup evlâd lül ensâbı gâyet çok olup lîsân-ı lbrî'den indiyât bir

Yine de bunlar bize Evliya Çelebi zamanında Kürtlerin kendilerini nasıl algıladıkları ve elbette komşuları tarafından nasıl algılandıkları konusunda fikir verirler.

Mesela, Evliya Çelebi İslam öncesi dönemde Kürdistan'da egemen olan çeşitli İranlı hanedanlardan bahseder.



Evliya Çelebi Van'da, şehirle ilgili ayrıntılı ve canlı tarifler yapmaya yetecek kadar zaman geçirir.

Lehmann Haupt C.V.
"Armenien einst und jetzt", 1910 Berlin-
Leipzig.

gayri lîsân-ı turrehât peydâ etdi kim ne lbrî'dir ne Arabi ve ne Pârisi ve ne lîsân-ı Derî'dir ve lîsân-ı Pehlevî'dir, ana hâlâ lîsân-ı Kürdim derler. Bu diyâr-ı Mefârikin'de peydâ olup hala diyâr-ı Kürdistan'da istîmâl olunan lîsân-ı Kürd Hazret-i Nüh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmışdır, ammâ vilâyet-i Kürdistan dağistân u sengistân bilâd-ı bipâyân olmağıle on iki güne lîsân-ı Ekrâd vardır kim birbirlerine elfâzları ve lehçe-i mahsûsaları mûgayirdir kim niçesi birbirlerinin kelimâtların tercümân ile anlarlar."¹³

Gezileri boyunca Evliya bu lehçelerden kısa örnekler verir. Bunlar Sorani lehçesinde (Mifariqin yakınlarında konuşulan) bir kelime listesi, Cezire lehçesinde bir şarkı, Rojiki lehçesinde uzun bir şiir (esasında gramer olarak Türkçe ve yüksek oranda Ermenice kelimeler barındırmaktadır), Hakkâri lehçesinde birkaç deyim ve Diyarbakır lehçesinde bir kasidedir.¹⁴

Tabii ki Miğdişi (ve Evliya'nın erken dönem diğer kaynakları) uzak geçmişte gerçekte ne olduğunu anlamamıza (kurmamıza) müsaade edecek türden kaynaklardan değildir.

Kürdistan'ın bütün bölgeleri söz konusu hanedanlara aynı derecede bağlı değildir; bu hanedanların bazıları daha olumlu bir dille takdim edilirken, diğerleri hakkında olumsuz bir dil kullanılır. Yine, Miğdişi'ye dayanarak Shahrazur ismini; İranlı, efsanevi ejderha kral Zahhak'ın oğlu Zur'a ve Kerkuk'u; Zahhak'ın torunlarından Umayyad'u Marwan Himar'ın elinden geri alan Mugul Karkuk ile ilişkilendirir. Zahhak'ı yenen Demirci Kawa, Shahrazur sancağının bir isimle (Merkawe) yer alır.¹⁵ Sadece efsane-nin Şahname versiyonunda ayaklanmadan sonra kral olan Feridun'un ismi Kürdistan'da herhangi bir yerle ilişkilendirilmez. Zahhak ve Kawa efsanelerinin bugünkü Kürtçe versiyonlarında da Feridun'un bahsi geçmez.

İslamın Kürdistan'ı fethi, değişik şekillerde Halife Umar ibn al-Hatıtab, Ali ve Umayyad ve güney Kürdistan'da belirgin bir tercih ile, Hz. Ali ile ilişkilendirilir.

Çelebi'nin dediğine göre, Diyarbakır (Amadiya) Ali tarafından halifeligi zamanında fethedilmiştir. Buna rağmen ismini, daha önceki hâkimi Anuşirvan'ın (Sasani I. Hüsrev) oğlu İmdan'dan almıştır, Ali, 17. yüzyılda

bir kuzenini, amcası Abbas'ın oğlunu Amadiye -Cizre, Hakkâri ve Bitlis'te olduğu gibi- bey olarak atar, onlar da kendilerine Abbasiler derler.¹⁶ Bir başka yerde ise, Sultan Evhedullah'ın adını ilk Kürt Abbasi olarak, yani Bitlis Abdal Han'ın ve diğer Kürt beylerinin atası olarak verir.¹⁷

EVLYA'NIN ZİYARET ETTİĞİ KÜRT EMİRLİKLERİ

Evliya Çelebi, bir iki emirlikten daha fazlasını ziyaret eden çok az sayıdaki Osmanlıdan biri olsa gerektir. Zamanının çoğunu Bitlis'te geçirmiş ve dönemin edebi temayülüne uyarak (İdris Bitlisi, Şeref Han Bitlisi, Şükrü Bitlisi ve kimi başka yazarlar gibi) Bitlis hakkında yazarak, Bitlis'in en medenileşmiş emirlik olduğunu belirtmiştir. Fakat Evliya Çelebi Diyarbakır, Cizre, Hakkâri ve Hasankeyf gibi diğer büyük emirlikleri de ziyaret eder ve Kürdistan'ın kuzey sınırındaki daha küçük emirliklerden, yani Çemişkezek, Sagman, Pertek, Palu, Çermik, Genc ve Atak'tan da geçer. İlk üçü (Osmanlılarla ilişkilerini değiştiren emirlikler hakkında Şerefname ilginç bir rakam verir) artık Kürtlerde değildir ama normal bir Osmanlı sancağı statüsündedir. Güney Kürdistan hakkında, Şerefname ve diğer kaynaklarda pek az bilgi bulunur. Evliya, oradaki bazı Kürt bölgelerinin özerkliğini tespit eder. Örneğin başkenti Kerkük olan Şehrazur eyaletinin 18 normal sancağın yanı sıra iki tane de tümüyle bağımsız kazası (Gaziyan ve Mehrevan) olduğundan bahseder.¹⁸

Emirliklerin önemli kasabalarını anlatırken herhangi bir yerde gördüğü kasaba ve şehir anlatım kalıbını tekrarlamasına rağmen ayrıntıların derecesi bir yerden diğerine değişir. Genellikle şehrin Osmanlı egemenliğine geçişiyle neticelenen tarihi bir giriş yapar. Bunu, hükümet ve idareyle ilgili bilgiler ve resmi makamların bir listesi takip eder. Ardından önemli yapılar daima aynı düzende anlatılır: Kale ve şehir surları, camiler, medreseler, derviş tekeleri, çeşmeler, özel konaklar, çarşılar... Her anlatı nüfus, yerel gelenekler ve kültür hakkında bilgi kıvrımlarıyla son bulur.

Evliya Çelebi'nin en tafsilatlı anlatığı Kürt emirliği, Köhler'in ve Sakisian'in özet çevirilerinden nispeten iyi bilinen Bitlis Emirliği'dir. Küçük emirliklerden bir tanesine örnek olması için, Palu anlatımını burada özetliyorum:

"(...) sene 921 târîhinde Selim Hân ve zîrî Bıyıklı Mehmed Paşa'ya hâkimini mutî olup yine kendüye mülkiyet üzere vilâyeti ihsân olunup hâlâ Diyarbakır eyaletinde mü'ebbed hükümetdir. Evlâd-ı evlâda mutasarrıf olurlar. Evâmîrlerinde bunlara dahi Cem cenâb yazılır. Eyaleti mahsûlû kendülere hâss-ı hümayun ifrâz olunmuşdur. Taht-ı hükümetinde timar ve ze'âmet ve alaybeği ve çeri-başı yokdur. Hin-ı gazâda hâkimi iki bin asker süvâr olur (...) Ve âsitâne tarafından yüz elli akçe kazâdır.¹⁹ Müftisi ve nakibü'l-eshrâfı ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve dizdârı ve neferâtları yokdur. Ammâ müte-sibi ve şehir voyvodası vardır.²⁰

(...) Palu'nun garbında Ergani ve Eğil birer konaktır. Şimalinde Harput bir menzildir. Kiblesinde Diyarbakır iki menzildir (...) Andan bu kal'a-i Palu ensesinde Bağın nam bağı İrem-misâl bir köydür. Kürdistan içre meşhûr-ı âfâk bir mesiregâh [ul] teferrücgâh hi-yâbân-ı kuyâhdır. Kim Palu beğlerinin hassıdır. Andan bir nehr-i zûlal bir ka-

EVLIYA AMADIYA'DA

Amadiya, Kürt emirlikleri arasında en özerk ve en güçlü emirlik olarak öne çıkar. Evliya Çelebi, diğer herhangi bir Osmanlı eyaletinde olduğu gibi buranın da bir dizi sancağa ayrıldığını gözler, fakat memurluklara yapılan atamalar sultan tarafından



Seyahatnamenin mukayese edilebileceği diğer bir eser de imparatorluğun Kürt eyaletleriyle ilgili bilgiler içeren, büyük bir Osmanlı coğrafi çalışması olan Kâtib Çelebi'nin Cihannüma'sıdır. Evliya'nın dağınık notlarını düzene sokmakta hiç şüphesiz Cihannüma yararlı bir referanstır. Cihannüma, seyahatnamenin aksine sistematiktir, buna karşılık seyahatname gerçek insanların hayatı hakkında daha bilgilendiricidir.

(...) Der-eşkâl-i kal'a-i Palu: Murâd iehri kenârında hakkâ ki mânenî-i Kahkahâ eflâke ser çekmiş bir seng-bînâ bir küçük kal'adır. Ammâ bir tarıfndan havâlesi olmamağla bir veclele zafer mümkün değildir. Hattâ Tîmûr görüp aslâ mukayyed olamayup ubur etmişdir. Derûn-ı kal'ada İbrâhim Beğ'den gayri askerîye sâkin olur bir ferd-i âferide yokdur. Ve sâkin olmak da mümkün değildir zirâ her bâr kal'aya urûc etmede usret çekerler. Derûn-ı kal'ada bir câmi' ve çebeâne ve mahzenler ve su sarnıçları vardır. Nehr-i Murâd'a nüzûl eder kayalar içre mestûr bir su yolu vardır (...) Nehr-i Murâd sâhilinde (...) bin âdet tûrab ile mestûr (...) lî hîne-i mâ'mûrlardır.

yadan tulû' eder âb-ı hayâtından nişân verir. Şattû'l Arab'ın üç başı vardır. İbtidâsı budur kim edim-i arzda lâ nazir bir nehr-i âb-ı hayvândır.²¹

Bu satırlar tek başına ilginç olmayabilir ama diğer kaynaklardaki bilgilerle ilişkilendirildiğinde, Evliya Çelebi'nin gözlemleri arşiv belgelerine renk ve yaşam katar. Seyahatnamenin tamamında emirlikler üzerine yaptığı bütün gözlemler sistematik bir analize tabi tutulduğunda emirlikler arasındaki farklar hakkında daha iyi bir fikir edinilebilir. Evliya Çelebi tarafından sunulan zengin detaylı malzemeye başka bir örnek de, aşağıda ele alınan Diyarbakır ile (yayınlanmamış) ilgili bölümlerdir.

veya Irak'taki uygulamanın tersine Bağdat valisi tarafından değil, Amadiya hanı tarafından yapılmaktadır. Sipahî ordusunu besleyecek Osmanlı timar, zeamet sistemi veya yeniçeri birlikleri ya da eyalette başkaca Osmanlı askeri görevlisi yoktur. Önemli politik müzakerelerde (divan) Amadiya hanı, atanmış biri olan Şahrâzur valisinin hemen altında oturmaktadır, yani statüsü validen çok az düşüktür. Osmanlı'nın Irak'taki askeri operasyonlarına -Irak'ın, İran kontrolüne geçmesinden sonra geri alınması için yapılan operasyonlar- han, silahlı adamlarıyla beraber katılmak durumunda; Amadiya ve Şahrâzur öncü kuvvetleri oluşturmaktadırlar ve birlik-

Evliya Çelebi Bitlis'te, pek methettiği serbestliği Kürt yönetici Abdal Han'a iki kere misafir olur.

Globus 1876, Braunschweig Band XXX

Celali Aşiret'inin Kürt kızları.

Globus 1892,
Braunschweig Band
IXII.



Urfa'lı bir Kürt derviş.

Globus 1890,
Braunschweig Band
LVII.

ler Diyarbakır eyaletinden geçerken de artçı kuvvetleri oluşturlar.

Amadiya eyaletinin (Bahadinan) sancakları da -Evliya Çelebi, bunlar arasında Akra, Şihoyi, Zaho, Duhok, Muzuri and Zibari'yi sayıyor- özerk, babadan kalan unvanları şekilsel olarak Amadiya hanı tarafından

Zaho beyinden resmi tanınma belediklerinden de bahsediyor.²²

Evliya Çelebi'nin biraz vakit geçirdiği Amadiya vilayetinin -ki zamanın vilayet yöneticisi Seyyid Han onu Musul kapısı yakınlarındaki Muzuri beyinin sarayına yerleştirmiştir- başkentinde tipik şehirli bir nüfusu vardır. En göze çarpan unsurlar, hanın kullarından (nöker) oluşan ve giysilerinden tanınan damı ordudur (Aşiret ordularından farklı olarak sadece savaş zamanı toplanıyorlardı). Ayrıca tüccarlar vardır. Bunlar mütevazı tüccarlardı ve Diyarbakır, Musul ve Bağdat'akilerden farklı olarak uzun mesafe ticaretiyle uğraşmıyor, Bağdat ve Kürdistan'ın kasabalarıyla ticaret yapıyorlardı. Üçüncü grup ise Evliya'nın pek az bilgi verdiği zanaatkarlar ve esnafıdır (bunlardan bazıları çizgili şal u şapık giyiyorlardı). Evliya Çelebi'yi en çok etkileyen ve kalabalık bir grup oluşturan, ulema'yı. Bunlar, hepsi silahlı, kemerlerinde enli hançerler taşıyan, savaşçılıklarıyla övünen ve savaş için tutuşan adamlardı.

Ulemeden biri, Evliya'nın kültürel hayatla ilgili bilgi aldığı Molla Şirwî'ydî. Evliya, Amadiya'nın Kürt kültürünün önemli bir merkezi olduğunun farkındaydı. Kürt lehçeleri üzerine uzunca bir girişin ardından, diğerlerine göre en rafine ve kibar lehçelerin Gıze ve Şirvan lehçeleri olduğunu belirttikten sonra, (günümüz Türkçesiyle) "en edebi Kürtçe Amadiya Kürtlerinin konuştuğu Kürtçedir," der.

Amadiya Kürtçesine örnek olarak, yerel ulemeden Molla Ramazan Kürdiki'nin aşağıda birkaç beyitini verdiğimiz kasidesini alıntılar:

Reyi li Asêf diken"
walih ü heyranê 'işq

Dersê Aresto diden
serxweş ü sekranê 'işq

'Eqle kul er bête niv
mektebê 'işqi demek

Dê bibitin mezheki
tiflê hewesxwanê 'işq²³

Evliya'nın transkripsiyonunu yaptığı bu kaside, muhtemelen mevcut en eski Kürtçe şiirdir, çünkü benim bildiğim erken döneme ait Kürtçe el yazması şiirler çok daha sonraki tarihlere aittir. Evliya'ya göre, onun Amadiya'da karşılaştığı zengin Kürt şiirinden yalnızca bir örnektir. Belli ki, bölgenin kargaşa içindeki tarihi boyunca büyük kısmı kaybolmuştur. Evliya'ya dayanarak, Melayê Cezirî'nin tek Kürtçe tasavvufi şiir değil, fakat sadece daha geniş ve uzunca bir dönem parlayan bir edebi çevrenin en iyi hatırlanan ve belki en nadir şahsiyeti olduğunu biliriz.

KÜRT TARİHİ ÇALIŞMALARINDA NASIL İLERLEME SAĞLANABİLİR?

Şerefname, Kürt tarihiyle ilgili en önemli ve tek kaynaktır ama tam olarak anlaşılabilmesi için bulabildiğimiz çağdaşı diğer tarihleri bilmek gerekir. Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma'sı* ve Mustafa Kazvinî'nin daha eski tarihli *Nuzhat al kulub'u* coğrafi referanslar olarak vazgeçilmez kaynaklardır; tarihi bağlamda *Şerefname*'nin aynı dönemle ve bölgeyle ilgilenen büyük İran ve Osmanlı tarihi çalışmalarıyla mukayese edilmesi gerekir. Özellikle Tihra-nî'nin *Kitab-ı Diyarbekriyya'sı*, Hasan Rumlu'nun *Ahsan ü'l-tevarih'i*, Iskender Münşî'nin *Tarih-i 'alam-ara-yı 'Abbasi'si* ve Na'ima Tarihî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin sistematik analizi -güçlüklerle başlanan- *Şerefname*'deki bilgileri desteklemekte yararlı olacaktır.

Yine de geriye yapılacak iş kalır. Aslında *Şerefname* Kürt halkının değil, Kürt hanedanlarının tarihidir. Yukarıdan bir bakışı vardır ve erkeklerin ve özellikle kadınların sıradan hayatları hakkında değerli olabilecek pek az şey söyler. Aynı şey, Osmanlı ve İran kronikleri için de geçerlidir. Sosyal ve ekonomik tarih için başka kaynaklar bulmalıyız. Evliya'nın seyahatnamesi ise pek çok Osmanlı çalışmasına kıyasla daha az seçkincidir (elisti) ve 17. yüzyılın günlük yaşamı için kaynak olarak kullanılabilceği uzun zamandır bilinmektedir. Elbette, şimdiye kadar ortaya çıkarılmamış ya da az tanı-

nan başka zengin kaynaklar da vardır. Osmanlı arşivleri demografi ve ekonomik tarih üstüne zengin malzemeler ihtiva eder ki, bunlardan bazıları son zamanlarda basıldı (bkz. Binark, Göyünç, Hütteroth, İlhan, Sevgen, Ünal, Yıncanç). Kürt tarihçilerinin kullanılmakta zorlandıkları bir başka kaynak kategorisi de

komşu Hristiyan halkların yazdıklarıdır. Müslüman kaynaklarda olmayan siyasi bir itaati yansıtan Hristiyan yazarlar, o dönemin aşağıdaki bakışını yansıtır. Scher (1910) ve Sanjian (1969) Arami ve Ermeni kroniklerinde Kürt tarihiyle ilgili ne kadar çok malzeme bulunabileceğini göstermiştir. Bu dillerin uzmanla-

rıyla yapılacak işbirliği Kürt tarihçilerine ciddi katkı sağlayacak gibi görünüyör.

MARTIN VAN BRUINSESEN

UTRECHT ÜNİVERSİTESİ MODERN MÜSLÜMAN
TOPLUMU KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMALARI
VE MODERN DÜNYADA
İSLAM ÇALIŞMALARI
ULUSLARARASI ENSTİTÜSÜ
(İSİM) BAŞKANI

DİPNOTLAR

- 1 Seyahatname'nin ilk üç cildi bölümler halinde E. J. Brill tarafından Leiden'de basılmıştır. Bunlar, Evliya'nın Kurdistan gezilerini içerir: Martin van Bruinessen & Hendrik Boeschoten (ed.), *Evliya Çelebi in Diyarbakır* (1988), Robert Dankoff (ed.), *Evliya Çelebi in Bitlis* (1990), Korkut M. Bugday (ed.), *Evliya Çelebi's Anatolienreise* (1996).
- 2 Evliya'nın *Şemsü'l-Bihar*, Dankoff'ın *fiikreser* 1992 tarafından yitir bir şekilde özetlenmiştir.
- 3 Bak van Bruinessen & Boeschoten 1988, Dankoff 1990, Evliya'nın Bitlis bölümü ve Kürt beyi Abdal Han'a duyduğu sevinme hayranlık gibi konular Köhler (1998), Salomon (1937) ve van Bruinessen (1992) tarafından eleştirilmiştir.
- 4 Evliya'nın Sincar Yazdillerini ve Firari Mustafa tarafından meşhur edilmesini anlatır. İlk basımın sonra Memel (1911) tarafından çevrilmiştir.
- 5 Üçüncü Yayıncılık inseyatnamesini kurullanan Lale Yalçın Hecksom (1991: 50) Şerif Han ve Sevgen'in (1968-71) yayımladığı Osmanlı dokümanlarını tersine, yerel politika ve halkları ağırlıklı ile ilgili diğer antropolojik bilgiler verir.
- 6 M-skure Eren (1960), Evliya'nın ilk ciltte İstanbul'da ilgili kullandığı çok sayıda yazılı kaynağı belirler. Burada onun bir Hristiyan kitapları tarafından okunmuş Yunanca kaynaklar da vardır. Diğer ciltler için henüz araştırmalar henüz yapılmadı ama Eren'in çalışması, Evliya'nın Kürt tarihleriyle ilgili kullandığı kaynaklar için iyi bir göstergedir.
- 7 Bu ilginç bir pratik (fremi kuralları tersine) nasıl yapıldığına dair tabii ki yazıcı Osmanlı belgesi vardır fakat bunları çözümde güçlükler başlarsa, Evliya'nın çok gözlemlendiği konuları ilgili bir çalışma, Kurt'un (1999) Diyarbakır valiliği hesap defteri analizdir.
- 8 Omanklarla olan bu seyahat çevreki asar sonra da

- unutulmamıştır ve Evliya, Salavî 1991 döneminden sonra kasabaların Hüseyin Paşa'ya boyun eğmesini bunları ilişkilendirir. O dönemdeki olayları özetli için bkz. Longrigg 1995, s. 96-68.
- 9 Maalesef Henüz Channimta'nın çözümlemesi yapılmamıştır fakat baskı yoktur. İbrahim Müteferrika tarafından basılan yararlıdır. Fakat bilimsel açıdan yetersizdir. Osmanlı-Salavî ilişkileri üstüne yaptığı çalışmalarıyla bilinen bir tarihçi olan Jean-Louis Barthelemy-Grammont, bu çalışma üstüne bir literatür yazması düştüğünü belirtmiştir.
- 10 Bağdad K. 305, varak 219a.
- 11 Evliya birçok yerdeki Yazdillerden söz eder, sadece Sincar'dakilerden değil (Memel 1911), Bitlis ve Hakkâri'dekilerden (Dankoff 1990) de bahseder. Kurdistân ve diğer yerlerdeki heterodoks mezhepler için bkz. Bruinessen 1997.
- 12 Bu isim, Makedisi'nin bir varyantı olarak ortaya çıkar ve bu yüzden yazarın Kudüs'ü olduğu, orada yaşadığı veya Kudüs'e bir hac gittiği yapıldı. Evliya'nın Mıgdisi'si, Makedisi olarak bilinen Arap tarihçilerden biri kesinlikle değildir ve Evliya'nın aktardığı hikâyeler büyük Ermeni kroniklerinden herhangi birine uymaz. Bazı bağlamlarda Evliya'nın Mıgdisi'yi Ermeni rubeninin genel adı olarak kullandığı anlaşıyor (Cf. Dankoff 1986).
- 13 Cudi, Kuran'a göre Nuh'un gemisinin karaya oturduğu dağın adıdır. Genellikle Cüre'nin güneyindeki aynı isimli dağ ile bir tutulur. Sincar Dağı da "Sel" efsanesiyle ilişkilendirilir: Cudi'ye varmadan önce Nuh'un gemisi, omurgası Sincar'ın tepesine sürüldüğünde hasar gördü, Evliya tarafından anlatılan bu hikâye, içinde bulunduğumuz asrda Yazdillerden dâhilip kayda alınmıştır, Wigram G. Wigram 1914: 316). Mıfarkin (Beza Mayyafarkin, halen Silvan) bir Kürt yazarının belirttiği, 10-11. yüzyıllarda hüküm süren Mervaniler, bkz. al-Farisi 1984.

- 14 Seyahatname IV, Ms. Bağdad Köşk'i 305, varak 218b-219a. Evliya'nın hikâyesinin değişik varyantlarını verir (varak 212b). Hz. Muhammed'in Peygamberliğinden 490 yıl öncece su tütenlerin "Sel" ve Melik Kürtümün Nuh Peygamber hayatı ile ilgili Cudi'nin ilk beyi olması. Varak 219a'daki bölümler Kürt lehçelerinin bir dökümüyle ve Evliya'nın Mıfarkin yakınlarında kaydettiği bir Kürtçe örneğiyle devam eder (notalızi için Bruinessen 1986).
- 15 Bruinessen 1985, Dankoff 1991: 127-8.
- 16 Bağdad K. 305, varak 372a b.
- 17 Bağdad K. 305, varak 370b.
- 18 Bağdad K. 305, varak 370b.
- 19 Bağdad K. 305, varak 370b.
- 20 Bağdad K. 305, varak 222b, 224b, 225a, 226a, 233b. Evliya, Awhadullah'ın (İsmi) Bitlis'te Abdal Khan'dan duyduğuna ama eder, fakat bu soy Şerifnâme'de belirtilen herhangi bir yolu figürün ismiyle uyumlanmaktadır. Cf. Bruinessen G. Boeschoten 1988: 244.
- 21 Maas, kadınların yargısına verilen onuma israrı emetirir. Diyarbakır merkez kadısının masası 500 akçe idi.
- 22 Mıfarkin ve nakış al-azral merkezden atanan dinî memurları, Onların olmayışı Palu'nun Osmanlı dinî hiyerarşisinin dışında kaldığını gösterir, ama kad. Palu beyi tarafından ya da başka şekilde yayın edilebilirdi. Bey gelirlerini şehir veyvodesı topladığı için, muhtemelen onun tarafından atandı.
- 23 Bağdad K. 305, varak 84b-85a. Cf. Bugday 1996: 404-245. Seyahatname'deki çeşitli pasajlarda, Evliya Palu üzerine çok bilgi verir.
- 24 Bağdad K. 305, varak 377a-b.

KAYNAKLAR VE ÇEVİRMENİN NOTLARI

- Bruinessen, Martin van. "Onyedinci yüzyılda Kürtler ve diğerleri: Kürt lehçeleri üzerine Evliya Çelebi'nin notları", *Studia Kurdica* 1-3 (1985), 11-37.
- "The Naqshbandi order in 17th-century Kurdistan", in: Marc Gaboriau, Alexandre Papovici & Thierry Zarcone (eds.), *Naqshbandi: cheminement et situation actuelle d'un ordre mystique musulman*. İstanbul-Paris. Editions Ius, 1990, 337-360.
- Asha, aliazh and aliate. *The social and political structures of Kurdistan*. London: Zed Books, 1992 (revised version of 1978 doctoral dissertation).
- "Matriarchy in Kurdistan? Women rulers in Kurdish history", *The International Journal of Kurdish Studies* (Brooklyn NY) vol. 6 no. 1-2 (1995), 25-39.
- "Aslımı eden hatıratı-ı dâlel, the debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevis", in: Kristina Kehl Bodrogi, Barbara Kellner Heinkele and Anke Otter-Baumjan (eds.), *Syncretistic religious communities in the Near East*. Leiden: Brill, 1997, pp. 1-23.
- Bruinessen, Martin van & Hendrik Boeschoten (eds.), *Evliya Çelebi in Diyarbakır*. Leiden: Brill, 1988.
- Bugday, Korkut M., *Evliya Çelebi's Anatolienreise aus dem dritten Band des Seyahatname*. Leiden: Brill, 1996.
- Dankoff, Robert, "Mıgdisi: an Armenian source for the 'Seyahatname'", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986), 77-79.

- Evliya Çelebi in Bitlis: the relevant sections of the Seyahatname. Leiden: Brill, 1990.
- Dankoff, Robert & Klaus Kreiser, *Materialien zu Evliya Çelebi. II. A guide to the Seyahat-Name of Evliya Çelebi: bibliographie raisonnée*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1992.
- al-Fārīqī, Ahmad b. Yusuf b. 'Alī b. al-Azraq, *Tārīkh al-Jazīri* (ed. Badawī Abd al-Latif 'Awad) Beirut: Dār al-Kitāb al-Lubnān, 1984 (English summary by H.F. Ahmed, "The Mawardi dynasty at Mayyafarkin in the tenth and eleventh centuries AD", *Journal of the Royal Asiatic Society* 1993, 121-154; Turkish tr. by M.E. Bozarslan, *İbnü'l-Erak, Mervanî Kurîlî Tarihî*. İstanbul: Kural, 1993).
- Köhler, Wilhelm, *Die Kurdenstadt Bitlis nach dem türkischen Reiseverke des Cüdyil Tschetebi*. München: dissertation, 1928.
- Kurt, Metin, *Bir Osmanlı valisinin yitlik gelir-gideri: Diyarbakır, 1670-71*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981.
- Longrigg, Stephen H., *Four centuries of modern Iraq*. London: Oxford University Press, 1925.
- Menzel, Theodor, "Ein Beitrag zur Kenntnis des Smätschär und seiner Bewohner. Aus Evliya Tschetebis grossem Reiseverke (Sijahat-näme)", in: Hugo Gröbe, *Meine Vorderasienexpedition 1906 und 1907*. Bd. I. Leipzig, 1911, 194-211.
- Murphy, Rhoads, *Kanun-näme-i aultāni li-kiz Efland: Book of sultanic laws and regulations: an agenda for reform by a 17th century Ottoman statesman*. Cambridge, Mass.: Harvard University, 1985.

- Sekisian, A. "Abdal Khan, seigneur kurde de Bitlis au XVIIe siècle et ses trésoirs", *Journal Asiatique* 229 (1937), 252-270.
- Sanjian, Avetis. *Colophons of Armenian manuscripts*. 1301-1480. Cambridge, Mass., 1969.
- Scher, A., "Episodes de l'histoire du Kurdistan", *Journal Asiatique* 106 sér., tome 15 (1910), 119-139.
- Sevgen, Nazım, "Kürtler", *Beytelerle Türk Tarih dergisi* vol. 1 no. 5 (1968) through vol. 1 no. 30 (1970).
- Wigram, W.A. G.E.T.A., *The eracle of mankind: Life in eastern Kurdistan*. London: Adam and Charles Black, 1914.
- * Ç'n. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Matbahası 305. yazma. Bilgi bölümlerinin maddesayımı için bkz. Evliya Çelebi Seyahatname c. 1, ve 4. kitaplar. İstanbul 1999-2001. Yapı Kredi Yayınları Yer isimleri konusunda seyahatname'nin diline sadık kalmıştır.
- ** Ç'n. Eşef'e care bulur. Aşka sadık ve hayran olan. Aristo derisi verir. Aşka sarhoş olup kendinden geçen. Meydanı yazmaktan aklı. Aşkın okulu demek. Maskaraya döner. Aşkın hevesi (tutulmuş).
- Bu bölüm Sami Tan tarafından tercüme edilmiştir.

BALKAN HARBİ YILLARI

RUM YERLEŞİMLERİNE
MUHACİR İSKÂNİ

TUNCAY BİLECE

Balkan savaşları sonrasında Anadolu'ya doğru başlayan yoğun muhacir akını karşısında, gelenlerin bir an önce yerleşik hayata geçebilmeleri için pek çok proje üretildi. Ancak kısa bir süre sonra çıkan I. Dünya Savaşı nedeniyle bu projelerin neredeyse hiçbiri tam olarak hayata geçirilemedi. İT yönetimi, batı Anadolu'daki Müslüman nüfusu artırmak amacıyla Trakya'dan Çanakkale Boğazı'na ve Ege kıyılarına kadar, buralarda yaşayan Rumları korkutarak kaçırmaya ve yerlerine de, Balkanlar'dan göç eden muhacirleri iskân etmeye çalıştı.



Kaçış. Atalardan kalma kağıtların ardından, Trakya ovalarından Anadolu'ya göç.

İllustrasyon,
19 Kasım 1912

Osmanlı Devleti gibi 600 yıldan uzun bir süre ayakta kalan ve üç kıtada egemenlik kuran bir devlet için göç olgusu şüphesiz çok önemlidir. Kuruluşundan itibaren hızla genişleyen devlet topraklarında egemenliğin tam anlamıyla sağlanması için bilinçli bir iskân politikasına gereksinim vardı. Osmanlı Devleti'nde ileriye dönük olarak yapılan bu iskân çalışmalarına, bu toprakları "şenlendirmek" adı veriliyordu. Bu toprakları şenlendirip yüzyıllar boyunca burada kök salanlar, toprak kayıplarının ardından tekrar yollara düşerek ilk geldikleri yere, Anadolu'ya döndüler. Ve bu dönüş 200 yıl boyunca ardi arkası kesilmeden devam etti.

Osmanlı Devleti'nin 1906-1907 yılları arasında Balkanlar'da (Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, İşkodra ve Kosova vilayetleri) 4 milyon 158 bin 250 olan nüfusunun 2 milyon 52 bin 919'u Müslümanlardan, kalanı ise gayrimüslimlerden oluşuyordu.¹ Balkan savaşları sonunda bu 6 vilayetten 5'i elden çıkmış. McCarty'ye göre buradaki Müslüman nüfus, göç edenler ve hastalık ve çeşitli nedenlerle ölenler dahil

%62 oranında eksilmiştir. Bu sayı içinde, 313 bin 922 kişi (kayıtlara geçmiş sığınmacı sayısı), Balkan savaşları sırasında ve sonrasında (1912-1920'de) Türkiye'ye göç etti; 398 bin 849'u, çoğunluğu Yunan-Türk nüfus değişiminin bir parçası olarak, 1921'den 1926'ya uzanan dönemde geldi.²

Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti tarafından, "Devlet dahiline vurud eden muhacirler hakkında sağlam bir istatistik yapılması gerektiği ve bu örnek istatistik cetveline göre bunların iş'arı lüzumu,"³ hakkında karar alınmıştı. Bu da devletin, muhacirlerle ilgili sağlam bilgiler edinmek istediğini ve iskân işlemlerini

çalışıyordu. Göçmenlerin bir kısmı jeostratejik açıdan önemli noktalarda iskân edilmeye çalışılmıştır. Mesela, Çanakkale Boğazı çevresindeki Müslüman köyleri zamanla harap olup dağıldığı için, bölgenin nüfusu neredeyse tamamen Rumlardan müteşekkildi. Boğazın savunması açısından bölgenin Türkleşmesi ve-

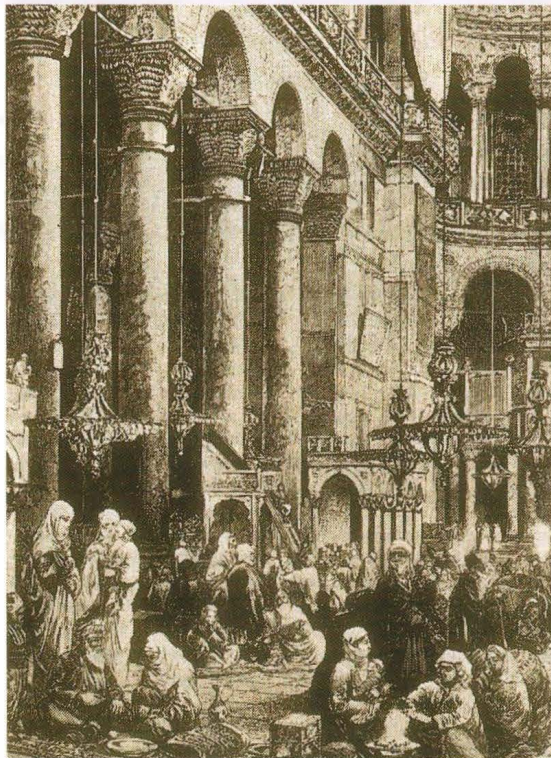
Balkan savaşları sonrasındaki muhacir akını esnasında, savaş olmayan yerlerden gelmek isteyen muhacirlerin kabulleri geçici olarak durdurulmuş ve perişan durumda olan diğer muhacirlerin yerleştirilmesine öncelik verilmiştir. 20 Eylül 1913'te Saraybosna ve Tuna Nehri üzerinde bir ada olan Adakale'den muhacir kabul edilmemesi için de birtakım kararlar alınmıştır.

İTTİHAT VE TERAKKİ İLE DEĞİŞEN İSKÂN SİYASETİ

1913 yılındaki Babiâli baskınıyla iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, geleneksel Osmanlı politikasının dışında bir çizgi izliyordu. Bu dönemde devletin nüfus bilgilerini derleme şekli de değişmiştir. O zamana kadar millet sisteminin gereği olarak nüfus sayımı dinsel inanış esas alınarak yapılıyordu. İttihat ve Terakki ile birlikte Türklerin dışındaki Müslüman unsurlar da kendi milliyetleriyle tasnif edilmeye başlandı. Balkan Savaşı'ndan gelen muhacirler arasındaki Boşnaklar ve Arnavutlar, alınan karar gereğince iskân bölgelerine %10'u geçmeyecek nispette tahsis ediliyorlardı. Yoğun göç hareketi karşısında iskân işinin yeni bir düzenlemeye gitme gereği duyuldu. Dahiliye nezaretinin yükümlülüğü altında, 13 Mayıs 1913 tarihinde Iskân-ı Muhacirin Nizamnamesi kabul edildi.

1915 tarihinde Talat Paşa tüm vilayet ve mutasarrıflıklardan, köylere varıncaya kadar mülki teşkilatı gösteren bir harita ile köy ve kasabalardaki ahalinin "milliyet esasına göre" evvelce ve şimdi mevcut olan miktarlarını içeren cetvelleri bir an önce göndermelerini istiyordu.⁴

İlha Balkan Savaşı başlamadan bir yıl önce, Dahiliye Nezareti Mebanı-



Ayasofya Camii'ne sığınan '93 muhacirleri.

Hilfsarmee Zeitung, Leipzig, 2. März 1898

de buna göre düzenleyeceğini göstermektedir.

Devlet, Türk nüfusunun azaldığı yerleri muhacirlerle takviye etmeye

ya en azından Rumlarla Türkler arasında bir nüfus dengesinin oluşturulması gerekiyordu. Bu nedenle, söz konusu bölgeye göçmen iskân edilmeye çalışılmıştır.⁵ Venizelos'un

**İstanbul
surlarının önüne
çadır kurmuş
Balkan
göçmenleri**

(İllustrasyon,
23 Kasım 1912.)



1913 yılında Babıâli baskını ile iktidarı ele geçiren İT, geleneksel Osmanlı politikasının dışında bir çizgi izliyordu. Bu dönemde devletin nüfus bilgilerini derleme şekli de değişmiştir. O zamana kadar millet sisteminin gereği olarak nüfus sayımı dinsel inanış esas alınarak yapılmıyordu. İT ile birlikte Türklerin dışındaki Müslüman unsurlar kendi milliyetleriyle tasnif edilmeye başlandı.

gözünü nicedir bu bölgeye diktiği bilindiği için, gelen muhacirlerin iskânı için özellikle batı Anadolu kıyıları seçilerek bu bölgede bir güvenlik kordonu oluşturulmaya çalışılmıştır. Çanakkale Boğazı çevresine muhacir iskân etme siyasetinin ne kadar önemli olduğu 1915 Çanakkale Savaşı'nda bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Balkan savaşları sonrasındaki muhacir akını esnasında, savaş olmayan yerlerden gelmek isteyen muhacirlerin kabulleri geçici olarak durdurulmuş ve perişan durumda olan diğer muhacirlerin yerleştirilmesine öncelik verilmiştir. 20 Eylül 1913'te Saraybosna ve Tuna Nehri üzerinde bir ada olan Adakale'den muhacir kabul edilmemesi için de birtakım kararlar alınmıştır. Yine hükümet, mali durumunun kötü olduğu zamanlarda da bazen geçici olarak muhacir kabulünü durdurmaktaydı. Ayrıca Bulgaristan'ın Rodoplar bölgesinden Ağustos 1913 yı-

linda gelmek isteyen muhacirlere şimdilik yerlerinde kalmalarının daha uygun olduğu cevabı gönderilmiştir.⁶ "Batı Trakya'dan gelen muhacirlerin kabul edilmesinin takib edilmekte olan siyasete aykırı olduğu"⁷ ve "Batı Trakya'dan hicret eden Müslüman ve Hristiyanların kabul edilmemelerine dair" Kalem-i Mahsus'dan Edirne Vilayeti'ne çekilen telgraflarda da⁸ görüleceği gibi, arşivlerde bu siyasete ilişkin belgeler bulmak mümkündür. Bu belgelerden de anlaşıldığı üzere; batı Trakya bölgesindeki Türk/Müslüman nüfusu yerinde tutmak için Anadolu'ya göç etmelerine izin verilmediği dönemler olmuştur.

RUMLARIN YAŞADIĞI YERLERE MUHACİR İSKÂNİ

Balkan savaşları sonrasında, İttihat ve Terakki, iç siyasette yaşanan olayların, azınlıkları temsil eden mebusların muhalefetinin ve hiyanetlerinin de etkisiyle Müslü-

man/Türk unsurun nüfusunu çoğaltmaya yönelik politikalar geliştirmeye başladı. Bunun için Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan azınlıklar göç ettirilmeye çalışılarak, onlardan boşalan yerlere Müslüman muhacirler iskân edildi.

Arşiv belgeleri arasında bulunan, "Makedonyalı Müslümanlarla Aydın Vilayeti'ndeki Rumların mübadelesi için komisyon kurulması zamanı alacağından, gelmekte olan Makedonyalı Müslüman muhacirlerin Rum köylerine misafir edilmeleri ve asayişin de jandarma marifetiyle temin edilmesine dair"⁹ Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne çekilen telgrafta da görüldüğü gibi, devlet Müslüman muhacirleri Rumların yaşadığı bölgelere iskân etmeye karardır. Zor şartlar altında sığınacak bir yer arayan göçmenler mümkün olan en kısa zaman diliminde iskân edilmeye çalışılmıştır. Rum köylerine misafir edilmelerinin bir nedeni de

devletin Rumları korkutarak göçe teşvik etmek istemesidir.

Talat Paşa'nın, ihanetleri görülen unsurlardan memleketi temizleme meselesinde zikrettiği Rum göçünü ise Halil Menteşe anılarında şöyle anlatmaktadır:

"Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Fakat bu çok ihtiyat isteyen bir işti. Zira yeni bir harbi doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu: Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyerek Cemiyet'in teşkilatı işi idare edecek bir vaka ihdas edilmeyerek yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dahilinde hareket başladı. Balkan Harbi'ndeki ihanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. 100.000'e yakın Rum kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekilip gittiler. Bundan sonra aynı tarzda İzmir civarında teşebbüs ele alındı. Ur-la ve Çeşme'de hicret başladı. Bergama, Dikili ve Menemen Rumları da ayaklandılar. Bu defa Venizelos protestoda bulundu. Harp tedarikatı başladı Bâb-ı-âli bu işte hükümetin bir müdahalesi olmadığı, Balkan Harbi'nin tepkisi olarak halkın maneviyatının bozulduğu ve kendi arzularıyla hicret etmekte olduklarını ileri sürerek mahallinde Dahiliye Nazırı ile birlikte tedkikat yapmak üzere birer murahhas tayin edilmesi için sü-lraya notalar gönderildi. Sefirler Bâb-ı-âli'nin teklifini kabul ettiler. Hüsiircümanlarını Dahiliye Nazırının maiyetinde bera-yı teitkik İzmir'e gitmek üzere murahhas tayin ettiler. Vaziyeti mahallinde gördüler Kimse-nin burnu kanamamış. Dahiliye Nazırı ve İzmir valisi halkı durdurmak için çabaladıkları halde halk durmuyor ve vagonların üzerine ve aralarına çıkıyor ve gidiyor. Hal ve vaziyeti se-firler hükümetlerine onlar da sefirle-ri vasıtasıyla Yunan Hükümeti'ne bil-dirtilirler. Harp önlendi. İzmir civarın-dan 200.000'e yakın Rum Yunanis-tan'a gitti..."¹⁰

Özellikle Trakya ve Ege bölgesindeki Rumların korkutularak göç ettirilmemesi ilişkin bilgileri arşiv belgeleri içinde de buluyoruz: "Rumları hicret ettirmek maksadıyla yapılmakta olan

tazyik ve tecavüzlere müdahale edilmesi ve mütecasirlerin cezalandırılmasına dair Kalem-i Mahsus'dan Edirne Vilayeti ile Çatalca ve Kalem-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na telgraf" çekilmiş, ancak "Yunanistan'a gitmek

yollarına diken Yunan büyümesine karşı alınmış mecburu bir tedbirdir.

Yunanistan'ın ele geçirdiği Makedonya topraklarında yaptığı mezalim ise, Mart 1914'te son haddine



Balkanlar'ın kendine özgü soğuşunda, kadın, yaşlı, çocuk medenî yollara düşen muhacirler çetin doğa şartlarıyla mücadele etmek zorunda kaldılar.

www.balgoc.org.tr



Azınlıklar göç ettirilmeye çalışılarak, onlardan boşalan yerlere Müslüman muhacirler iskân edildi.

Allila Ordi Arşivinden.

üzere Kumbağ'ında toplanan Naih Karyesi ahalisinin köylerine dönmelelerinin temini mümkün değilse gitmelerine engel olunmamasına dair Edirne Valisi ile muhaberet"¹² yapılmıştır. "Çatalca ve Uzunköprü'den hicret eden Rum ve Bulgarlardan kalan evlere Rumeli'den gelmekte olan Müslüman muhacirlerin iskânı"¹³ kararlaştırılmıştır.

Rum muhacirlerin göçlerinin teşviki ise Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gerginliğine veya yumuşamasına göre bazen artıyor, bazen de durduruluyor ve böylece diplomatik sahada Yunanistan'a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılıyordu. Aslında Rumların göç ettirilerek yerlerine Müslüman muhacirleri iskân politikası, artarak devam eden ve gözünü Anadolu kı-

varmıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti yukarıda geçtiği üzere Rumları el altından ürküterek göç ettirmeye başlamıştı. Ayrıca Osmanlı'daki Rum tüccarlar karşı uygulanan gayri resmi boykotla Rum göçünün artması, İttihat ve Terakki'nin bu meseledeki kararlılığını göstermekteydi. Fakat işin içine Rum Patrikhanesi dahil olmuş ve boykota karşılık, Haziran 1914'te matem gösterisi olmak üzere Rum kilise ve okulları kapatılıp, Rum muhtarların da grev yapması sağlanmıştır.¹⁴

TALAT PAŞA'NIN BÖLGEYİ ZİYARETİ

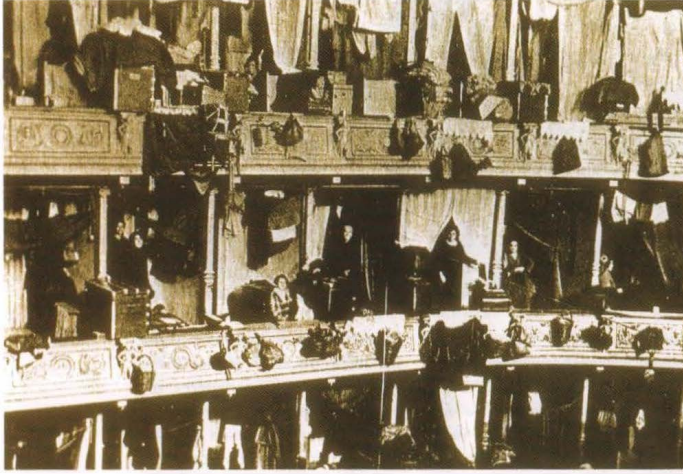
Talat Paşa'nın ziyaretinin öncesinde bölgede gerilimin tırmandığını görüyoruz. "Venizelos ile başlayan

müzakereler neticesinde intizaren Yunan idaresi altında bulunan mahallerden hicret etmemiş olan İslam muhacirlerinin Rum köylerine yerleştirilmemesi için Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne telgraf¹⁵ çekilmiş, ancak bundan sonra da Rumların yaşadığı yerlere Müslüman muhacir

gili gerekli tahkikatın yapılmasına dair Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne¹⁷ ve "Çeşme'ye bağlı Hristiyan köyleri ahalisine yapılan tecavüzlere dair Kalem-i Mahsus'da Dahiliye Nazırı Talat Bey'e"¹⁸ çekilen telgraflarda ve yine "Çeşme'ye bağlı Hristiyan köyleri ahalisinin mal ve canlarına

Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Avrupalı devletlerin müdahalesinden önce davranıp, haziran ayı sonunda yanına elçilik görevlilerini de alarak Ege Bölgesi'ne bir inceleme gezisi yapmıştır. Rumların göçünün zorla değil, kendi istekleriyle yapıldığına Avrupalı devletleri de inandırmış ve bu devletlerin Yunanistan nezdinde

"Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Bu ihtiyat isteyen bir işti. zira yeni bir harbi doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu; valiler ve diğer memurin resmen işe karışmayarak. Cemiyet'in teşkilatı işi idare edecek bir vaka ihdas edilmeyerek. yalnız Rumlar ürkütülecek; bu talimat dahilinde hareket başladı. Balkan Harbi'ndeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş Rumlar gitmek üzere ayaklandı."



1922'de Atina Belediyesi Tiyatrosu localarına yerleştirilmiş Rum göçmenler.

Kuşluk Asya Enstitüsü Arşivi, Atina

iskân edilmiş ve Rumlara yönelik tahriklere ilişkin şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir: "Karaağaçta Hristiyanlara mezalim yapıldığı ve memleketlerinden kovulduklarına dair yapılan şikâyetlerden bit-tahkik gerekenin icrasıyla ilgili Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Karesi Mutasarrıflığı'na,"¹⁶ "bazı Hristiyan köylerinin tahrip edilerek ev ve mağazalarının yağma edildiği, kiliselere ve ahalیه tecavüzlerde bulunduğu, bazı köylere muhacir yerleştirilerek Hristiyanların göçe hazırlandıkları gibi şikâyetlerle il-

Müslümanlar tarafından yapıldığı iddia olunan taaruzlar hakkında gerekenin ifasına dair Kalem-i Mahsus'dan Aydın Vilayeti'ne"¹⁹ çekilen telgrafta da görüldüğü gibi, özellikle Ege'de Rumların yaşadığı bölgelere Müslüman muhacirlerin iskân edilmeye çalışılması bölgedeki gerilimi tırmandırmış, iki ülke arasında diplomatik bir krize yol açmıştır.

Rum göçünün çoğalmasi ve savaş tehlikesi belirmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler yine gerilmiştir.

teşebbüslerde bulunmalarıyla savaş engellenmiştir.

Göç ettirme konusunda, Rumlarla Bulgarlara zaman zaman farklı davranıldığı da görülmektedir. Mesela Erdek'e bağlı Kilik Köyü Bulgarları göçün harman sonuna kadar ertelenmesini istemiş, fakat kaymakam tarafından üç gün içinde göç etmeleri emredilmiştir. Daha sonra köylülerin Bulgar değil, Rum olduklarını ifade etmeleri üzerine göç ettirilmelerinden vazgeçilmiştir. Bandırma'ya bağlı Mandıra Köyü'nde de 10 hane Rum bulunduğu, oraya gönderilen Müslüman muhacirlerin hepsinin Bulgarların terk ettikleri evlere yerleştirilmemesi ve Rum evlerine muhacir yerleştirilmemesi 4 Haziran 1914 tarihli telgrafla istenmişti. Yunanlılar ile mübadele meselesinin görüşülme zamanına denk düştüğünden, burada Rum unsura iyi niyetle yaklaşıldığını görmekteyiz.

16 Haziran 1914'te Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen bir başka telgrafta ise, Rum göçünün zorla önlenmesi için birtakım tedbirler devreye sokuluyordu. Bu telgrafta, livarlardan jandarma toplanarak Rum göçünün kesinlikle ve zorla önlenmesi, Rumları hicrete zorlayan şahısların yakalanıp adliyeye gönderilerek memurların görevlerinden az-

ledilmeleri isteniyordu. Bu tedbir, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Avrupa eliçilik temsilcilerini davet edip İzmir'e Rum göçünü engellemek için inceleme gezisine hazırlandığı bir zamana denk düşmesi sebebiyle uygulandı.²⁰ Bu dönemde, "Mudanya sahillerine göçmekte olan Bursa ve Karacabey Rumlarının Muhaceretlerinin önlenmesi ve onları hıcrete zorlayanların cezalandırılması"²¹ ve "Yalova Kazasındaki Rum köylerine Müslüman muhacirlerin iskânına izin verilmesine"²² ilişkin olarak önlemler alındığını görüyoruz.

Talat Paşa'nın bu gezisinin ardından, "Hicret eden Rumlardan kalan malların muhafazasına dair Muhaberat-ı Umumiye Müdürlüğünden Rumların terk ettikleri yerlerdeki vilayetlere telgraf çekilmiş"²³ ve "Rum ve Bulgarların terk ettikleri evlere ne kadar muhacir iskân edildiği ve boş olan evlerin miktarının İskân-ı Aşayır ve Muhacirin Müdürlüğü'ne bildirilmesi"²⁴ istenmiştir.

Her ne kadar o dönemde Osmanlı hükümeti Anadolu Rumlarına eylemsel olarak saldırmadıysa da, bir korku havası yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası, güneybatı kıyı bölgesinde Rum tacir ve esnafına karşı bir boykot örgütledi. Kıyı bölgesinin Rumları, Avrupa'da Yunanlı/Rumlar tarafından Balkan savaşlarında yapılmış eylemler dolayısıyla kendilerine karşı öç alma eylemlerine girişileceğinden korkuyordu. Bu, özellikle yöreye Türk sığınmacıların yerleştirilmesinden sonrası için doğrudur. Diğer yandan, Rum gençleri Osmanlı ordusu için askere yazılmak istemiyordu. Bunun sonucu olarak, 100 binden fazla Rum, batı Anadolu'dan kaçıp Yunanistan'a

geçti. Bunun sonrasında, yine çok sayıda Rum, I. Dünya Savaşı'nda düşmanla işbirliği edebilecek kişiler olarak görülüp Anadolu'nun iç bölgelerine sürüldü. Bunların çoğu, anlaşıyor ki, I. Dünya Savaşı'nın sonuna sağ salım ulaşmış ve 1918 ile 1919 arasında evlerine geri dönmüşlerdir.²⁵



1922 Eylülünde, İzmir'in alınışından sonra batı Anadolu Rumları Yunanistan'a doğru kaçıyor.

Küçük Asya Enstitüsü Arşivi, Atina

Rumeli'den gelen göçmenler sadece Rumların yaşadığı bölgelere yerleştirilmedi. 1913-1918 yıllarında milyonlarca muhacir ve mültecinin konut sorunu yeni inşa edilecek köylerle değil, daha çok metruk köylerle giderilecekti. 30 Mayıs 1915'te toplanan Bakanlar Kurulu, Ermenilerin savaş alanından uzaklaştırılması sonrası boşaltılan bölgelerdeki Ermenilere ait emval-i metrukelerin muhacirlere dağıtılması kararı almıştı.

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin işgal edilmesiyle birlikte, yeni hayatlarına alışmaya çalışan muhacirler tekrar zor duruma düşmüşlerdi. "İzmir'in işgali meselesinden dolayı Uzunköprü metropolidinin Hristiyan köylüleri galeyana getirdiği ve İslam muhacirlerine korku saldığına"²⁶ dair arşiv belgesinde de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan da

istifade ederek daha önce Yunan adalarına kaçmış yahut batı Anadolu'nun başka bölgelerine sürülmüş olan Rum sığınmacılar evlerine döndüler. İşgal gücü durumundaki bağlaşıklar, onların evlerine yerleştirilmiş olan Balkan göçmenleri çıkararak mülklerini Rumlara geri verdiler ve Türkler bir kez daha barınsız kaldı.

Batı Anadolu'nun artık kendilerini ulus olarak Türk saymaya başlayan Müslümanları, Anadolu için yapılacak savaşın kendileri için son direniş mevzii olduğunu biliyorlardı. İçlerinden birçoğu Balkanlar'dan gelmişti. Bir kısmı Kafkasya'dan ya da Kırım'dan sürülüp çıkarılmış sığınmacıların çocukları yahut torunlarıydı, bir kısmı da son savaşta Rusların zaptettiği doğu Anadolu bölgelerinden gelme sığınmacılardı.

Biliyorlardı ki, Anadolu elden çıkınca artık barınabilecekleri bir ülke yoktu. Başkenti bağlaşıkların işgali altında bulunan Osmanlı Devleti onları savunmaktan acizdi. Bu nedenle Türk Kuva-yı Milliyesi'nin bayrağı altında birleştiler ve kendilerini savundular.²⁷

TUNCAY BİLECAN
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ,
KANDIRIA MESLEK YÜKSEKOKULU
ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. Bahar Tınakçı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 204-205.
2. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1998), s. 144.
3. Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İktidarı*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2002), s. 86.
4. BOA DH MB İPS M., Dosya no: 2, Vesika no: 91.
5. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), s. 155-156.

6. H. Yıldıırım Ağançoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talih-i Gâh*, (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003), s. 111.
7. BOA DH KMS, Dosya no: 18, Vesika no: 3.
8. BOA DH ŞFR, Dosya no: 39, Vesika no: 33.
9. BOA DH ŞFR, Dosya no: 41, Vesika no: 37.
10. Ağançoğlu, a.g.e. s. 124.
11. BOA DH ŞFR, Dosya no: 41, Vesika no: 85.
12. BOA DH ŞFR, Dosya no: 41, Vesika no: 125.
13. BOA MHV, Dosya no: 198, Vesika: 18.
14. Ağançoğlu, a.g.e. s. 126-127.
15. BOA DH ŞFR, Dosya no: 41, Vesika no: 141.

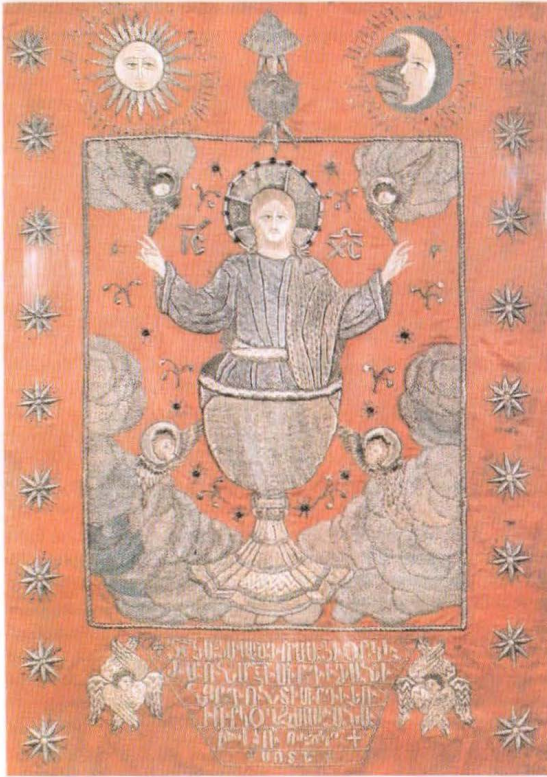
16. BOA DH ŞFR, Dosya no: 41, Vesika no: 195.
17. BOA DH ŞFR, Dosya no: 41, Vesika no: 207.
18. BOA DH ŞFR, Dosya no: 41, Vesika no: 234.
19. BOA DH ŞFR, Dosya no: 41, Vesika no: 236.
20. Ağançoğlu, a.g.e. s. 134.
21. BOA DH ŞFR, Dosya no: 42, Vesika no: 51.
22. BOA DH ŞFR, Dosya no: 42, Vesika no: 176.
23. BOA DH ŞFR, Dosya no: 42, Vesika no: 255.
24. BOA DH ŞFR, Dosya no: 43, Vesika no: 16.
25. McCarthy, a.g.e. s. 134-135.
26. BOA DH KMS, Dosya no: 52/4, Vesika no: 73.
27. McCarthy, a.g.e. s. 279.

ERMENİCE KONUŞAN RUMLAR*

HAY-HURUMLAR

YORGOS I. ANASTASIADIS**

Nikiiforos Moshopulos'a göre Ermeni soyunun kurucusu, efsaneye göre İapetos'un (Yaşeth'in Yunanlaştırılmışı) neslinden olan Hayk'tır. Hayk, MÖ 24'te yaratılmıştır ve Ermenicede önder, lider anlamına gelir. Moshopulos'a göre, Ermenicede Ruma (Romalı anlamında) "Hurum" denir, o nedenle Ermenice konuşanlar, yani Ermeni-Rumlar "Hay-hurum" olarak adlandırılırdı.



Hay-hurumların kullandığı bir kilise perdesi. Figürün iki tarafına, Yunan harfleriyle Hz. İsa'nın ismi yazılmış.

Betanik Müzesi, Atina

YUNANCADAN ÇEVİRENLER: FRANGO KARAOĞLAN ELÇİN MACAR

1924 yılında, Lozan Antlaşması'nın mübadeleye mahkûm ettiği çeşitli Anadolu Rumları ile beraber Fırat'ın Eğir' bölgesinden de 70 aile Yunanistan'a ulaştı ve Eğirboz'un kuzeyindeki Kastaniotis çiftliğine yerleşerek Yeni Eğir'i kurdu. İki yıl geçmeden Rusya üzerinden, aynı bölgeden 50 aile daha Selanik yakınlarındaki Diavata'ya yerleşti.

Bu 120 aile Hay-hurum olarak adlandırılanlardan, yani "Ermeni-Rumlar"dan oluşuyordu. Burada meşgul olduğumuz konuyu, bize bir gün şans eseri, iyilik timsali bir insan olan matbaacı Dimitris Papadopoulos tanıtmıştı. Hay-hurum ailesine ait olduğu bilgisini veren duygu dolu notuna şunları da eklemişti:

"Mikrasiatika Hronika'nın (Küçük Asya Kroniği) saygıdeğer yayın kurulu üyelerinin arzusu ve saygıdeğer başkanın itibarı ve vatan sevgisi, bana bölgenin ve sakinlerinin tarihinin mükemmel bir araştırmasının yapılacağı inancını veriyor ki bu, bana okuma yazma öğreten saygıdeğer babamın aziz hatırasına borcumdur."

* Mikrasiatika Hronika, cilt: 1, 1948, s. 37-46
Yunancadaki Hay hurum sözcüğü, Ermenicede Hay-hurum şeklinde geçmektedir. Makalede

geçen Ermenice sözcükler konusunda bize yardımcı olan Prof. Dr. Levon Bogos Zekyan ve Sarkis Seropyan'a teşekkür ederiz

Şöyle başlayalım: Hay-hurumlar kimdir ve kökenleri nedir? Sınırlım

bu soruyu bilimsel kanıtlarla yanıtlamak mümkün değil, güvenilir yazılı kaynaklar eksik. En azından ben hiçbir yerde bu konuda bilgiye rastlayamadım. Bu naçiz satırларım konuyla başkalarının da ilgilenmesine yol açarsa, kendimi şanslı addedeceğim. Nikiforos Moshopulos'a göre² Ermeni soyunun kurucusu, efsaneye göre İlapetos'un³ (Yafeth'in Yunanlaştırılmışı) neslinden olan Hayk'tır. Hayk, MÖ 24'te yaratılmıştır⁴ ve Ermenicede önder, lider anlamına gelir. Moshopulos'a göre Ermenicede Ruma, Romalı anlamında "Hurum" denir, o nedenle Ermenice konuşanlar, yani Ermeni-Rumlar "Hay-hurum" olarak adlandırılırlar.

Belirtmeliyiz ki, Hay-hurumlar Bitinya'da da vardı. Yıllar önce Yuna-



Hasköy'de Hay-hurumların da kullandığı Aya Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi.

Aksi belirtilmediği takdirde bütün fotoğraflar Ahmet Akgül tarafından çekilmiştir.

"Öyle görünüyor ki, Ermenice konuşan Rumların ilk ortaya çıktıkları merkez, Sivas'ın Eğin Köyü'dü ve bunlar, Patrik Fotios zamanında IV. Evrensel Konsil'in (Kadıköy) kararlarını kabul etmeyen monofizit Ermeni hareketinden arta kalanlardı. Rumlar ve Ermeniler arasındaki ayrılıkta, Hay-hurumlar Kadıköy kanunlarını kabul ettiler ve Büyük Antakya Patrikhanesi'nin Diyarbakır Metropolitliği'ne tâbi oldular."

nistan'a yerleşmiş Bitinya kökenli merhum Yeorgios Pashalidis, merhum Damvergis'in çıkardığı *Evdomada*⁵ dergisinde bu konuda bilgi veren yazılar yazmıştı. Pashalidis, anlatıya göre; Hudi, Ortaköy ve Findıklı adlı üç köyün ilk sakinlerinin Eğin'den 250 yıl önce gelip yerleştiklerini yazıyor. Göçün nedenleri her ne kadar bilinmese de, bu ilk sakinlerin Eğin'den geldikleri kuşku

götürmez, çünkü Fırat'ın Eğin bölgesinde de Hudi ve yaşlıların yakın zamanlara kadar Al-perak⁶ dediği, bugün Ortaköy adlı iki köy var.

Yukarda sözü edilen üç köyün ilk yerleşiklerinin kökenlerine dair bir diğer kanıt, Aziz Yeorgios adlı ayazmanın "ag" olarak adlandırılması, bunun da Ermenicede kaynak anlamına gelmesi. Ayrıca, "ag" kelimesinin sonuna

"in"⁷ artikelinin eklenmesiyle şehrin adı "Agin" haline geldi ve Türklerin telaffuzuyla "Eğin" şeklini aldı. Bunun üzerinde daha sonra duracağız.

Hay-hurumların kökenine dair dile getirilen üç görüş vardır:

1) Doğu Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan Gregoryen soydaşlarının çoğunluğunu izlemeyerek⁸ İstanbul Patri-

Jorgos Anastasiadis (1874-1971)"

İzmir kökenli bir ailenin oğlu olan Anastasiadis, Midilli'de doğdu. İstanbul'da Fener Rum Lisesi'ni (Megali tou Genous Sholi) bitirdi. İzmir'e yerleşerek *İmeria* gazetesinde başyazarlık yaptı. 1908'den sonra çıkardığı *Κορμος* (Aptal) adlı hiciv dergisindeki yazılar nedeniyle Osmanlı yöneticilerinden

hışına uğradı, çeşitli cezalara çarptırıldı ve hapis yattı. Yunan işgalinde de durum pek değişmedi, bu kez Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis'in tehditlerine maruz kaldı. "Anadolu Felaketi" sonrasında Atina'ya yerleşti. İzmirli Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı ve *Mikrasiatika Hronika* (Anadolu Kroniği) adlı dergide yazılar yazdı. Gerek Ermeniler gerekse Yunanlar, Ermenicede Hay-horom. Yunancada Hay-hurum şeklinde adlandırılan,

Anadolu'nun geçmişte ürettiği bu ilginç grubun "kendilerinden" olduğunu savunagelmışlerdir.

Anastasiadis'in Hay-hurum adlı makalesi, her ne kadar amatörce kaleme alınmış olsa da, Yunanlar tarafından ortaya atılmış tezleri derli toplu bir şekilde sergilemesi ve ilginç detaylar vermesi açısından, üzerinde pek kalem oynatılmamış bu konuda bilgilendirici bir işleve sahiptir.

Elçin Macar

ğini tanımaya devam eden, böylece Ortodoks kalan ve Rum ruhbanı tabi olan Ermeniler, zamanla kökenleriyle bağlarını tamamen kaybedip kendilerini Rum olarak kabul ettiler. Girit'teki Müslümanlaştırılmış Rumların en fanatik Türkler olması örneğindeki gibi, bu olayın da tarih-te çok sayıda örneği vardır.⁹

bu ülkelerde dini ayrılığın Rumluğa karşı milli tepkiyle birleşmesiydi. Bu ülkelerin halkları nezdinde, bugüne kadar süregeldiği gibi ayrılıkçı kiliseler, etnik kökene dayanan millî kiliselerdi. Bu tepki ve ayrılığın üzerine Ortodoks Kilisesi de katıksız millî bir karakter kazandı ve Ermenistan haric, yukarda sözü edilen ülkelerde

piskoposla birlikte Erzurum'a gidecek uzlaşma örneği veren ilk insan oldu. IV. Konsil'in resmi kayıtlarını istedi ve bilinçli olarak daha önce II. Nerses tarafından öne sürülen yenilikleri, dolayısıyla düşüncesiz bir ihtirasla yeni olarak gösterilmek istenenleri reddetti ve bu Evrensel Konsili kabul ederek, dogmaların

I. Dünya Savaşı'nda Ruslar Erzincan ve Erzurum'a kadar ilerlediklerinde, Hogus'un sakinleri onları coşkuyla karşılamıştı; Rus ordusu geri çekilirken korkuya kapılıp onların peşi sıra Rusya'ya kadar giden bu insanlar, Mübadele Komisyonu onları Yunanistan'a gönderene kadar orada kaldılar, sonradan Selanik'te Diavata'ya (eski Dudular) yerleştirildiler.

Aya Paraskevi Kilisesi'nin bahçesinde Ermenice yazılı Hay-hurum mezarları.

Hacı Vasil Ağa Yankoyan'ın mezar taşı.

İlik kısmı Ermenice olan çift dilli bir mezar taşı.

İstefanos oğlu Boğos'un mezar taşı (öf. 1868 Van).



2) Ksenofon'un "Onbinler"inden olan Yunanlar oldukları. Bunlara daha sonra Büyük İskender'in askerleri de eklenmiş, Ermeni kadınlarla evlenerek belli bölgelere yerleşmiş, ana dillerini tamamen unutmuşlardır.

3) Egin'a'dan¹⁰ gelen koloni sakinleri olmalıdır ki, Egin adı da oradan gelmektedir.

Bu son görüşü dikkate almak pek mümkün değil, ancak ikinci görüşün doğruluğuna dair belki kanıt bulunabilir. P. Karolidis, Paparigopulos'un, *Yunan Ulusunun Tarihi*'ne¹¹ düştüğü dipnotta şöyle diyor:

"Suriye, Mezopotamya ve Ermenistan'da rafiziliğe ortam sağlayan şey,

kalan Ortodokslar rafiziler tarafından 'Melkit' olarak adlandırıldılar, yani İstanbul'daki imparatora tabi anlamında, yani Rum. Çünkü sözü edilen ülkelerde Rum olmayanlar rafizî olurken, yalnız Rum kökenliler Ortodoks olarak kaldı. Dün olduğu gibi Suriye, Filistin, Mezopotamya, Mısır ve Ermenistan Ortodoksları bugün de Rumdur."

Bunlar Karolidis'in söyledikleri.. Benim naçiz fikrim odur ki, Patrik I. Konstantios da meseleye dikkate değer eleştirel bir bakış getiriyor:

"Fakat 628'de Katholikos Esdras (Ezr),¹² Perslerle yaptığı savaştan muzaffer olarak dönen İmparator Iraklios'un daveti üzerine, pek çok

doğru olanına samimiyetle iman etti. O günden sonra Roma İmparatorluğu sınırları etrafında yaşayan binlerce Ermeni, Ortodoks Kilisesi'nin ayin, gelenek, bayram ve oruçlarını kabul ettiler... Bu Ortodoks Ermenilerden günümüze kadar gelenler, Anadolu'da Sivas Satraplığı tarafından, Fırat'ın batısında ve Fırat'a hiç de uzak olmayan bir mesafede, merkezi Egin olan 12'den fazla köyde toplandılar. Bu Ortodokslar, Hay-hurum olarak bilinirler (Ermeni-Rumlar), ruhani olarak Antakya Patrikhanesi'ne bağlı Erzurum Metropolitiği'ne tâbidirler."¹³

İkinci görüşte dediğimiz gibi, belki bir miktar doğruluk payı vardır. Merhum Pashalidis de der ki; Hay-hu-

rumlar İslama geçmek istemeyip de, oralarındaki Ermeni nüfusa katılan Rumlardı. Bu bölge Türkler için çok önemli olduğundan, İslama geçmek konusunda baskıya maruz kalmadılar; fakat zamanla dil açısından Ermeniler tarafından asimile edildiler. Ancak bana vermiş olduğu bir notta, daha doğru olarak şunu yazıyor:

"Öyle görünüyor ki, Ermenice konuşan Rumların ilk ortaya çıktıkları merkez Sivas'ın Eğin Köyü'ydü ve bunlar, Patrik Fotios zamanında IV. Evrensel Konsil'in (Kadıköy) kararlarını kabul etmeyen monofizit Ermeni hareketinden arta kalanlardı. Rumlar ve Ermeniler arasındaki ayrılıkta, Hay-hurumlar Kadıköy kanunlarını kabul ettiler ve Büyük Anatakya Patrikhanesi'nin Diyarbakır Metropolitliği'ne tâbi oldular."

Dolayısıyla, birinci yorumdaki gibi Hay-hurumların Ermeni kökenli olduğunu kabul etmek daha mantıklı ve bilimsel olacaktır ama bu onların kökeninin "Onbinler"den geldiğine sarsılmaz bir şekilde inanan Papadopolos ve hemşehrilerini tatmin etmemektedir. İnsan, doğası gereği romantizme meyillidir, bu da onları her şeyi "Yunan" görme takıntısına sürükler. Zaten Napolyon'a Kalimerisleri'ne ata olarak yakıştırıp, kötü şöhretli Küba diktatörü Batista'yı da "Yunan kökenli" ilan etmedik mi? Papadopolos yukarıda sözü edilen notunda şöyle diyor:

"Ben 10 yaşındayken babam beni İstanbul'a yolladı. Orada az Yunanca bilmesine karşın iyi düzeyde Türkçe ve Ermenice bilen amcamın evinde kaldım. Amcam varlıklı bir adamdı. 1903'te teğmenine romantizma teşhisi konulunca Aïdippos'a gitti. Kapıcılarından döndüğünde bana söylediği ilk söz şu olmuştu: Dimitro, Aïdippos'ta kim olduğumuzu öğrendim. Otelin birinde bir generalle tanıştım ve o bana dedi ki, siz Büyük İskender'in güzergâhların güvenliği için bıraktığı askerlerden gelen eski Yunanlarsınız."

Papadopolos naïfçe şunları da ekliyor:

"Amca ve yeğen olarak tatmin olmuştuk ve bunu hemşehrilerimize yayıyorduk. Dört beş yıl sonra da, okulda eski Yunancamı ilerletip 'Onbinlerin Dönüşü'nün ilgili bölümünü okudum. Ksenofon'un dev gibi adamların kayaları yuvarlayarak 'Onbinlerin' geçitlerden geçişini nasıl engellediğini anlattığı bu bölümü okurken gözümde memleketimin dağları ve kayalıkları canlandı. Bu bölümü amcama anlattığımda çok mutlu olmuştum."

Anlaşıldığı üzere, Hay-hurumların kökeni meselesinin daha derinlemesine araştırılması bilimsel merak konusu olabilir ama pratikte boşuna bir çaba olacaktır. Kökenleri nereden gelirse gelsin, bunlar kendilerini Rum kabul eden, saf milli hislere sahip insanlar olup, güçlü milli bilinçlerinin -ki asıl göz önünde bulundurulması gereken şey budur- ispatladığı Rumluklarını ayrıca belgeyle kanıtlamaya ihtiyaçları yoktur. Ayrıca, ırklar konusunda öne sürülen dogmaların yanlışlıkları, seçkin Fransız filozof Jean Fineau tarafından birkaç yıl önce kanıtlanmıştır.

Hay-hurumların eski köyleri 6 taneydi: Vag, Zorak, Musaga, Sirzu, Hogus ve Mamsa. Bunlardan ilk 4'ü Eğin'e, Hogus Kemah'a ve Mamsa Çemişkezek'e bağlıydı. Bu sonuncu köyün sakinleri Kilis'e bağlı Zaharatu Mahallesi'ne yerleştirildiler. Hogus ise diğer 4 köyden epeyce uzak, Türk-Rus sınırı yakınındaydı. I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar Erzincan ve Erzurum'a kadar ilerlediklerinde, Hogus'un sakinleri onları coşkuyla karşılamıştı; o yüzden, Rus ordusu geri çekilirken korkuya kapılıp onların peşi sıra Rusya'ya kadar giden bu insanlar, Mübadele Komisyonu onları Yunanistan'a gönderene kadar orada kaldılar. Daha önce söylediğimiz gibi, bunlar Selanik'te Diavata'ya (eski Dudular) yerleştirildiler.

Vag Köyü, Eğin'in karşısında ve Fırat'ın sol kıyısında bulunuyordu. Vag'ın tam arkasında, zaptedilemez bir kale türünden göklere uzanan kayalığın yüksekliği ünlü Alman general Moltke tarafından 1400 metre olarak hesaplanmıştı. Köyün kurul-

duğu yer o kadar güzeldi ki, Moltke o güne kadar gördüğü en güzel yerin burası olduğunu yazacaktı.

Kaya erişilmez olmasına rağmen, ef-saneye göre orada eski Yunanlar yaşar ve kayanın bir yanına spiral şeklinde oymuş oldukları patikadan inip çıkarlarmış. Dört yakın köyün



sakinleri cüppelerini giymiş din adamlarıyla birlikte Aziz Yeorgios yortusunda kayaya tırmanırlar ve kayanın üzerinde düzenlenen panayırda eğlenirlermiş. Zamanla oyuk patika bozulunca bir öncü gönderilmiş ve o halat bağlayarak panayıra gidenlerin güvenli bir şekilde tırmanmalarını sağlamaya başlamış. Zirvede son yıllara kadar bazı evlerin ve Bizans öncesi bir kilisenin harabeleri bulunurdu.

Orada ağaçlar, çiçekler ve yeşillikler çok büyük ve güldü. Öyle ki, en-

Kilisenin bahçe duvarına dayalı, özenli mermer işçiliğiyle bir başka Hay-hurum mezar taşı.

ginar büyüklüğünde laleler ve gelin-cikler¹⁵ görülebilirdi. Efsaneye göre, sözü edilen bu evlerde Büyük İskender'in ordusunun yaşlıca ve hasta olan mensupları yaşar ve avlanma dışında kayalarını terk etmezlermiş. Ararat ve İran Ermenilerinin Anadolu'ya yayıldıkları dönemde bunların bir kısmı Fırat boyunca ilerle-

orada kalmalarına dair bir anlaşma, yakın zamana kadar adını hâlâ koruyan Garmargap Köyü'nde imzalandı, zaten köyün adı Ermenicede "anlaşma" anlamına gelmektedir.¹⁶

Bu dönem boyunca bugünkü Hay-hurumların ataları "fethedilemez kalelerinde" yaşamaya devam etti-

Üzerine kilisenin inşa edildiği bu taş-tabağın yüksekliği 200 metredir ve sakinler oraya toprak taşıyıp çıkar ederler. Çınarlar kilisenin avlusu-ndaki kaynak suyuyla sulanmak-tadır, kökleri nehrre kadar ulaşan bu çınarların yaşının 400 yıldan fazla olduğu söylenir.

Ararat ve İran Ermenilerinin Anadolu'ya yayıldıkları dönemde, bir grup Fırat boyunca ilerleyerek, etrafında çok verimli topraklar olduğu söylenen nehrin kaynağını aramışlar. İlerlerken sürekli, "kaynağa doğru" diyorlarmış, böylece onlar tarafından kurulan şehrin adı "Ağın" olmuş (Ermenice g-kaynağa/kaynağı).

yerek, etrafında çok verimli topraklar olduğu söylenen nehrin kaynağını aramışlar. İlerlerken de sürekli, "kaynağa doğru" diyorlarmış, böylece onlar tarafından kurulan şehrin adı "Ağın" olmuş (Ermenice ag-kaynağa/kaynağı). Konstantinopolis'in Türkler tarafından adlandırılış şekli de bu şekilde açıklanmıyor mu? Yani, sürekli içtittikleri "is tin poli" (şehir), İstanbul olmuş.

Göçmen Ermeniler Fırat boyunca ilerleyip "kaya-kale"nin karşı kıyısına vardıklarında, nehrin kaynağına ulaştıklarını sanmışlar ve manzaranın güzelliğinden de büyülenerek, Eğin şehrinin temellerini atmışlar. Yanılıyorlarmış ama... Sözüünü ettiğimiz kaya, daire biçimindeki bir kayalık sıradanın en yüksek noktasıymış. Fırat'ın suları kayalık sıradaki iki noktada kesiyor, sular bu noktalar birinden girip diğerinden çıkıyor, İran Körfezi'ne doğru akmaya devam ediyormuş. Kayaların dar geçidinden sular çok şiddetli akıyormuş. Ermeniler buraya vardığı zaman, suların kayaların arasından geçiş şiddetini görünce, buranın nehrin kaynağı olduğunu sanarak köylerini buraya inşa etmişler.

Zamanla bölgede türdeş bir unsur teşkil eden bu yeni yerleşimciler, Bizanslılar için bir rahatsızlık nedeni oldular. Sonunda, Ermenilerin

ler, çoğalarak ovada tarlalar yaratıldılar. Bu arada olaylar geliyor, tarih akışına devam ediyordu. Efsaneye göre, yaklaşık 500 yıl önce, Sultan I. Murat oradan geçerken o kaya-kaleyi görür ve sakinleri hakkında bilgi ister. Onların eşkıyaların korkusundan orada yaşadıklarını öğrenince de, eşkıyaların yok edilmesi ve aynı zamanda kayanın sakinleri Cıvizizlerin¹⁷ aşağıya inmesi için emir verir. Bu şekilde sığınaklarını terk edip, köylerini nehrin kıyısında inşa etmeye mecbur kalırlar. Ama o dönemde Fırat taşar ve aşağı inmiş olanlar, kayanın birinde kalın bir keresteden yapılmış, demirle kaplı ve üzerinde bir haç olan büyük bir kapı bulurlar. Suların bir kilise kapısını oraya kadar sürüklediği açıktır. Bu olayı kesinlikle iyi bir alamet ve bir bakıma Tanrı'nın bir işareti olarak kabul edip, zaman kaybetmeden Vag Köyü'nün kilisesinin temelini atarlar. Kapının bulunduğu kayaya, taş-tabak anlamına gelen, "Karbinan"¹⁸ adını verirler çünkü gerçekten de şekli büyük bir tabağı andırmaktadır. "Tabağın" yarısı karaya çakılmıştır adeta, diğer yarısı ise suyun içinde bir çıkıntı oluşturmaktadır. Ortasında oluşan geçitte, suyun akıntısına kapılan her şey gibi bu kapı da kayaya doğru sürüklenmiştir. Kapı, Aziz Yeorgios'a adanmış yeni kilisenin kadınlar kısmına yerleştirilir.

Geçen yüzyıllar boyunca Hay-hurumlar bir kelime bile Yunanca bilmemelerine rağmen Rumluklarına olan sarsılmaz inançlarını muhafaza ederler. Anadilleri öncelikle Ermenice, sonra da Türkçedir. Ermeniceyi okulda öğrenirler. Kilisedeki ayinleri daha çok Türkçe ve Ermenice ve daha az Yunanca ilahilerin karışımıdır. Cemaat Yunanca ilahileri anlamaz. Her halukârda altı çizilmesi gereken şey odur ki, Ermenice okunan ilahilerin Ermeni kilisesininkilerle hiçbir ilgisi yoktur, bizim kilisemizin ilahilerinin çevirisidir ve bizim kilise müzimizin makamıyla okunur. 1896 yılında, Ermenice ilahilerin yerini daha çok Karamanlica ilahiler alır.

Geriye, Bitinya'ya yerleşmiş olan Hay-hurumların acıklı hikâyesini eklemek kalıyor. Doktor Venediktos Adamantiadis, 1923'teki 1. Tüm Göçmen Konferansı'na sunduğu önemli tebliğinde bu konuya şöyle değiniyor:

"Ticarette ve sanayide gelişmiş, zengin, 15 bin ve daha fazla sakinleriyle Geyve-Ortaköy-Burhaniye-Şaşı-Hudi-Küpi köylerini içeren Geyve-Ortaköy Rumları, Haziran 1920'nin sonlarına doğru Sakarya-Karaçay civarındaki hanlara toplanıp kapatılmışlar ve bir gün aşırı dinci ve"¹⁹ kana susamışlar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdir. Bu kıyım-

dan kurtulanlar da, kaçıkları dağlarda av köpekleriyle kovalanmış ve hunharca katledilmişlerdir. Ağustos 1420 sonlarında bölgede bir tane bile Rum kalmamıştır. Sadece, temkinli davranıp topraklarını kıymıdan önce terk etmiş birkaç yüz kişi kurtulabilmiştir.”

Hay-hurumlar arasından sıvırılmış doktorlar, öğretmenler, yazarlar çıkmıştır. Hristos Papadopoulos, Markos Kleovulos, Georgios Pahtikos, türkü derlemecisi Moisiadis, Pashalidis, Samos Adası'nın yöneticisi Konstantinos Vayianis, Kerkira eski Metropoliti Aleksandros ve Kozani Metropoliti Ioakim Hay-hurumlardan geliyorlar. Ioakim, burada tartışılan konuyu derin bilgiyle, bugünkü çalkantılı ortam²⁰ yumuşadığında ele alabilecek en yetkin kişidir. Bir süre önce fikrini almak istedik ama ortamın uygun-suzluğu nedeniyle arzumuzu yanıt veremedi. Bana bu konudaki araştırmasıyla ilgili olarak yazdıkları aynen şöyledir:

“Ermenice konuşan Yunanlar, 'Akritaslar'dır.” Kökenleri Büyük İskender dönemi öncesi ve sonrasında Ermenistan'a yerleştirilen Yunan askerlere (bazen aileleriyle birlikte), Bizans döneminde Bizans-Ermeni sınırındaki askeri karargâhlarda bulunan saf Yunanlara ve Ermenilerin Ortodoks Kilisesi'yle birleşme girişimleri sırasında Yunanlığa geçen unsurlara dayanır.

Ciddi Alman kilise tarihçilerinin görüşlerini dikkate alacak olursak,

uçsuz bucaksız Önasya topraklarında yalnız Yunan kökenli Hristiyan Ortodokslar arta kalmıştır. Farklı ırklardan olanlar ise, çeşitli dini mezhep isimleri altında Bizans-Yunan yapısından farklı bir kavim olarak ayrılmıştır. Bir taraftan, yukarda sözü edilen kiliselerarası birleşme girişimlerinin verimsiz olmadığı düşünürüz, diğer taraftan ise bunların -yukarıda anılan Alman teorisine göre- dil açısından Ermenileştirilmiş Yunanlar veya karma evliliklerin ürünü olduğunu düşünürüz. Gördüğünüz gibi, kan çekiyor...

Yukarda söylenenlerin kanıtını Hay-hurumların Ermeniceden değişik olan dillerinde de buluyoruz. Dillerindeki birçok kelimenin kökenlerinin Yunanca olduğu aşikâr. Mesela, Hay-hurumlar çatala 'triena'²¹ derler ve genel olarak iki grubun dilsel açıdan anlaşması zordur. Her yerde aralarında çatışma olduğu gibi, mahallelerde de çocuklar arasında birbirini taşlama eksik olmaz.”

Genel olarak söylemek gerekirse, muhterem metropolitin ifade ettiği gibi: Bizans İmparatorluğu ve Ermenistan ilişkileri, Fransa'nın Belçika ile yüzyıllar boyunca siyasi, askeri ve ırksal çatışmasına benziyordu. Ermenistan, Bizans için doğudan gelen tehlikelere karşı kalkan görevi görüyordu. Bu yüzden ki, Bizans'ın son yüzyıllarda götüğü kötü siyasetten dolayı, Ermenistan İranlıların hâkimiyeti altına girdi ve Bizans'ın çift başlı kartalı doğuda ortadan kayboldu. Ayrıca, İsvaclar²²

(veya Ermeniler) hanedanı ve büyük işler başarmış diğer imparatorlar (genellikle ıslahatçılar), Tsimiskis ve diğerleri bu ilerciyi, vatansever ve idealist unsurdan geliyor.

Hay-hurumlar artık tarihte kaldı, çünkü kurtulanlar ve Yunanistan'a yerleşenler baştan itibaren ateşli



Vank'tan Ermenice elyazması bir İncil kapağı. Beiruti Müzesi, AİHA.

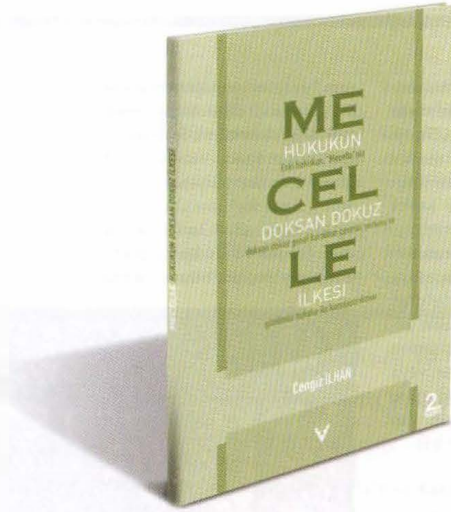
Yunan bilincine sahip olduklarından, Yunan dilini de konuşur oldular. Hay-hurumların köklerinin dayandığı topraklarda Eğin şehri arayacak bir seyyah boş yere dola-nacaktır; Mustafa Kemal'in onuru-na adı, Kemaleliye olarak değiştirilmiştir.

DİPNOTLAR

1. Evdomoa, cilt: II, 1891, sayı: 45, s. 2
2. Ermenistan ve Ermeni Sorunu, Atina, 1928
3. Çt: Ermenice, 1962
4. Çt: Hayk miyusu 1500-2000 y. öncesine dayanır, dolayısıyla yazarın verdiği bilginin kaynağı mehtuldir
5. Evdomoa, cilt: II, 1891, sayı: 45, s. 2
6. Çt: Batı Ermenicesindeki yazılış "dgerag" olan sözcük, punarçık-kaynakçık anlamına gelmektedir
7. Çt: Ermenicede yalnızca "n" olmalı
8. Çt: Yazarın kastedtiği Değu Ortodoks Kilisesi, İstanbul Rum Patrikhanesi'dir ancak Ermenilerin bu kiliseden kopması gibi bir süreç yaşanmamıştır. Azis Krıkor'un kurduğu Ermeni Kilisesi mensupları için kullanılan "Gregoryen" sözcüğünü de o dönem için "soydaş" olarak ifadeledinnek doğru olmaz.

9. Bir zamanlar İzmir'de, Atina Üniversitesi mecmuası bir Giritli Türk ile tanıştım. Ona, Giritli Türklerin aslında İslamlaştırılmış Yunanlar olduğu şeklindeki (ikrım) söyledim,de, müthiş öfkelenmişti, onu yatıştırmaya kadar kula karayış seçmişim. Konuştuğum bu kültürlü kişi, onun Türk kökenine hakareti ettiğimi düşünüyordu adeta.
10. Çt: Yunanistan'da Atina yakınlarında bir ada.
11. Elif İhterudakis yayınevi, cilt: 3, bölüm 1, s. 253.
12. Çt: Ermenice, 1962.
13. Bizans dönemindeki İstanbul Patriği Sinalı I. Konstantinos, birgırtlı ve sıradan yazıları aktaran Theodoros Aristokles, İstanbul, 1866, s. 87-88.
14. Çt: Kalimems, 16. yüzyılda Yunanistan'ın Mani yöresinden Korsika'nın Garghese bölgesine gidip bir koloni kuran aile. Soyadlarını İtalyanlaştırdırp Buonaparte'ye dönüştürdüklerinden dolayı.

15. Napolyon Bonapart'ın kökeninin Mani, yani Yunanistan olduğu söylenir. Bu bilgidin dolayı, Zografyon Lisesi'nin emekli müdürü Dimitris Frangopolos'a teşekkür ederiz.
16. Çt: Ermenicede alyonırmelen ve çekirdeldennden yağ çıkaran bir bitki.
17. Çt: Ermenicede "karmag", "kemerbaşı" anlamına gelmektedir. Önlü Dadyan ailesi bu köydenler.
18. Çt: Batı Ermenicesinde "karmag".
19. Çt: Bursa, Türk Ceza Yasası mağduru olmamak için gevirmemiştir.
20. Çt: Yunanistan'daki iç savaş kastedildiği.
21. Çt: Serhat ert, akıncı.
22. Çt: Posedon'un üç çatalı zıpkını.
23. Çt: Kökeni Troçlarla dayanan Bizans hanedanı.



Hukukun 99 İlkesi

MECELLE

Cengiz İlhan

ISBN 975-88813-05-06
Ekim 2006,
86 Sayfa

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", 20 Nisan 1869'da kanunlaştı ve 4 Ekim 1926'da yürürlükten kaldırıldı.

Cengiz İlhan, Hukukun Doksan Dokuz İlkesi'nde Mecelle'nin girişindeki 99 "temel ilkenin" günümüz Türkçesi ve hukuk diliyle yorumunu deneyerek Mecelle'nin genel ilkeleri ile evrensel hukuk ilkeleri arasındaki bağları gündeme getiriyor.

DÜSTÜR

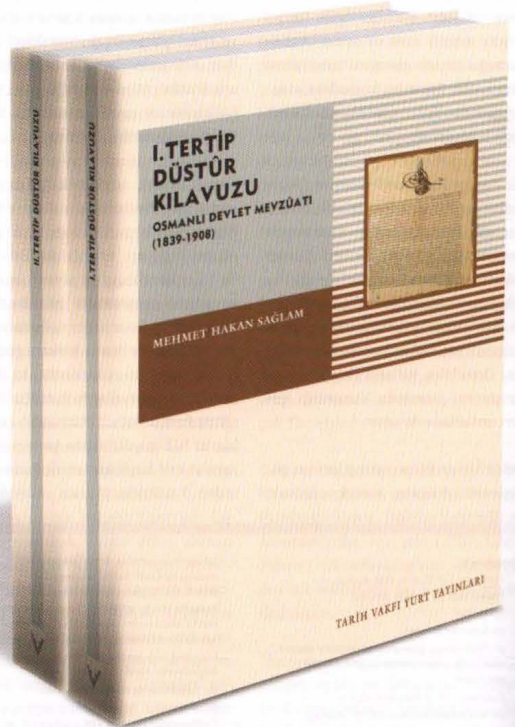
Mehmet Hakan Sağlam

ISBN 975-333-201-7
ISBN 975-333-202-5
ISBN 975-333-200-9 (TAKIM)

Ekim 2006,
1.Cilt 342 Sayfa
30,00YTL
2.Cilt 616 Sayfa
40,00YTL

"Mehmet Hakan Sağlam'ın elinizdeki ilk cildi I. Tertip Düstür'un on iki bölümünü, ikinci cilt ise on iki ciltlik II. Tertip Düstür'un dökümü içermektedir. Üçüncü cilt ise her iki tertipte de yer almayan "kavanin" ve "nizamât"a ayrılacaktır. Tarih Vakfı bu yayını dizisini sunduktan sonra okuyuculara bu döküm içerisinde ulaşmak istedikleri mevzuatı da sağlamayı hedeflemektedir.

Böylece "nadir" eserler arasında yer alan düstürlarımız araştırmacılarımızın hizmetine sunulmuş olacaktır.



www.tarihvakfi.org.tr

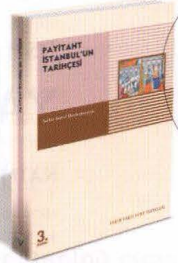
İSTANBUL İNSAN ve MEKÂN

Erol Tümertekin
ISBN 975-333-070-7
Ekim 2006, 322 Sayfa
18,00 YTL



PAYİTAHT İSTANBUL'UN TARİHÇESİ

Sarkis Sarraf Hovhannesyan
ISBN 975-333-051-0
Ekim 2006, 86 Sayfa
6,00 YTL



23-24 Nisan 1993 TOPLUMSAL TARİHTE ÇOCUK

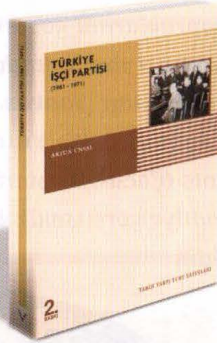
Sempozyum/Atölye
ISBN 975-333-010-3
Ekim 2006, 160 Sayfa
11,00 YTL



Umuttan Yalnızlığı

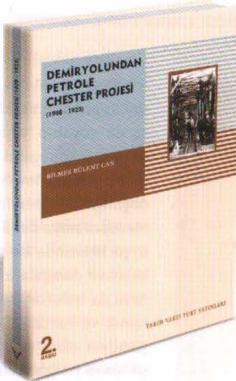
TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ (1961-1971)

Artun ÜNSAL
ISBN 975-333-162-2
Ekim 2006, 524 Sayfa
26,00 YTL



DEMİRYOLUNDAN PETROLE CHESTER PROJESİ (1908-1923)

Bilmez Bülent Can
ISBN 975-333-121-5
Ekim 2006,
410 Sayfa
20,00 YTL.



İZMİR (1919-1922)

TANIKLIKLAR

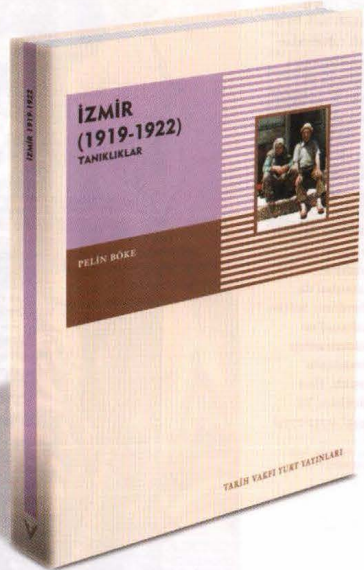
Pelin Böke

ISBN 975-333-199-1, Ekim 2006., 222 Sayfa
15,00 YTL.

"... Yunan ilk geldiğinde 1335'te, biz beş altı yaşlarındaydık. Onların en güvendikleri bir asker vardı, Venzon askeri. Kızların atası pitesi entarileri var ya, şuraya kadar gelir, ayaklarında kırmızı ayakkabı, aynı Ödemiş efeleri gibi püsküller..."

"...Üç buçuk yıl [Yunan] içerdeyken, bir meyhane vardı, Yorgi'nin meyhanesi, kahveciydi o muhite. Şalvarlı. Fakat çok yardım yaptı o Türklere. Gâvur [asker] gelince [meyhaneye] hade more, burada bir şey yok [derdi]..."

"...Hatice'nin babası, o vakit muhtardı, Yunan bayrağı astı onun düğününde. Karakoldaki [askerleri davet etti], gâvur oynamış, 'benim babam yedi bir Türko, ben de yiycem bir Türko' diye oynamış gâvur..."



TARİH VAKFI YURT YAYINLARI / TARİH VAKFI YAYINLARI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

OSMANLI'DA İLK BASİMEVİ

YAHUDİ MATBAACILIĞI

NAİM GÜLERYÜZ

Avram Galante'ye göre Osmanlı'da ilk matbaa, Seфарad Yahudilerinin İspanya'dan Osmanlı topraklarına göçünün üzerinden bir yıl dahi geçmeden, 1493 yılında David ve Samuel ibn Nahmias kardeşler tarafından İstanbul'da kurulmuş olup, basılan ilk kitap, Yaakov ben Asher'in Arbaah Turim olarak anılan eseridir. M.A. Ubicini, J.C. Wolf'a dayanarak İstanbul'da basılan ilk kitabın Leçons des Enfants (Çocuk Dersleri) adlı İbranice bir sözlük olduğunu belirtir. Mistakidis Efendi'ye göre ise ilk basılan kitap, 1490'da Josef ben Goriom'un İbrani Tarihi'dir.

Doğu Sefaradları Ansiklopedisi olarak bilinen Me-Am Loez adlı eser, 1735'te Yakob ben Meir Kuli tarafından yayınlanmaya başlandı ve değişik yazarlar tarafından sürdürülerek ancak 20. yy başında tamamlanabildi. Fotoğrafta görünen sayfada şu ibare yazılıdır: "İstanbul'da Efendimiz Sultan Mahmud'un hükümrânlığı zamanında basıldı. Ünu Yücelsin. Yıl 5493" (1732-1733)

500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi.



İnsanoğlu yazıyı bulduktan sonra, önce yazıların saklama, daha sonra da çoğaltıp yayma gereksinimi duydu. Eski uygarlıklarda ilk olarak elle oyulmuş levhalarla basım ve çoğaltma yöntemine başvuruldu. Mezopotamya'da Sümer ve Elam uygarlıklarında ise silindirik şekilde kalıp ve damgalara rastlanır. Doğu Asya'da bulunan kemik, bronz, seramik ve tahta kalıntılardan anlaşıldığına göre, yazı milattan yaklaşık 5000 yıl önce Çin'de bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Çinlilerin milattan 200 yıl kadar önce kâğıdı bulması sonucu, metinlerin geniş bir yüzeye yazılması ve dolayısıyla kolaylıkla çoğaltılması mümkün oldu. Çin'de klasik edebî eserlerin tahta levhalar üzerine hakkedilmesi ve binlerce kopya olarak üretilmesi 175 yılında gerçekleştirildi. 7. yüzyılda da hurufatın tek tek tahta bloklar halinde yontulup kullanılmasına başlandı. Özellikle Song sülalesi döneminde (960-1269) bu yöntemle sayısız kitap, ansiklopedi, edebiyat külliyatı basıldı. Yaklaşık 1040 yılında Bi Sheng adlı bir Çinli, seramikten yonttuğu ve demir bir plakaya dizerek yapıştırdığı tekrar kullanılabilir hurufatla yeni bir çığır

açtı. Ne var ki, Çin alfabesinde binlerce harf bulunmasının yarattığı güçlükler yüzünden daha uygun görülen levha-blok basımının kullanılması devam edildi. 1444 yılında, hemen hemen Gutenberg'in matbaacılığıyla örtüşen bir dönemde, Koreliler doğu alfabesini Han'gul adını verdikleri 24 harflik bir formata indirmek suretiyle hareketli basımı gerçekleştirdiler.¹ Alpay Kabacalı, dizgi sırasında yer değiştirebilen harflerin 11. yy ortalarında Çin Türkistanı'nda yaşayan

yılında, ünlü 42 *satır/sütunlu İncil*'i yaklaşık 180 adet basan Gutenberg, böylece uygarlığın gelişmesi yolunda matbaacılığa yeni bir ivme kazandırdı.

İlk Yahudi basımevi 1444 yılında, Fransa'nın güneyindeki Avignon'da David de Caderousse tarafından kuruldu. İbranice ilk eserin basımı ise, 1475 yılında İtalya'nın Reggio di Calabria kentinde gerçekleştirildi.² İspanya'da ilk İbranice kitap, 1482 yılında Kastilya'nın Guadalajara ken-

tinde basıldı ise de matbaa 1485'te Aragon bölgesindeki Hija (Ixar) kentine taşındı.³ Portekiz'in ilk İbrani matbaası ise, 1487 yılında Faro kentinde faaliyete geçti.⁴

Kral Ferdinand ile Kraliçe Isabel'in, krallıkta yaşayan tüm Yahudilerin ya Katolikliği kabul etmelerini veya bir daha dönmek üzere ülkeyi terk etmelerini emreden 31 Mart 1492 tarihli fermanı sonrasında ise ülkedeki İbranice yazmalar ve kitaplar yakıldı, yok edildi.

İlk Yahudi basımevi 1444 yılında Fransa'da, Avignon'da David de Caderousse tarafından kuruldu. İbranice ilk eserin basımı 1475'te İtalya Calabria'da gerçekleştirildi. İspanya'da ilk İbranice kitap 1482 yılında, Kastilya'nın Guadalajara kentinde basıldıysa da matbaa 1485'te Aragon bölgesindeki Hija kentine taşındı. Portekiz'deki ilk İbrani matbaası, 1487'de Faro'da faaliyete geçti.

Uygur Türkleri tarafından kullanıldığını, Mısır'da ise 1300 yıllarında, Türk Memluk döneminde Kuran basıldığını ifade eder.⁵

Avrupa'da, harfleri ayrı ayrı oarak baskıdan sonra tekrar kullanabilme fikri ancak 15. yüzyılda gelişti. Bir sava göre, Hollanda'da Haarlem kenti büyük kilisesi ayin eşyası muhafızı Laurens Janszoon K(C)oster (d. 1370-ö. 1440?), torununu eğlendirmek için ağaç dallarından yonttuğu harflerin yere düşüp kum üzerinde iz bırakmasının verdiği ilhamla⁶ yaklaşık 1430 yılında kurduğu matbaada, alfabeyi ve pazar duası ile bazı dini metinleri içeren, iki yüzü de baskılı 8 sayfalık bir kitap bastı. Almanya'nın Mainz şehrinde dökümcülük ve altın işçiliği yapan ve Kabacalı'nın⁷ ifadesiyle, basımcılığı Koster'in çığırından öğrenen Johann Gensfleisch Gutenberg (d. 1394-1399 arası, ö. 1468), kurşundan dökülmüş tek tek harfleri bir araya getirip presle basarak hareketli harufat sistemini geliştirdi ve böylece, o zamana kadar ancak elle yazılan eserlerin hızla çoğaltılabilmesi mümkün oldu. Denemelerini 1436'da Strazburg'da (Strasbourg) yapan Gutenberg'in ilk bastığı kitap, *Speculum Humanæ Salvationis*'tir. 1456



Johann Gensfleisch Gutenberg, kurşundan dökülmüş tek tek harfleri bir araya getirip presle basarak hareketli harufat sistemini geliştirdi ve böylece, o zamana kadar ancak elle yazılan eserlerin hızla çoğaltılabilmesi mümkün oldu.

1456 yılından 1 Ocak 1501 tarihine kadar basılan kitaplar, 17. yy bibliyografya uzmanları tarafından, Latince "beşik" anlamına gelen "incunabulum" sözcüğünün çoğulu olan "incunabula" deyişimiyle tanımlanmaya başlandı.⁸ Anılan dönemde, Avrupa'da değişik dillerde yaklaşık 40 bin eser yayımlandığı ve

pa'nın değişik ülkelerine, hatta kıtalara dağılmış Yahudiler arasındaki iletişime yeni bir boyut getirdi ve uzak mesafelerde de olsa, Tevrat öğrenimiyle dini yorumların ve geleneklerin paylaşılmasına, dolayısıyla birlikteliğin gelişip devamına olanak sağladı. Matbaacılık Yahudi bilgeleri tarafından "avodat hako-

den, 1493 yılında David ve Samuel ibn Nahmias Kardeşler¹³ tarafından İstanbul'da kurulmuş olup, basılan ilk kitap Toledolu din bilgini Yaakov ben Asher'in kısaca *Arbaah Turim* olarak anılan *Sefer Alurim le Ribi Yaakov ben Arosh* adı eserdir.¹⁴ Umumiyetle kabul edilen bu görüşe¹⁵ mukabil, bazı araştırmacılar değişik

Matbaanın icadı, özellikle İspanya ve Portekiz çıkışından sonra Avrupa'nın değişik ülkelerine, hatta kıtalara dağılmış, Yahudiler arasındaki iletişime yeni bir boyut getirmiş ve Tevrat öğrenimiyle dini yorumların ve geleneklerin paylaşılmasına, dolayısıyla birlikteliğin gelişip devamına olanak sağlamıştır. Matbaacılık Yahudi bilgeleri tarafından "avodat hakodesh", yani kutsal uğraş olarak addedildi.

Gutenberg'den yüzlerce yıl evvel Çin'de matbaa, kemik, bronz, seramik ve taş malzemeler üzerine oyulan harflerin kullanımıyla hayata geçirilmişti.

www.manoir.de/gutenberg/englisch/evlinduz.htm



bunlardan 130 ila 160 kadarının Yahudi matbaalarında basılmış İbraniçe eserler olduğu sanılmaktadır.⁹

Başlangıçta basımcılık, adeta günümüzün bilişim teknikleri gibi, insanlık tarihinin devrimci bir gelişmesi olarak karşılandı. Dönemin bazı İbraniçe metinlerinde bu yeni meslek ilahî sanat olarak anılmaktadır. İlk İbraniçe basımcılardan biri olan Abraham Conat adındaki İtalyan Yahudi tıp doktoru ise yeni teknolojiyi "mucize olmadan birçok kalemle yazmak" şeklinde ifade etmektedir.¹⁰

Matbaanın icadı, özellikle İspanya ve Portekiz çıkışından sonra Avru-

dash", yani "kutsal uğraş" olarak addedildi.¹¹

Musevi toplumlarında baskı hiçbir zaman tümüyle el yazısının yerini tutmadı. Nitekim, Musevi dini geleneğine göre Tevrat (Tora) ve Ester'in Öyküsü (Megilla Ester) dini açıdan yenilebilir bir hayvanın derisinden hazırlanmış parşömen üzerine "sofer" adı verilen ve özel olarak eğitilmiş kişiler tarafından elle yazılır. Bu bakımdan elyazmalarının tezhibi sanatı ve güzel yazı (hüsnü hat) zamanla çok gelişti. Diğer taraftan, basımevlerinin bir bakıma kısıtlı sayıda olduğu İran, Yemen, Kuvvey Afrika gibi ülkelerde el yazması eserler 20. yy başına kadar sürdürüldü. Gelişmiş basımevlerinin bulunduğu bazı ülkelerde dahi kimi mistik ve ezoterik konular için el yazması yeğlendiği gibi, bazen çok uzun olabilen yorumlar ve notlar basılı kitabın kenarına elle yazılmaya ve çoğaltılmaya devam edildi.¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk basımevinin Yahudiler tarafından Kuşta'da, yani İstanbul'da kurulduğu tüm araştırmacılar tarafından kabul edildiği halde, ilk basılan kitabın adı ve basım tarihi tartışmalıdır.

Avram Galante'ye göre Osmanlı'da ilk matbaa, Sefarad Yahudilerinin İspanya'dan Osmanlı topraklarına göçünün üzerinden bir yıl dahi geçme-

iddialarda bulunmaktadır. Alpay Kabacalı'nın işaret ettiği gibi,¹⁶ M.A. Ubicini,¹⁷ Johann Christoph Wolff'un *Bibliotheca Hebraea*¹⁸ adlı eserine dayanarak İstanbul'da basılan ilk kitabın *Leçons des Enfanls* (Çocuk Dersleri) başlıklı küçük bir İbraniçe sözlük olduğunu belirlemekte, A.L. Castellani¹⁹ ve Toderini²⁰ de bu görüşe katılmaktadır. Mistakidis Efendi'ye göre ise ilk basılan kitap, 1490'da Josef ben Gorion'a ait *İbrani Tarihi* adlı eserdir.²¹ George Ionescu da aynı görüşte olup, anılan basımevinin Haham Gerson tarafından kurulduğunu eklemektedir.²² Mustafa Nihat Özön de basılan ilk kitabın *İbrani Tarihi* olduğunda birleşmekte, ancak yazarını Yasef bin Avriyo ve basım tarihini de 1490 olarak vermektedir.²³

Diğer taraftan, Arbaah Turim'in yayın tarihi de tartışmalıdır. Adri K. Offenber, basım tarihinin kitabın künyesinde "4 Tevet 5254" Cuma olarak belirtildiğini ve ebced hesabıyla İbrani harflerle ifade edilen bu tarihin Julyen takvimindeki karşılığının 13 Aralık 1493 olduğunu ifade ederken,²⁵ tarihçi Rosanes'e göre kitap 5264, yani miladi 1503/1504 yılında basılmıştır.²⁶ A. Ya'ari de 1504 yılının doğru tarih olduğunu hükmetmektedir.²⁷ Jewish Encyclopedia da kitabın basım tarihini 1503 olarak belirtmektedir.²⁸ Modern Yahudi

bibliyografyasının babası addedilen Moritz Steinschneider (1816-1907) 5254 ile 5264 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde Kuşta'da, yani İstanbul'da herhangi bir başka eserin izine rastlanmadığını da dikkate alarak 5264-1504 tarihinin kabul edilmesi gerektiği görülmüştür.⁴⁹ Sultan II. Bayezid'in (hük: 1481-1512),

la matbaaların hızla çoğalmasına ve İbranice kitapların serbestçe ve rahatça basılıp satılabilmesine olanak sağlayan başlıca sebeplerdir.⁵⁰

İspanya'dan çıkış tarihi olan 9 Av 5252 (Julyen takvimine göre 2 Ağustos 1492) ile 4 Tevet 5254 (Julyen takvimine göre 13 Aralık 1493) arasında-

da: Zevah Pesah (Abravanel'in yorumlarını içeren Pesah Agadası), Na halat Avot ve Rosh Amanah. 1506'da, Rabi Davit ibn Yahya'nın Leshon Limudim ve Shekel Akodesh, 1509 yılında Isak Alfass'in Halakhot, Maimonidis-Moses Ibn Maimon'un Mishne Tora ve Rabi Ovadya'nın Alohut Kodesh Ahodesh

1483'te, İtalya Sonsino'da Dr. İsrail Natan Soncino ve oğlu, o günün aydın kesiminin özlemi olan matbaacılığa el attılar ve kuzey İtalya'da İbranice harufatla bir matbaa kurdular. Halen çok kullanılan bir yazı türü olan italik harfler, dini yayınlarda sayfa düzeni, sayfa sırasını izlemeye yarayan folyo işaretleme tekniği gibi buluşlar Soncino'lara aittir..

oğlu Yavuz Sultan Selim (hük: 1512-1520) tarafından da tekid edildiği eklenen bir fermanıyla bu gibi işlerle (basımcılık) uğraşılmasının yasaklandığı ve aksine hareket edecek olanların idam cezası ile tehdit edildikleri iddiası⁵¹ bu iki hükümdar döneminde alenen basılan ve satılan kitap sayısı dikkate alındığında pek inandırıcı gelmemektedir. Acaba 1494-1504 yılları arasında kısa bir süre uygulanabilmiş böyle bir yasaklama, anılan dönemdeki basılı ürün yokluğunun sebebi olabilir mi, sorusunu düşündürmektedir.

Nitekim, David Nahmias basimevinde 1512 yılında basılan ve 1-118'e kadar Mezmurlar'ın (Psalms) yorumunu içeren Midraš Te'ilim-Vegam Nikra: Midraš Şahar Tov Yakar Mipenim (Te'ilim'in Yorumu-lyi Sabahlar: İncilerden de değerli) eserinin orijinal bir nüshası 500, Yıl Vakfı Türk Müze'leri Müzesi'nde⁵² sergilenmektedir. Kitap, ebced hesabıyla 5272 (=1512) tarihini ve "Efendimiz Kral Sultan Bayezid hükümdaranlığı altında basılmıştır. Tanrı krallığını ve kendisini yüceltsin," ibaresini taşımaktadır.

Yasakçı bir yaklaşımın aksine, ülkede din özgürlüğü ve hoşgörü olması, Hristiyan ülkelerdeki gibi kilise baskısının bulunmaması, İslam dini ve sarayın huzuru ve emniyetiyle ilgili konular dışında kalmak koşulu-

ki yalnızca 16 aylık kısa sürede bir basimevinin kurularak donanımının hazırlanmasının ve bu çapta bir kitabın basılabilmesinin güç olduğu A. Ya'ir'in ileri sürdüğü gerekçelerden biridir.

Nahmias'ların düzeltmeni ve editörü, Bizans'ta yerleşik Romaniot Hahamlar sülalesinden Rabi Binyamin Allevi'nin oğlu Rabi Eliyahu Allevi idi. 800 sayfayı aşkın bu eserin bir nüshası halen Bodleian Kütüphanesi'nin Oppenheim Koleksiyonu'nda (No. 521F) bulunmaktadır.⁵³

Nahmias matbaasında basılan ve 1505 tarihini taşıyan⁵⁴ ikinci kitap olan Torah, Megillot ve Haftarot'un içeriği epey zengindir: Raşi harflerle Pentateuch (Kitab-ı Mukaddesin ilk 5 kitabı), David Kimhi'nin yorumlarını içeren Haftarot, Abraham ibn Ezra'nın metni dahil 5 Kitap. Eserin son sözü, Sefaradların bilge kişisi Rabi Avraam ben Yasef Yaesh'e ait olup, yokluk ve zorluklara geçen İspanya'dan göçün ve Tora'nın basımının önemi anlatılmaktadır. Nisan 1505'te tamamlanan kitabın basımı, iki tüccar kardeş olan Yeshua ben Saadia ve Isak ben Saadia Kaspota'nın desteğiyle gerçekleştirilebilmiştir.⁵⁵

Nahmias basimevinde 1505'te, Don Isak Abravanel'in⁵⁶ 3 kitabı da basıl-



İle HaRambam adlı eserleri de Nahmias basimevinin kitaplarındandır.

Nahmias ailesi matbaacılık mesleğini 1518 yılına kadar sürdürdü. Kardeş Samuel Nahmias'ın 1509 yılındaki vefatından sonra, halk arasında Azaken ve Ayashish⁵⁷ olarak anılan David ve oğlu Samuel iki yıl bazen beraberce, bazen Fransa'nın Toulon kentinden göç eden Astruc de Toulon ile ortaklaşa olarak çalıştılar. 1511'de David'in de ölümünü takiben Samuel önce tek başına, 1515-1517

Rav Israel Kimhi'nin İsmir 1737 yılı baskısı "Avodat Israel" adlı eseri

500, Yıl Vakfı Türk Müze'leri Müzesi

yılları arasında da Haham Yuda Sason ile ortaklaşa, işi 1518 yılına kadar sürdürdü ve nihayet matbaayı devretti.¹⁸

Nahmias basimevinin İstanbul'da kurulması genelde İspanya göçünün doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Bu matbaada basılan kitapların

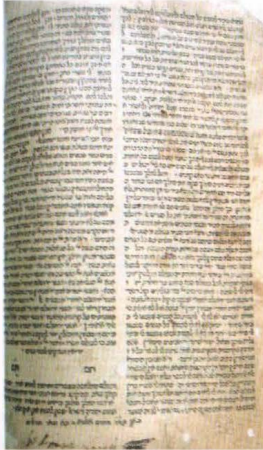
kileri olduğu, Kovma Fermanı'ndan sonra devlet adamı İsak Abravanel önderliğinde bazı varlıklı Sefaradlarla beraber Valencia'dan Napoli'ye geçtikleri ve beraberlerinde bazı tipografya malzemesini götürdükleri, ancak Napoli'de başgösteren veba salgını sonucu orayı terk ederek Napoli'li bazı matbaa ustala-

rum Aravi Uparai'dir (Çok Lisanlı Tevrat). Anılan eserde, aynı sayfada: a) İbranice metin, b) Arama Onkelus metni, c) Saadia ha-Gaon'un Arapça metni ve d) Dr. Moşe Hammon'un İran'dan getirdiği Yahudi bilgini Yaakov ben Yosef Tavus'un¹⁹ Farsça çevirisi gayet düzenli ve okunaklı bir şekilde iç içe yer

İstanbul 16. yüzyılın başından 18. yüzyıl sonuna kadar İbranice matbaacılığın en önemli merkezlerinden biri olma hüviyetini koruduysa da, o tarihten sonra Yahudi yayıncıların tekellerini yavaş yavaş Ermeni matbaacılar lehine yitirdikleri, birçok Yahudi yazarın eserlerini Ermeni matbaalarında bastıkları gözlenmektedir.

Midrash Telling
(Telling'in
Yorumu)
kitabında şu
ibare yazılır:
"Yıl Sabahlar.
İncilerden de
Değerli.
İstanbul, Yıl 5272
(1511/1512).
Efendimiz Kral
Sultan Bayazid
hükümarlığı
zamanında
basılmıştır.
Tanrı Kralı'nın
ve Kendisini
Yüceltsin."

900. Yıl Vakfı Türk
Müzevileri Müzesi



fiziki tetkikinden fasıl, bölüm ve paragraf başlarındaki ilk harf için kullanılan geniş, dört köşe hurufatın, Eliezer ben Abraham Alantansi tarafından 1485-1490 yıllarında İspanya'nın Hıjar (Izar) kentindeki basimevinde kullanılan hurufatla aynı olduğu fark edilir.

Buna mukabil, metin hurufatı Joshua Salomon Sonsino'nun 1490-1491 yıllarında Napoli'deki basimevinde kullandıklarının aynıdır. Kullanılan Chancery tipi kâğıt da aynı yıllarda kuzey İtalya'da kullanılan kâğıttır. Bu gözlemler, Nahmias'ların İspanya'dayken Hıjar'daki matbaa ile iliş-

rını ve Sonsino'lardan sağladıkları bir miktar matbaa donanımını da alarak İstanbul'a geçtikleri izlenimini vermektedir.¹⁹

1483'te, İtalya'nın Sinsino kentinde, Dr. Israel Natan Sincino (Sonsino) ve oğlu Yeşua Solomon, o günün aydın kesiminin özlemi olan matbaacılık mesleğine el atırlar ve kuzey İtalya'da İbranice hurufatla bir matbaa kurdular. Günümüzde halen çok kullanılan bir yazı türü olan italik harfler, dini yayınlarda sayfa düzeni, ciltçiyse sayfa sırasını izleme imkânı veren folyo işaretleme tekniği vb. Sonsino'ların matbaacılığa kazandırdıkları buluşlardır. Talmud basımlarında ana metnin yanına yorumları ilave eden Sonsino'lar, daha sonra tüm Talmud basımlarına örnek olacak bir geleneği de başlatmış oldular.

Aile mesleğine katılan Israel Natan'ın torunu Gershom ben Moşe 1526'da İtalya'dan ayrılarak önce Selanik'e yerleşti ve 1530'da İstanbul'a gelerek oğlu Eliezer ile beraber yayıncılığa başladı. 1489-1534 döneminde yayınladıkları eserler arasında Latince, Yunanca ve İtalyanca olanlarına da rastlanmaktadır.⁴⁰ Sinsino basimevinin yayınladığı eserler arasında en ünlüsü, bir basım başyapıtı olan, 1547 tarihli *Sefer Atora Targum Onkelos ve Tir-*

almaktadır.⁴¹ Dr. Yakup Alkabes'in İspanyolca romanı *Amadis de Gaula*'nın Ladinio (Yahudi İspanyolcası) çevirisi de aynı dönemin ünlü yapıtlarındandır.⁴²

Karayların ilk basılı kitabı, Başya-zı'nın *Adderet Eliyahu* eseri de 1531'de Gershom Sinsino matbaasının eseridir.⁴³ 1504-1530 döneminde İstanbul'da basılan eser sayısı 100'ü aşmaktadır.⁴⁵

16. yüzyılda, Krakov'da (Polonya) Hristiyanlığı zorla kabul ettikenden sonra İstanbul'a sığınarak Museviliğe dönen ünlü Polonyalı matbaacı Samuel Halicz'in⁴⁶ ve İspanya göçmenlerinden İsak Jabez'in oğulları Salomon ve Yosef Jabez'in⁴⁷ İstanbul, Selanik ve Edirne'deki matbaaları ünlüdür. Jabez'ler, 1582-1589 yılları arasında Talmud'un önemli bir kısmını yayınladılar. Don Salomon Abenayes'in⁴⁸ (İbn Ya'ish) desteğiyle yayınlanabilen "Yoma" bölümü Kipur (Kefaret Günü) ritüelinin ayrıntılı anlatısını, deyimler, atasözleri ve paraboller içerir.⁴⁹

Özellikle İstanbul'da ve genellikle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde mevcut basimevlerinin ve basılan eserlerin dokümanını sunup analizini yapmak, ülkede matbaacılığın başlangıcı iledeleyen bir makale niteliğinde olan bu yazımızın

kapsamını çok aşan özel bir etüt konusudur. Yine de sunuşumuzu, özel önemleri itibarıyla belirtilmesinin uygun gördüğümüz birkaç notu sıralamadan bitirmek istemeyiz.

1579-1595 yılları arasında faaliyette bulunan, ürün kapasitesi bakımından çok önemli olmamakla beraber kurucusu dolayısıyla ünlü olan bir basimevi de Don Jozef Nasi'nin⁵⁰ Ortaköy Belveder mevkiindeki konağında kurduğu ve ölümünden sonra karısı Reyna tarafından devam ettirilmeye çalışılan matbaadır. Jozef Nasi'nin bilinen tek kitabı, *Ben Porat Yossef* 1573 (kimine göre 1577) yılında bu matbaada basılmıştır. Nasi matbaasında 7 kitap yayımlanmış olup, 16. yüzyılın başında Edirne'de doğan ve zamanının kabalık merkezlerinden Safed'e yerleşen Mois Alshech'in, Tevrat'ın "Tekvin" (Genese) bölümüne taalluk eden cumartesi vaazlarından oluşan yorumlarını içeren ve yaklaşık 1593 yılında basılan *Torat Mosheh* başlıklı eseri bunlardan biridir.⁵¹

Selanik'te ilk matbaa, Lizbon'da Eli-ezer Toledano Alantasi'nin basimevini yürüten ve Portekiz Çıkış Fermanı (1496) sonrası ülkeyi terk etmek zorunda kalan Don Yehuda Ge-

aliyetinin yeniden canlanması ancak 19. yüzyıl başında mümkün oldu.⁵²

İzmir'de ilk matbaa, ancak 1658'de Abraham ben Yididy Gabay tarafından kuruldu. Basılan ilk kitap, Jozef Eskapa'nın *Rosh Yosef* adlı eseridir. Bu matbaada İbranice kitaplardan ayrı olarak Latin harflerle iki İspanyolca kitap da basıldı: Menase ben Israel'in *Mikveh Yisrael* ile Eduardo Nicholas'ın R. Menase tarafından İngilizceden İspanyolcaya çevrilen *Apologia para la noble nacion de los cudios* eserleri.⁵³ İzmir'in bu gelişimi, kendini Mesih ilan eden Sabetay Sevi hareketinin oluşturduğu kararsızlık ve beklenti döneminde (1665-1670) durakladı.

Karay Musevilerinin Kırım'da kitap basımı ancak 18. yüzyılda, Çıfıt-Kale olarak bilinen kentte başladı. İstanbul'dan Kırım'a göç eden matbaacı Afdah ve Sabetay Yeraka kardeşleri kurduğu basimevinin ilk ürünü, 1737'de basılan *Seder ha Teḥilot le-minhaḡ kehilot ha-Karaim* başlıklı dua kitabıdır.⁵⁴

İlk Ermeni basimevinin 1567'de, ilk Rum matbaasının 1627'de kurulduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Türk

gördüğü bu yenilik hareketini engellemek için "Tefsir, hadis, fıkıh ve kelam kitapları basılmaması koşuluyla"⁵⁵ fetva verdiği bu ilk basimevinin kurucuları, İslamiyeti kabul etmiş bir Macar olan İbrahim Mütefferika (1674-1745) ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa Büyükelçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu ve kethüdası Sait Efendi'dir. İlk basılan kitap ise, *Kitab-ı lughat-i Vankuli* diye bilinen ve Arapçadan Türkçeye bir lugat olan *Tercüme-i Sihah-ı Cevheri* olup, 1000 adet basıldı.

Bu matbaanın Arapça hurufatının hattat ve dökümcüsü ise Ribî Yona (Jonah) ben Yakov Eskenazi'dir.⁵⁶ Kullandığı hurufatın dizaynını kendisi çizen, geliştiren ve onları döken, bu meslekte yüzyılının en saygıdeğer simalarından biri olan Ribî Yona, Ortaköy'deki kendi matbaasında bir aralık elliye yakın işçi çalıştırmaktaydı. Matbaa 1747 yangınında tamamen harap olmuşsa da babalarının ölümünden sonra müesseseyi oğulları Ruben ve Nesim devam ettirdiler. Kendisi hakkında olan Ruben, bastığı eserleri resim ve kompozisyonlarla süsledi. Kapanıldığı 1777 yılına kadar bu matbaada basılan 188 eser arasında 20

Yakob ben Meir Kuli, Sabetay Sevi olayından sonra içine kapanarak tam bir karanlığa gömülen Osmanlı Yahudilerine yeni bir düşünce yapılanması getirebilmek için dini akide ve geleneklerin basit bir dille izah edilmesi gerektiğine inanıyordu. Kuli, 1730'da İstanbul'da yayınlanan ilk cilt Tekvin'in (Genese) önsözünde amacını, "(...) sokaktaki adama en iyi anladığı dil ve düzeyde okuma malzemesi sağlamak." olarak özetler.

daliyah (İbn Gedalya) tarafından kuruldu.

Edirne'deki ilk matbaa da, 1554'te Selanik'te faaliyet gösterirken veba salgını sonucu Edirne'ye göç eden Salamon ve Yosef Jabez kardeşler tarafından kuruldu. Jabez'ler beraberlerinde getirdikleri donanımla 3 kitap bastıktan sonra 1556'da tekrar Selanik'e dönünce, kentte basım fa-

matbaası, Padişah III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa döneminde, 16 Aralık 1727 tarihinde çalışmaya başladı. Matbaa esasen temmuz ayında hazır olmasına rağmen, kurucuları şeyhülislamın fetvasını beklemeyi tercih ettiler. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin de, hem matbaaya karşı çıkan ulemayı tatmin ederek bir anlaşmazlığı önlemek hem de çok önemli

har, *Hemdat Yamim*'in ilk baskısı ve İbraniceye çevrilmiş bir Tevrat özellikle belirtilmelidir.⁵⁷

Matbaanın geniş Yahudi kitlelere en yaygın etkisi ise, 18. yüzyılın ilk yarısında yazılarak yayınlanmaya başlanan *Me-am Lo'ez* adlı yapıttır.

1714'de Kudüs'ten İstanbul'a gelen Yakob ben Meir Kuli, Sabetay Sevi

olayından sonra içine kapanarak tam bir karanlık gömülen Osmanlı Yahudilerine yeni bir dönüşün yapılması getirebilmek için dini akide ve geleneklerin basit bir dille izah edilmesi gerektiğine inanıyordu. Kullu, 1730'da İstanbul'da yayınlanan ilk cilt Tekvin'in (Genese) önsözünde amacını, "(...) sokaktaki adama en iyi anladığı dil ve düzeyde okuma malzemesi sağlamak," olarak özetler. *Ibranice Anlamıyanların Kitabı. Doğu Şehradlarının Ansiklopedisi* gibi adlarla da anılan *Me-am Lo'Etzin*

tamamlanması değişik yazarlar tarafından sürdürüldü ve eser ancak 20. yy başında tamamlanabildi.⁵⁸

İstanbul 16. yüzyılın başından 18. yüzyıl sonuna kadar İbrance matbaacılığın en önemli merkezlerinden biri olma hüviyetini koruduysa da, o tarihten sonra Yahudi yayıncıların tekellerini yavaş yavaş Ermeni matbaacılar lehine yitirdikleri, birçok Yahudi yazarın eserlerini Ermeni matbaalarında bastıkları gözlenmektedir.

19. yüzyılda önemli Yahudi basımevleri artık parmakla sayılabilecek kadar azdır. En ünlüleri arasında, özellikle 1876'da Kanaat Matbaası,⁵⁹ 1883 Salnamesi'nde rastlanan Avram Salti Matbaası,⁶⁰ Arditi Basımevi, *Hame-nora* dergisinin basıldığı Fratelli Hayim, ki daha sonra faaliyetine Kâğıtçılık ve Matbaacılık A.Ş.⁶¹ adıyla devam etmiştir, Avram Galante'nin ilk kitaplarını basan Haim-Rozio ve Şürekası Matbaası sayılabilir.

NAİM GÜLERİYÖZ
ARAŞTIRMACI-YAZAR

DİPNOTLAR

- Gutenberg's unknown brothers. Early Chinese printing. www.mahz.de/gutenberg/english/erfinduz.htm
- Alpay Kabacalı, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii. Cem Oset, İstanbul, 1988, s. 3.
- The Legend of Koster. www.gutenberg.org/koster/index.html
- A. Kabacalı, ağı. s. 3.
- Leon Menase, "Los Cudios i la Emprermeria", *Ati Yerushalaim* dergisi, sayı 19-20 (Ekim 1983 - Ocak 1984), Kullus, s. 19. *Encyclopedia Judaica*, Printing, Hebrew, "Pre-modern Period" maddesi.
- Joseph Jacobs & M. Franco, *Jewish Encyclopedia*, www.jewishencyclopedia.com, "Typography" maddesi.
- Joseph Jacobs & M. Franco, ağı.
- Adri K. Offenber, "13 December 1493: The first printed book produced at Constantinople", <http://cf.ula.uva.nl/nl/publications/treasures/text/1701.htm> aynı başlıktaki diğer, "A Choice of Cnals, Facets of Fifteenth Century", Hebrew Printing (Neuwkoop 1992) 102-112 (Bibliotheca Historica 6 Reformatoria 2).
- First Impressions: Hebrew Printing in the Fifteenth Century, The Library of the Jewish Theological Seminary, www.jtsa.edu/library/exhib/firstimpressions/
- www.jtsa.edu/library/exhib/firstimpressions
- Landmarks in Hebrew Publishing: www.shemayisrael.co.il/jerbooks/jap/bookb1.htm
- Manuscripts Hébraïque, Bibliothèque et Archives Canada: www.collectionscanada.ca/ncnab/s6-212-4.html
- Jewish Encyclopedia*, Samueli David'in oğlu olarak belirtmektedir; Joseph Jacobs-Isaac Brody Richard Gotheil www.jewishencyclopedia.com "Constantinople" maddesinde, "Typography" bölümü. Nahmas'ların kardeş değil, ornak oldukları yorumu hakkında bkz. A.K. Offenber, *İstanbul'da Basılan İlk K'op*, Stuvia Rosenthaliana'dan çeviren Rifai Bali, *Yeditermika* dergisi, sayı 4, Kış 1994. Üstad Nahmas'ın soyadında belirtildiği gibi, hem kardeşinin hem de oğlunun, her ikisinin de Samuel adını taşıması bizi yorum kanışıklıklarına yönlendirebilir.
- Abraham Galante, *Histoire des Juifs d'Israhel depuis la prise de cette ville en 1453 par Tarih Mehmed II jusqu'à nos jours*, c. 2, Hüsniatıabı Matbaası, İstanbul, 1942, s. 86.
- Selin Nüzhet Çerçek, *Türk Matbaacılığı Tarihi*, 2 baskı, İstanbul 1999.
- A. Kabacalı, ağı. s. 9.
- M. A. Ucinici, *Leitree sur la Turquie*, Paris, 1851. Türkiye çeviris, Türkiye 1850 c. c. Cenal Karaoğlu, İstanbul, s. 228.
- Johann Christoph Wolf (1683-1759), *Bibliotheca Hebræa*, 4 cilt, Hamburg, 1715-1731. cilt 1: Yahudi yazarlar listesi ve biyografileri; cilt 2: Konulara göre kitaplar listesi; cilt 3 ve 4: Ekler. Wolf, tümü İbrance 25 bin adet kitap ve 4 yazmasını Hamburg Kemi Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Encyclopedia Judaica* Wolg, "Johann" maddesi, c. 16, s. 805.
- A. I. Castellari, *Mœurs usages coutumes des Ottomans et abrégé de leur histoire*, c. VI, Paris, 1812, s. 184.
- Tudermi, *Littérature des Turcs*, Paris, 1789.
- Mistaklı Efendi, "Hükümet-i Osmanîye Tarafından İlk Tesis Olunan Matbaa ve Burun Negriyatı", *Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası*, 589 s. 1912.
- A. Kabacalı, ağı. s. 9'dan naklen George Ionescu, *Calauza Tipografului Matbaasının Rehberi*, Bükreş, 1906.
- Musula Nihat (Özön), "Yüz Serelik Gazeteciliğimiz", *Aydın Tarihi Mecmuası*, cilt XV, sayı 46-47'den (Ocak-Şubat 1928) yayına hazırlayan Selim Sırrı Kuru, *Mizemrika*, sayı 3, İstanbul, Yıl 1994, s. 24.
- İbrani Takvim Yılı: Dünya'nın yaradılışından beri geçen zamanı belirttiği varsayılır. Ay döngüsüne göre hesaplanır ve belirlen bir hesaba göre bazı yıllar 12, bazı yıllar da 13 aydır. Yılbaşı 1 Tisri günü olup, yılına göre Eylül-Ekim aylarına denk gelir. Örneğin, 5766-4 Ekim 2005'ten 22 Eylül 2006'ya, 5767-21 Eylül 2006'dan 12 Ocak 2007'ye.
- A.K. Offenber, ağı.
- Abraham Galante, ağı. s. 86.
- Abraham Ya'ari, *Ha-Dejua ha-Turi be Kishda* (Hebrew Printing in Istanbul), Hebrew University of Jerusalem, 1969, s. 17-18.
- Joseph Jacobs Isaac Brody-Richard Gotheil, ağı.
- M. Steinschneider ve D. Cassel, *Juedische Typographie und Juedischer Buchhandel, Erseh und Gruber Allgememe Encyclopedia* 1851.
- Musula Nihat (Özön), ağı.
- bkz. www.muzegno.com
- Kitap listeleri için bkz: Henri Omont, *Maisons Archeologiques Françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe Siecles*, Paris, 1902, s. 371, 103, 105, vs. M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman, depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1897, s. 80-81, 93, 126-128, 266-269; www.jewishencyclopedia.com "Constantinople" maddesinde "Typography" bölümü sonu.
- Joseph Jacobs-Isaac Brody Richard Gotheil, ağı.
- A. Galante, ağı. s. 86.
- A. Ya'ari, ağı. s. 17-18.
- Don Isaac Abravanel veya İsaak ben Yuda Abravanel veya Abbarabel (1473-1508) Lizbon doğumlu devlet adamı, filozof, din yorumcusu ve maliyeci.
- Azaken ve Ayashush (ayaşış)-Pirke Avot'a (Sinai Dağı'nda verilen öğretiler) geçen iki deyim olup, halk arasında 60 (azaken-nişle adam) ve 70 (ayaşış-yaşlı adam) yaşına ermiş kişileri kastetmek için kullanılır.
- A. Galante, ağı. s. 86; *Encyclopedia Judaica*, Nahmas, "Tin" maddesi.
- A.K. Offenber, ağı: *Encyclopedia Judaica*, "Soncino" maddesi.
- The Historical Geography of Jewish Printing www.library.upenn.edu/exhibits/cajs/exhibits96/Geography.html
- Naim Güleriyöz, *Türk Yahudileri Tarihi*, c. 1, İstanbul, 1993, s. 71 ve dipnotları.
- Bir nüshası Wyana Kralık Kütüphanesi'ndedir. (A. Kabacalı, ağı. s. 10)
- Nancy Miller, *Sencino: A name linked to printing for 5 centuries*, *The Christian Science Monitor*, 17.6.1985.
- Joseph Jacobs & M. Franco, ağı.
- A. Galante, ağı. s. 86 vd.
- Encyclopedia Judaica*, "Halca" maddesi.
- Encyclopedia Judaica*, "Iabaz" maddesi.
- Salomon Abenayaz (c.120, Portekiz 1603, İstanbul) Marano bir aileden doğan, Álvaro Mendes adı verilen, Portekiz'de önemli mevkiilerde bulunan ve Portekiz kralı tarafından Sevelaçe uyarısıyla ödüllendirilen, 1585'te Salomão'nun eşi edip Musevilgini açıklarak Salomon Abenayaz (bn Yaa) adını alan ve saray hizmetine giren, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere-Kraliçe arasındaki diplomatik ilişkilerin mimarı devlet adamı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Naim Güleriyöz, ağı. s. 102-105.
- Talmud, Bibliothèque et Archives Canada: www.collectionscanada.ca/ncnab/s6-216-4.html
- Encyclopedia Judaica*, "Nasi" maddesi.
- Le Monde Séfardite, Bibliothèque et Archives Canada: www.collectionscanada.ca/ncnab/s6-208-4.html
- Encyclopedia Judaica*, "Adrianopolis" maddesi.
- Encyclopedia Judaica*, "İzmir" maddesi.
- Liburgie, Bibliothèque et Archives Canada: www.collectionscanada.ca/ncnab/s6-204-4.html
- A. Kabacalı, ağı. s. 13.
- A. Galante, ağı. s. 88.
- A. Galante, ağı. s. 89.
- Me-am Lo'Et hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: N. Güleriyöz, ağı. s. 166.
- A. Kabacalı, ağı. s. 127 ve 130.
- A. Kabacalı, ağı. s. 132.
- A. Galante, ağı. s. 90.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA

KARAY MATBAASI

DR. DAN SHAPIRA

Karay nüfusu Konstantinopolis'te yüzyıllar boyu ikamet etmiş olmakla beraber, şehrin fethinden sonra sayıları daha da artmıştır. Osmanlılar, Edirne ve Provato'da bulunan Romanyot-Karayları 1455'te İstanbul'a getirmiş, buraya yerleşen Karaylar "Edirne qaalı" diye adlandırılmışlar ve hahambaşılığın etkisi altında kalmışlardır. Karay cemaatinin ilk kitabı 1530-ı tarihinde basılmıştır ve 15. yy İstanbul Karaylarından Eliya Başıyazı'ya aittir. Yazar, cemaatin önde gelen üyelerindendi. Karay yazımında bir klasik haline gelen bu eser asırlar boyu eşsizliğini korudu.

ÇEVİRİ: ONUR ŞAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe ve Yunanca konuşulan bölgelerindeki Karaylar üzerine kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır şimdiye kadar. Bizans dönemi İstanbul'unda yüzyıllar boyu ikamet etmiş olmakla beraber, anlaşılan o ki şehrin fethinden sonra buradaki Karay nüfusu daha da artmıştır. Osmanlılar, sürgün adı verilen uygulamayla Edirne ve Provato'da bulunan Romanyot-Karayları 1455'te (Gutenberg'in matbaayı bulduğu yıl) İstanbul'a getirmiştir. İstanbul'a yerleşen Karaylar "Edirne qaalı" olarak adlandırılmışlar ve hahambaşılığın etkisi altında kalmışlardır.

Gutenberg'in dünya tarihini ciddi biçimde etkileyen buluşunu yapmasından 14 yıl sonra, ilk İbranice kitap olan Rashi'nin *Pentateuch* tefsiri Roma'da basıldı. Bununla birlikte, kesin tarihlemesini yapabildiğimiz ilk İbranice kitap Reggio di Calabria'da 1475'te basıldı. 1483'te Gershom ben



Bir Kitab-ı Mukaddes sözlüğü de hazırlayan Avraham Firkowicz önemli bir yayımcı ve Karay cemaatinin liderlerinden biriydi.

Moşe Sencino, sırasıyla önce Soncino'da, sonra Mantua, Napoli, Brescia, Fano, Pesaro, Ortana ve Rimini'de kitap yayımlamaya başladı. 1526'ya kadar İtalya'da çalıştıktan sonra Osmanlı topraklarına geldi. 1527 ve 1529 senelerinde Selanik'te iki kitap bastı. 1530'da İstanbul'a geldi. Burada bastığı ilk kitap, RaDa'Q'in He-

üyelerindendi. Karay yazımında bir klasik haline gelen bu eser asırlar boyunca eşsizliğini korudu. Bu durum, David ben Mordehay Kokizov'un 1834 (Gözleve) ve Yitzhak Baym'in 1860'taki (Odesa) yeni basımlarına kadar devam etti. Gershom Sencino'nun 1534'te vefat etmesinden sonra, oğlu Eliezer işin başına geçti ve son dere-

bu ilk Karay kitabı, yarım yüzyıl boyunca basılmış tek kitap olarak kaldı. Bunun nedeni oldukça basittir aslında; cemaat ufaktı ve basılacak kitabı satın alacak kişi sayısı azdı. Karay kitapları basmak ticari bir olaydan ziyade cemaat için bir prestij niteliğindeydi.

İstanbul ve Kırım Karaylarının kendi basımevlerini kurma girişimleri 18. yüzyılda başlar. Kırımlı Musevilerin lideri Yitzhak Çelebi b. Moşe, Sinani Aşeda ve Şabtay b. Avraham Yeraka kardeşlerle Venedik dua kitabını basmaya karar verdi. 1732-33'te, kitabın birkaç sayfası İstanbul'da Rabanit matbaacılar tarafından basıldı. Ertesi yıl matbaa Kırım'a taşındı ve Bahçesaray'da, Çiftlikale'de yeniden kuruldu.



Bir Grup Karay erkeğini gösteren çizim.

www.turkhaber.org/karay_taniti

leq haDiqduq'u" oldu. Dört sene zarfında burada toplam 14 kitap bastı. Bu ilk kitaplar arasında bizi bu yazı çerçevesinde ilgilendiren, 15. yy İstanbul Karaylarından Eliya Başyazi'ya ait olan *Sefer hamitzvot ha nikra Aderet Eliyahu'dur*.²⁰ Kitap, 1530-1 yılının İstanbul Karay cemaati adına basıldı ve yazarı cemaatin önde gelen

ce faal bir basımcı oldu. 1534-1537 yılları arasında 298 kitap sığdırdı. 1557'de Mısır'a gitti ve basım işlerine orada devam etmek için bir matbaa kurdu.

Daha önceki paragrafta bahsedildiği gibi, ilk Karay kitabı Karay cemaatinin isteği ve maddi desteğiyle basılmıştı. Osmanlı başkentinde basılan

Başyazi'nin *Addereth Eliyahu'su* dünyada ilk basılan Karay kitabı değildi. 1528-29 yılının ıyyar ayında Venedik'te dört ciltlik bir dua kitabı basılmıştı: *Seder tehilot keminhag kehal ha Kara'im*.²¹ Bu kitabın basım maliyeti de siparişi veren İstanbul cemaati tarafından karşılandı. Hristiyan bir baskıcı olan Cornelius Adelkind tarafından, yine bir Hristiyan olan Hollandalı Daniel Bomberg'in matbaasında basıldı. Çok kaliteli bir kâğıda basılan bu kitabın siparişi 1503 senesine kadar uzanıyordu. Bu tarihte Osmanlı toprakları üzerinde İbranice basımın yapılmadığı veya ilk matbaanın henüz kurulmuş olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

İstanbul'un ilk matbaacıları David ve Şemuel Nahmias kadeşlerdir. 1493'te doğudaki ilk matbaayı kurdular. İstanbul'da basılan ilk kitabın Yaakov ben Aşer'in *Arba Turim* (Dört Sıra) adlı eseri olduğu bilinen bir olgudur. İkinci kitap ise bir derlemeydi: Rashi'nin *Pentateuch'u*, RaDa'Q'in *Ahtarot'u*.²² Abraham İbn Ezra'nın *Five Scrolls'u* (Beş dua rulosu) ve *Aniakyas Scroll'undan*²³ oluşan bir derleme. 1509 yılına kadar kardeşi David'le beraber çalışan Şemuel ben David, 1518'den sonra dönem dönem yalnız ya da bir arkadaşıyla çalıştı. Bununla birlikte, 1528 senesine geldiğinde İstanbul'da İbranice kitap basan matbaa kalmamıştı, Venedik'teki Bomberg'in büyük bir prestiji vardı.²⁴

Sefarad Musevilerinin 1521'den beri Selanik'te basım yaptıklarına bakarak, bu şehirde bir Karay kitabının basıldığı iddia edilebilir ama kesin olarak bilinmeyen bazı nedenlerden dolayı, Karaylar Selanik'teki bu matbaayı kullanmayı tercih etmemişlerdir. Muhtemelen maliyetler çok yüksekti ve basimevi Rabanit

hediye edilmiş ve cemaatin dini ihtiyaçları için kullanılmıştır. Diğer kopyalar Rus Milli Kütüphanesi, Sankt-Petersburg'ı ve Gershom Scholem Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Görünüşe göre İstanbul'da Karay kitapları için bir pazar yoktu, zaten daha önce vurgulandığı gibi cemaat son derece ufaktı. Diğer yandan, Hi-

kitap ve (kayıp olan) *Zot hi-lhuda* (özellikli budur veya anlamı budur) yasak cinsel ilişkileri konu alır. Yazar 1580'de öldüğünde, kitabı baskıdaydı. Kitabın ön okumasını, yazarın damadı Eliyahu ben Yehuda Maruli yapmıştır. Kitap, yazarın oğlu Yitzhak ve ağabeyi Moşe Fuqi tarafından sipariş edilmiş ve onların

İkinci kitap, İstanbullu bir Karay yazarı ve Eliyah Bashiası'nın olan torunu Yehuda b. Eliyezer Çelebi Fuci tarafından kaleme alınmıştır. Zot hi-lhuda ise yasak cinsel ilişkileri konu alır. Kitabın ön okumasını, yazarın damadı Eliyahu ben Yehuda Maruli yapmıştır ve ancak yaşayan din otoritelerinden onay alındıktan sonra basılabilmektedir.

Musevi kitaplarını basmakla fazlasıyla meşguldü. Bu dönemlerin İbranice matbaanın kuruluş yılları olduğunu ve Venedik'in İbranice kitapların basım merkezi olduğunu akılda tutmak gerekiyor (1520'de Bombberg'in bütün *Talmud*'u bastığı yer).

Venedik'te basılan dua kitabının basımının neredeyse bir nesil sürmesinin nedeni (1503, siparişin verildiği yıl; 1528, basımın yapıldığı yıl) açık değildir. Bu dua kitabı, İstanbul'daki Karay cemaatinin lideri olan ve Türkçe metinlerde Sinan Çelebi diye de anılan Rabbi Yosef Moşe ben Kalev'in isteği üzerine basılmıştır.² Sinan Çelebi, Kalev Ap-hendopulo'nun (1430-1499) torunudur. Edirne, Akkırman ve İstanbul'un ünlü lideri ve yazarı olan Ap-hendopulo aynı zamanda daha önce bahsettiğimiz bilge R. Eliyah Bashiası (ölümü c. 1490) ile de akrabadır. Sinan Çelebi, ünlü Rabanit bilgini olan Rabbi Hanoh, Rabbi Yabes ve Rabbi Mordehay Komtino'nun da öğrencisiydi.

Söz konusu dua kitabının birçok kopyası, bu makalenin yazarı tarafından bizzat görülmüştür. Kudüs Shocken Kütüphanesi'ndeki kopya Çiftkale'den (Çufut-Qaf'eh) gelmiştir. Bu kopya 1632'de Rabbi Yaakov Selamo'nun dul eşi Hannah bat Yehudah Sarrac tarafından cemaate

ristiyan basımcılar böyle nadir kitaplara meraklıydı. Yine de Venedik'te dua kitabının basıldığı yılı takip eden sene ve Soncino İstanbul'a geldikten sonra Karaylar, klasik haline gelen *Book of Precepts*'i (Kurallar Kitabı) bastılar. Bununla birlikte, diğer iki Karay kitabı İstanbul'da sadece 50 yıl sonra, 1581'de Sultan 3. Murad döneminde basılabildi. *Sefer hokmat dikduk laşon hakodeş ha nikra Kelil Yophi* (Elul 534)³ ve *Şaar Yehuda al inyan ha arayot* (Kislev 5342).⁴

İlk kitap, kutsal dil olan İbranice'nin dilbilgisi üzerineydi. Bu tür dilbilgisi kitapları önemliydi zira İbranice öğrenmek Karaylar için dini bir zorunluluktur. Kitap, Aharon (Yaşlı) ben Yosef (ölümü 1294) tarafından yazılmıştır. Konstantinopolis'te çok faal olan ama 1279'da kısa bir dönem Kıbrıs Sulhat'ta bulunan Aharon Karay dua kitabını yeniden düzenledi ve Kitab-ı Mukaddes'le ilgili iki tefsir kaleme aldı: *Sefer Ha Mivhar ve Mivhar Yeşarim*.⁵ *Kelil Yoşi* ise (Mutlak Güzellik) yazar tarafından bitirilememiştir. Basılı olan versiyon yazarın elyazmalarına ve Yitzhak Tışbi'nin katkılarına dayanmaktadır.

İkinci kitap, İstanbullu bir Karay yazarı ve Eliyah Bashiası'nın torunu olan Yehuda ben Eliyezer Çelebi Fuci tarafından kaleme alınmıştır. Bu



Bir grup yaşlı Karay.

www.geocities.com/At-hens/lthaca/6623/Ktm151.jpg

maddi desteğiyle basılmıştır. Rabanit Musevilerde olduğu gibi, kitap, yaşayan din otoritelerinden (Moşe Fasi, Moşe Begi, Moşe Masorandi, Yehuda Tışbi, Eliyezer Tzadik, Şmuel Ramati ben Şlomo, Eliyahu ben Yehuda Maruli) onay aldıktan sonra basılabilmektedir.

İki kitabın da bir Rabanit matbaada basıldığı anlaşılıyor. Matbaa sahibi Yosef ben Yitzhak Yabes (Jabes), adının bir Karay kitabının üzerinde

bulunmasını istememiş olmalı zira bu Karayca kitapların yazı karakteri aynı yıl (1581) basılan bir başka kitabın karakteriyle aynıdır ("Rabbani Yitzhak Onkenira the Rabbanite", *Ayuma ka Nidgalot*).

Karayca bir eserin bir sonraki basım yeri, Hollanda oldu. *Hizuk Emuna*

matbaacı Menaşe ben Israel'e önermiş, ne var ki Menaşe sansür korkusundan olsa gerek, eseri basmayı kabul etmemiştir. İlginçtir, aynı Menaşe 1642-43'te Amsterdam'da Trokili Yosef ben Mordehay Malinowski'nin mistik bir şiirini basmakta sakinca görmemiştir.

suz etkilediğinde: Şehirdeki bir yan-ğın veya Valide Sultan Camii'nin yapımı için eski Karay mahallesi yok edildiğinde.⁵

Kırım'daki bu matbaada basılan ilk kitap, *Mekabetz nidhey Israel*⁶ veya *Seder ha Ahtarot* u *Şaar ha Dvarim ha Megubaşim mi po u mi*

Bir "nouveau riche" olan Simhah Babowicz 1824'te Kırım Karaylarının lideri oldu. Karayların merkezini Çiftkale'den, bir liman kenti olan Gözleve'ye taşıdı. 1825 senesinde Gözleve'de basımevi kurulmasıyla, Avraham Firkowicz'in de önemli rol oynadığı basım faaliyetleri hız kazandı. 1830'ların başında bu faaliyetler kesintiye uğradı zira Firkowicz İstanbul cemaatinin liderliğiyle ilgiliydi.



Kiev'deki Karay. Sinagogu (Kenasa).
www.yurchenko.org

İbranice ve Latince olarak Hamburg'da 1721 yılında basılmış bir Karay kitabının ön sayfası.

Dan Shapiro, Avraham Firkowicz in Istanbul, Ankara 2003.



(İnançın Kuvvetlendirilmesi) adlı bu kitabı Trokili Yitzhak ben Avraham kaleme almıştır. Hristiyanlık karşıtı olan bu kitap yazar tarafından bitirilmiş, asistanı olan Trokili Yosef ben Mordehay Malinowski tarafından üzerinde çalışılmış ve gerekli düzeltmeler yapılmış, bir önsöz ve indeks eklenmiştir. 1629 civarında Karay bilgini Trokili Zerah ben Natan bu eseri basmayı Amsterdamlı

İstanbul ve Kırım Karaylarının kendi basımevlerini kurma girişimleri ancak 18. yüzyılda başlamıştır. Kırımlı bütün Musevilerin lideri (Rabanit ve Karait) Yitzhak Çelebi ben Moşe, Sinani Afeda ve Şabtay ben Avraham Yeraka kardeşlerle birlikte Venedik dua kitabını yeniden basmaya karar verdi. 1732-33'te, kitabın birkaç sayfa İstanbul'da Rabanit basımcılar Yehuda ben Şemual Rozanes ve Avraham ben Moşe Yathom tarafından basıldı. Takip eden yılda matbaa İstanbul'dan Kırım'a taşındı ve Bahçe-saray'daki Musevi mahallesi olan Çiftkale'de yeniden kuruldu. Osmanlı Karay cemaatinin merkezinin İstanbul'dan Kırım'a kayması Karayların yerleşme özelliklerine paraleldir. Kırım'a Bizans İstanbul'undan 13. yüzyılın ortalarındaki Moğol fethinden sonra gelen Karayların Yunanca konuştukları açıktır. Yunanca konuşan Karayların göçü İstanbul, Edirne, Anadolu ve Balkanlar'dan Kırım'a hep devam etti.⁴ Yine de, iki tepe noktası saptanabilir:

1)- Geç 15. yy/erken 16. yy, İstanbul Bizans egemenliğinden Osmanlı egemenliğine geçtikten ve yeni başkent ilan edildikten sonra, Kırım'da Hacı Giray ve Mengli Giray hükümdarlığında yeni ekonomik imkânlar oluştuğunda,

2)- 17. yüzyılın ortalarında, bir dizi felaket İstanbul Karaylarını olum-

po⁷ idi. Baskıyla ilgilenen firma aynı İstanbullu firmaydı, Menahem Tzadik Yeruşalmi ise basım işine yardımcı oluyordu. İlk bölüm "Ahtarot"u, ikinci bölümse "Piyyutim, Azharot" (İlahiler, Dualar), bazı dualar, 5495-5500 yılları için "Maladot" (Doğumlar) ve bir Luck yazmasından alınmış, "Selihot"un (özür ve bağışlanma talep eden dualar) Türkçe çevirisini içermektedir.⁶

1735'te, Kırım matbaasında tüm Kırım Musevilerinin (ki çoğunlukla Qarasu-bazar, Keffe ve Çiftkale'de yerleşik-tir) nasi⁸ gibi davranan Yitzhak Çelebi ben Moşe Sinani'nin himayesinde bir "Kırımçak"⁹ Rabanit sidur (dua kitabı) basıldı. Bu dua kitabı "Piyyutim" (Ezgiler Ezgisi) ve "Ruth" ile bunların Tatarca çevirilerini içermektedir. Bu sidur'un farklı tarihlerde basılmış versiyonları olduğu düşünülmektedir.⁷

1736-37'de aynı İstanbul firması, Çiftkale'de Venedik dua kitabını yeniden basma işine girişti. Görünen o ki, birden fazla baskı yapılmıştır zira farklı kütüphanelerdeki kopyaların kullanılan kâğıt, yazı karakteri ve format itibarıyla aynı olmadıkları görülmektedir. *Seder Berahoth*¹⁰un¹¹ 1741'deki basımı 18. yy Çiftkale'sindeki matbaacılığın son ürünüdür.

Rus egemenliği altında Çiftkale matbaası yeniden faaliyete geçmiş ve

dört kitap basılmıştır: 1804'te *Seder Berakhoth le Hol Hashshana liymey ha Hol u le Şabatot u le Yom Tov*^{xv} (1741'dekinin yeniden tıpkı basımı); 1804-05 senesini içeren bir Karay takvimi; Venedik dua kitabından bazı farklılıklarla ve üç cilt olarak dua kitabı ve Yitzhak ben Şlomo'nun *Moladot* adlı kitabı (1805-06).

Bir "nouveau riche" olan Simhah Babowicz, 1824'te Kırım Karaylarının lideri oldu. Karayların merkezini Çifitkale'den, yeni gelişen bir liman kenti olan Gözleve/Eupatoria/Jevpatoriya'ya taşıdı. 1825 senesinde Gözleve'de bir basimevinin kurulmasıyla, Avraham Firkowicz'in de önemli rol oynadığı basım faaliyetleri hız kazandı. Bununla birlikte, 1830'ların başında bu faaliyetler kesintiye uğradı zira Firkowicz İstanbul cemaatinin liderliğine gelmeye çalışmaktaydı. Bu dönemde (1831) İstanbul'da, ünlü bir İbranice dilbilgisi kitabının Türkçe-Tatarca hazırlanmış şekli olan, Yosef Şlomo Kutzki tarafından yazılan *Sefer Hinuh le Pet-hah Tikva, o Zekher Rav*^{xvi} adlı kitabı bastı. Biraz Türkçeleştirilmiş ve Tatarcalatırılmış Karayca dua çevirileri ve Firkowicz'in düzenlediği bir Kitab-ı Mukaddes sözlüğü ile hacmi artırılmış bir kitap oldu bu. 1832 ve 1835 yılları arasında Ortaköy'de, A. Firkowicz'in hazırlayıp Türkçe konuşan bir İstanbul Karayı olan Yitshaq Kohen tarafından gözden geçirilen Türkçe *Pentateuch* çevirisi basıldı.

Basılmak üzere hazırlanmış birçok eser vardı ama Kohen ve Firkowicz arasındaki kişisel kavga, basım faaliyetlerini engelledi. İki kitap da Ermeni matbaacı Arapoğlu Bogos-Pavlus tarafından basıldı.

En büyük Türkçe-Musevi projesi 1841'de uygulamaya geçti; bu, "Chro-

ise. Simhah Babowicz'in başarılı liderliği sayesinde Kırım Karaylarına bahşedilen idari ve dini bağımsızlığı ölümsüzleştirmektir.

Bu, Osmanlı ile ilgili Karay matbaacılığının sonuydu. Sonraki yıllarda yapılan işler farklı coğrafyaları ilgilendiriyordu. İstanbul'da basılan son Ka-



Türk Karaim Cemaati Kabristan'ından Karay mezarı.

www.unyeneset.net

nicles" bölümü dışında tüm Kitab-ı Mukaddes'in çevirisiydi. Bu kitap üç ciltten oluşacak ve maliyeti Gözle-veli zengin tüccar Mordehay Tırışkan tarafından karşılanacaktı. Resmi açıklama, bu basımın geleceğin muhtemel Rus Çarı II. Aleksandır adına yapıldığıydı. Gerçek nedeni

ray eseri, 1844'te Kırımlı genç Karay Yitzhak Tırışkan'ın bir Sefarad basimevinde yayımladığı, hocası Avraham Firkowicz'in uydurduğu *Mejalis Belgei* adlı eserin Tatarca çevirisiydi.

DAN SHAPIRA

OPEN UNIVERSITY OF ISRAEL,
TEL AVIV

DİPNOTLAR

- 1 İlk Akşeoaz dua kitabı 1517'te, Prag'da Gershon Cohen tarafından basılmıştır.
- 2 Karay mahallesini olan Hasköy'deki bir çeşmenin belgelerinde bunu görmek mümkündür. Hicri 931 yılında yaptırılan çeşmeye ilgili olarak Osmanlı belgelerinde şu ibareye rastlanmaktadır: "Dokuz-yüz-otuz-birde çeşme bina eden Yasef veled-i Musa veled-i Kıld."

- 3 İkisi de Gözleve'de, 1834 ve 1835 yıllarında basılmıştır. 1844'te ölen Yoseph-Şlomo Iurski'nin tefsiri de beraber basılmıştır.
- 4 Mezar taşlarında bulunan Yunanca kadın ve aile isimlerinden anlaşılmaktadır.
- 5 Bkz. Baer: "The Great Fire of 1660 and the Islamization of Christian and Jewish Space in Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*. 36 (2004), s. 159-184.

- 6 Bkz. D. Shapira, "The Turkish Languages and Literatures of the Eastern European Karaites", *Karaite Judaism. A Guide to the Literary Sources of Medieval and Modern Karaite Judaism*, ed. M. Pollack, Leiden Brill 2003, s. 657-707.
- 7 29-A. A. Danon, "Fragments turcs de la Bible et des Deuterocanonicals", *Journal Asiatique*, outdrome XVII, no. 1 Ocak-Mart (Paris 1921), s. 98-122.

AÇIKLAMALAR

- 1 Tora: Peygamberler veya yazların toplamı olarak bildirilmiş, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ın sadece "Tora" bölümünün ilk beş kitabına verilen addır. Bu beş kitap: Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levî'ler, Çölde Sayım ve Yasak kitaplarındandır oluşur.
- 2 Radaq bir kısaltma olup, muhtemelen "rabbi david qimhi" anlamına gelir. "Helek ha didqeq" ise gramerle ilgili kısım veya imla kitabı demektir.
- 3 "Sefer hamizotv ve nıkra aderet eliyahu," adere eliyahu namı ile maruf dini emirler-sevaplar kitabı. Adere: Pelerin, Eliyahu'nun pelerini Pelerin kelimesini, bir şeyi kaplayan örtü gibi anlamak gerekir.

- iv "Seder tefilot keminhag kehah ha Karaim" olarak okunmalı. Anlamı: "Karay cemaatinin geleneğine uygun dua kitabı" dır.
- v "Alfaroc", afara kelimesinin çoğuludur. Sineşoğlardaki dualardan sonra okunan bir bitirme bölümüdür.
- vi Antakya'da bulunan bir ruloya verilen bir ad.
- vii İbrani 5341 yılının elul ayında yazılmış, (sefer hoşmat dükud fason hakodeş ha nıkra kelii yofi) adı Keil.Yofi (Mutlak Güzellik) olan, kutsal işlerin gramer manşik kitabı.
- viii Şaar.Yehuda oi inyan ha arayot (kıslev 5342), "Zina'yı Konu Alan Yehuda'nın Kapsı" adlı eser (İbrani 5342 yılının kışlev ayında yazılmış)

- ix Seçmeler Kitabı ve Dürüstlerden Seçmeler
- x Dişanmış İsrail oğullarını toparlayan.
- xiv Oradan buradan toparlanmı Afara dışı ve sair şeyler.
- xii Preys veya cemaat başkanı anlamında kullanılan bir unvandır.
- xiii Kırımlı Yahudilere verilen ad.
- xiv Kutsamalar Kitabı, "Seder," aynı zamanda düzen demektir.
- xv Bütün sene için haftanın günleri Şabat günleri ve bayram günleri için (Şabat günü Cuma gün batımında başlar ve Cumartesi gün batımında biter)
- xvi Büyük Hatıralara İlişkin Egem Kitabı

İSTANBUL'DA, 12 EKİM 1913'TE ÇİFTE JÜBİLE

ERMEKİ ALFABESİNİN 1500, MATBAANIN 400. YILI KUTLAMALARI*

SACİT KUTLU

"Çifte Jübileler 412-1912 ve 1512-1912" kutlamaları Erivan'da, 11-14 Ekim 1912'de yapılmıştı. İstanbul törenleri Arnavutluk isyanı, Balkan Harbi vb. nedenlerle bir yıl sonra, 12 Ekim 1913 tarihinde yapılabiliyordu. Taşnakların ve Hınçakların faaliyetlerini takip eden fakat Ermenilerle iyi ilişkiler içinde oldukları görüntüsünü de korumak isteyen İttihat ve Terakki'nin. Ermeni jübilelerini bu amaca uygun olarak değerlendirdiği anlaşılıyor. 1913'te yapılan törenlere İttihatçı liderlerin üst düzeyde katılmaları, siyaseten kendilerini zayıf gördükleri dönemde başvurdukları bir taktik miydi, yoksa bir uzlaşma denemesi miydi?



III. Tiridates
Hristiyanlığı
Ermenilerin
tek dini ilan etti.

Venedik'teki Mihirastir
koleksiyonu.

* Gerek kaynaklara ulaşıldığında, gerekse Ermenice tercümelerle gösterdiği yardımseverlik, tevazu ve "celebi"liği ile beni kendisine minnettar bırakan Agos gazetesini Ermenice editörü sayın Sarkis Seropyan'a sonsuz teşekkür ederim.

Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin MS 4-5. yüzyıllarda gerçekleştirdikleri üç önemli olay. Ermeni kimliğinin oluşmasında ve pekişmesinde büyük rol oynadı. Bunların ilki, MS 301 yılında, Roma İmparatorluğu'ndan önce Hristiyanlığı resmen kabul eden ilk devlet olmalarıydı. Ermenilerin bu tutumlarında, Surp Krikor Lasavoriç'in (Greguar Illuminateur) çalışmaları kadar, kimliklerini Perslerin artan kültürel etkisinden koruma arzusunun da önemli payı vardı (Seropyan, s. 27).¹ Kimi zaman ileri boyutlara varan Pers baskısına rağmen Zerdüşt veya Mezdeki inancı yerine Hristiyan dinini benimseyen Ermeniler, bu tarihten sonra baştanrı Aramatz'ın kızı, insan neslini yaratan ana tanrıça ve "Altın İlahe Anahit" tapınakları başta olmak üzere paganist döneme ait tüm mabetleri yakıp yıktılar (Seropyan, s. 33).

Masis Dağı'ndan (Ağrı-Ararat) koparılan 8 yontulmamış kaya üzerinde Eçmiyadzın Kilisesi inşa edilmiş (Seropyan, s. 29) ve "gatoğigos"luk (başpatrik) ihdas edilmişti. Fakat Hristiyanlık başlangıçta halk dini

olmaktan çok, aristokratik bir din konumunda kalmıştı. Eski pagan hiyerarşisinin muazzam mal varlığına el koyan büyük feodal beyler olan bu dönemin gatoğigosları, episkopları ve kilise prensleri ancak koruma müfrezeleri eşliğinde ülkeyi gezebilen "militan din adamları" görünümündeydiler (Atiya, s. 350).

Hristiyan dini literatürü, alfabe olmadığı için Ermenice yerine Grek veya Süryani dilinde yazılmak zorundaydı. Bu iki dili de bilmeyen halk bunları anlamadığından, eski putperest batıl inançlar okuma yazma bilmeyen Ermeniler arasında varlığını uzun süre korumuştur. Yabancı bir dille okunan litürjinin ve duaların anlaşılabilmesi amacıyla kilisede kendine özgü iki sınıf oluşmuştu. Kiliselerde "verdzanogh" (okuyan-yorumlayan) adıyla anılanlar Kitab-ı Mukaddes'i ve diğer metinleri okuyor, "thargmanic" (mütercim) denilen kişiler de bunları cemaat için Ermenice anlatıyorlardı (Atiya, s. 353).

Aziz Sahak'ın gatoğigosluğu döneminde Kitab-ı Mukaddes'i Ermeniceye çevirebilmek için Mesrop Maş-



Dvin'in merkezi.
Ana katedral,
sağ tarafa bir
bazilika var
(6. yy).

G. Kochtayan'ın
sketchleri üzerine A.
Pirick tarafından
çizilmiştir.

Ermeniler MS 301'de Hristiyanlığı resmen kabul eden ilk devlet oldu. Ermenilerin bu tutumlarında, Surp Krikor Lasavoriç'in çalışmaları kadar, kimliklerini Perslerin artan kültürel etkisinden korumak arzusunun da önemli payı vardı. Pers baskısına rağmen Zerdüşt veya Mezdeki inancı yerine Hristiyanlığı benimseyen Ermeniler, bu tarihten sonra paganist dönemin tüm mabetlerini yıktılar.

dots'un 402-412 yılları arasında Balohovit'te (Palu) yaptığı yoğun çalışmaların ardından (Seropyan s. 36) icat ettiği 36 harfli Ermeni alfabesinin kullanılmaya başlanması, Ermeni devletinin attığı ikinci önemli adım oldu. 12. yüzyılda 2 harf ilave edilen bu alfabe günümüzde de kullanılmaktadır (Atiya, s. 353).

552 yılında Nahçıvan civarında toplanan Divin Konsili'nde Ermenilerin batı Hristiyanları ile yollarını ayırmaları, Ermeni Kilisesi'nin ve kimliğinin gelişmesinde rol oynayan üçüncü önemli olaydı. Ermeniler, 449'da yapılan II. Efes Konsili'ni kanonik (kurallara uygun) olarak tanımadılar. 451 yılında toplanan ve Roma Kilisesi ile İskenderiye Kilisesi arasında bir mücadele halinde geçen

Kalkedon (Kadıköy) Ekümenik Konsili'ne Ermeniler çağrılmadı veya kendileri katılmadılar (Atiya, s. 355-356).

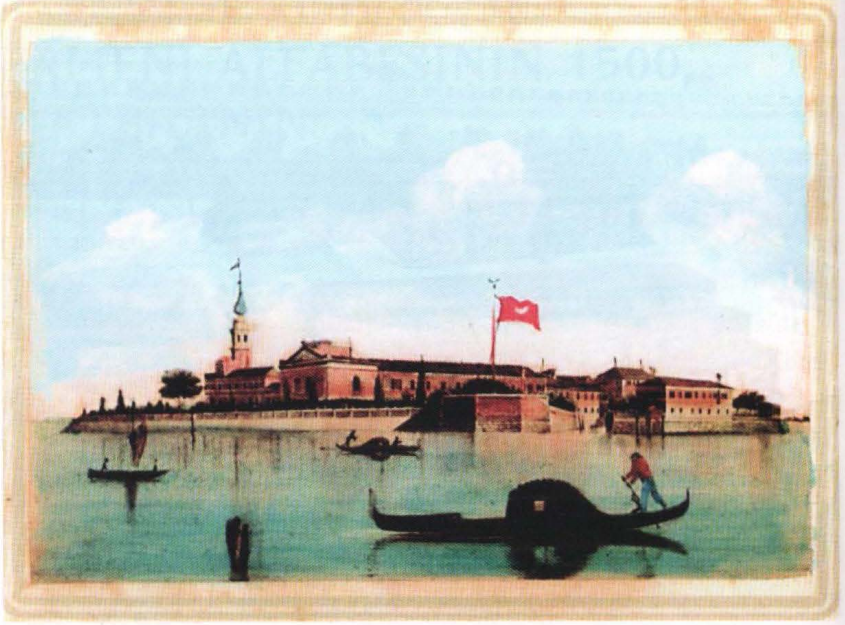
Roma Kilisesi'nin üstünlüğüyle sonuçlanan Kalkedon Konsili'nde, İsa'nın niteliği konusunda Efes'te alınan kararları ters yüz eden tez benimsenmişti. Ermeniler, İskenderiye Patriği Cyril'in formülasyonuna uygun olarak İsa'nın tek doğada vücut bulduğu teze sahip çıkıyorlardı. Kalkedon Konsili'ndeysen, İsa'nın kesintisiz ve bölüntüsüz iki doğada vücut bulduğu tezi kabul edilmişti. Kalkedon Konsili'nde başlayan ayrılık 552'de Divin'de resmileşti. Ermeniler, Kalkedon kararlarının Nastürlük'e yakın olduğunu ve kendilerini Efes'te ilan edilen iman şartlarına bağlı olduklarını açıkladılar.

Böylece Ermeniler Doğu Monofizitleri arasında yerlerini aldılar.

Mısır'daki Koptlar ile pek çok ortak noktaya sahip olan Doğu Ortodoks Ermeni Apostolik Kilisesi (Gregoryen mezhebi) daha çok İskenderiye teolojisinin ilkelerine bağlı kaldı (Atiya, s. 337). Ermeniler, kiliseleri gibi bir süre sonra takvimlerini de batılılardan ayırdılar. Yeğivartlı Movses Gattoğos'un hazırladığı ve 30'ar günlük 12 aydan ve 5 günlük ek bir aydan oluşan takvimi kabul ettiler. Buna göre, Ermeni miladi İS 552 yılında başlıyordu (Seropyan s. 109). Fakat 1 Ocak tarihinin karşılığı agustos ayının ortasına (Navasart) denk geldiği için, miladi takvimde karşılığı bulmak üzere, bir olayın agustostan önce veya sonra meydana

Sivaslı Mekhitar, 1717 yılında Papa'nın daveti ile Venedik'e geldi. San Lazaro Adası'na çekilerek kendisini takip edenlerle birlikte Mekhitarist Tarikatı'nın çekirdeğini oluşturdu.

http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Venice_San_Lazaro_degli_Armeni.jpg



Aziz Sahak'ın gatoğigösluğu döneminde, Kitab-ı Mukaddes'i Ermeniceye çevirebilmek için Mesrop Maşdots'un 402-412 yılları arasında Balohovit'te (Palu) yaptığı yoğun çalışmaların ardından icat ettiği 36 harflı Ermeni alfabesi kullanılmaya başlandı. 12. yüzyılda 2 harf ilave edilen bu alfabe günümüzde de kullanılmaktadır.

gelmesine bağlı olarak bazen 551, bazen de 552 eklemek gerekiyordu (Seropyan'la görüşme: Ekim 2006).

İspanya'dan gelen Yahudilerin 1493 yılında İstanbul'da ve daha sonra Selanik'te matbaa açmalarını takiben Osmanlı İmparatorluğu'nda basım ve matbaa işleriyle uğraşan ikinci toplum, Ermeniler olmuştur. 1512 yılında Hagop Megabard, Venedik'teki matbaalarda kendi yazdığı Ermenice kitapları bastırды. Tokatlı Apkar Tıbir, 1567 yılında Venedik'ten getirdiği hürufat ve matbaa aksamı ile Kefeli Mahallesinde Surp Nigoğayos Kilisesinde Ermenice kitaplar basmaya başladı (Seropyan, s. 114).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerle Müslüman Türkler arasında

pek çok ortak değer mevcuttu. Tanzimat uygulamaları bir yandan Osmanlı şehir ve kasabalarındaki Ermeni nüfusun bir "Rönesans" yaşamını sağlamış, diğer yandan ulusal değerleri besleyen bir eğitim sistemini yaşama geçirmenin yolunu açmıştı. Aynı dönemde Ermeniler arasında yılbaşıni ağustos değil de ocak olarak kabul edenlerin ve çağdaş takvimi benimseyenlerin sayısı da giderek arttı (Seropyan'la görüşme: Ekim, 2006).

Fransızların 18. yüzyılda Ermeniler arasında Katolik mezhebini yayma çabalarına bir süre sonra Papa ve onun aracısı olarak Venedik de katıldı. Venedikliler, Ermenilere Fransızlar gibi hırçın yöntemler yerine, barışçıl yaklaşılar. Teolojik,

tarihi ve kültürel çalışmalar yapmaları için aydın Ermeni din adamlarını Venedik'e davet ettiler. Ermenilerin eğitimini geliştirmek için yeni bir manastır tarikatı kurmak isteyen Sivaslı Mekhitar, 1717 yılında Papa'nın daveti ile Venedik'e geldi. San Lazaro Adası'na çekilerek kendisini takip edenlerle birlikte Mekhitarist Tarikatı'nın çekirdeğini oluşturdu, Ermeni edebiyatı ve filolojisi üzerine çalışmalar yaptı. San Lazaro Adası'nda büyük bir matbaa kurdu.

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, halkta tabanı olmadığı için ancak gizli örgüt yapısını koruyarak başarılı olacağına inanıyor- du. Meclis-i Mebusan seçimleri ön-

cesi Anadolu'da Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) ile işbirliği yapmayı tercih etmişti. İttihatçılar, gerek 1894-1896 olaylarını, gerekse 1905'te Ermeni örgütlerin padişaha yönelik başarısız suikast girişimlerini Abdülhamid'in kötü yönetimine bağladıklarından ve Taşnaklar da Hınçak Partisi karşı-

Dar (Baskı ve Harf) isimli bir kitap yayınladı.⁵

Dib u Dar'ın önsözünde, Ermenilerin 1912 yılında, alfabelerinin icadının 1500. yılını ve matbaa kurmalarının (aslında kullanmaya başlamalarının) 400. yılını İstanbul'da, Tiflis'te ve Boston'da büyük törenlerle

nin ekim ayında yapılmayan törenler bir yıl gecikmeli olarak 12 Ekim 1913 Cumartesi günü yapılmıştı.⁸

Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusunun içine düştüğü durum ve hükümetin Çatalca Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalışı Ermeni partilerinin bu kez büyük devletlerin yardı-

Seferad Yahudilerinin matbaa açmalarını takiben, Osmanlı İmparatorluğu'nda basım ve matbaa işleriyle uğraşan ikinci toplum Ermeniler olmuştur. 1512 yılında Hagop Meğabard, Venedik'teki matbaalarda kendi yazdığı Ermenice kitapları bastırdı. Tokatlı Apkar Tıbir, 1567 yılında Venedik'ten getirdiği hurufat ve matbaa aksamı ile Keşeli Mahallesi'nde Surp Nigoğayos Kilisesi'nde Ermenice kitaplar basmaya başladı.

sında güç kazanmak ve Ermenilerin tek temsilcisi olmak istediğinden, gizli örgüt olarak yola çıkan iki grubun anlaşmaları güç olmadı. İki örgütün de dine karşı mesafeli pozitif fikirleri savunması, birbirlerine anlayışla yaklaşmalarını kolaylaştırdı (Avagyan, s. 47). Taşnaksutyun'un cemaatlere tanınan dini ayrıcalıkların kaldırılması önerisi Rumları kızdırmakla birlikte, İttihatçılara cazip geliyordu.²

13 Nisan 1909'da (31 Mart 1325) İstanbul'da, "31 Mart Vakası" olarak tarihe geçen askeri isyan başlamış, ertesi gün Adana'da da Müslümanlarla Ermeniler arasında ölümlü sonuçlanan karışıklıklar görülmüştü. Adana Vilayeti sınırları içinde değişik yerleşim bölgelerinde günlerce süren olaylarda 20 bine yakın Ermeni ve 1500'e yakın Müslüman Türk yaşamını yitirdi. Buna rağmen, İttihat ve Terakki-Taşnaksutyun işbirliği devam etti.³

"Teotik" mahlasıyla tanınan Teodoros Lapcincian (1873-1928), 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da faaliyet gösteren bir yayıncı ve Ermeni entelektüeliydi.⁴ 1912 yılında, Ermeni alfabetesinin icadının 1500. ve Ermeni matbaacılığının 400. çifte jübileleri vesilesiyle Ermeni matbaacı-yayıncılarına adanmış *Dib u*

kutlayacakları bildiriliyor.⁶ Bazı kaynaklarda Ermeni alfabetesinin icat edildiği tarih olarak 404, 405 ve 406 yılları da verilmekle birlikte (Atiya, s. 354), 1912'yi jübile yılı olarak benimseyen İstanbul Ermenilerinin, alfabe yapmanın bir süreç olduğu ve bu sürecin 412 yılında tamamlandığını kabul ettikleri anlaşılıyor (Seropyan, şahsi görüşme). Avagyan, İttihatçı önderlerin de katılımıyla kutlama törenlerinin İstanbul'da 11 Ekim 1912'de (Avagyan, s. 127), Mınsyanan ise törenlerin Taşnaklarla Hınçakların işbirliğiyle 11 Ekim 1913'te gerçekleştiğini ve İstanbul'da "iktidar tarafından Ermeni halkının birliğinin ifadesi olarak algılanan" büyük gösteriler yapıldığını yazıyor (Mınsyanan, s. 193).

İki araştırmacının gerek kutlama tarihlerinde, gerekse kutlamaların nitelenmesinde sergiledikleri farkın nedenini, *Herkesin Salnamesi*'nin 1914 yıllığında (Teotik 1914, s. 248-249) yer alan "Çifte Jübileler 412-1912 ve 1512-1912" isimli yazı aydınlatıyor. Buna göre, kutlamalar 11-14 Ekim 1912'de Vağarşabat'da (Eçmiyadzin) Gatoğios V. Kevork'un yönetiminde her yerden gelen Ermenilerin katılımıyla yapılmıştı. Ancak Arnavutluk isyanı, Balkan Harbi vb. nedenlerle siyasi koşullar elverişli değil, İstanbul'da öngörüldüğü gibi 1912 yılı-



Teodoros Lapcincian 1912 yılında, Ermeni alfabetesinin icadının 1500. ve Ermeni matbaacılığının 400. çifte jübileleri vesilesiyle *Dib u Dar* isimli bir kitap yayınladı.

Dib u Dar, 1907, 1907.

myla Ermenistan'ın kurulacağı konusunda ümitlenmelerini ve aralarındaki husumetleri unutarak güç birliği yapmalarını kolaylaştırmıştı.⁹ 1913 yılının ağustos ayında Taşnaklar 7. kongrelerini Cenevre'de, Hınçaklar Köstence'de toplamış ve geçmiştaki anlaşmazlıkları bir yana bırakarak milletlerinin geleceği için ortak eylem kararı almışlardı (Avagyan, s. 118, 120). Örgütler, kongrelerinde aldıkları kararlar doğrultusunda Ermeni halkını silahlandırmaya başladılar. Trabzon'daki Alman konsolosluğu, Trabzon ve Iğdır üzerinden Vilayât-ı sitte (6 vilayet: Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Mamurat-ül Aziz-Elazığ ve Sivas) bölgesinde yaşayan Ermenilere düzenli olarak kaçak silah geldiğini rapor etti (Avagyan, s. 115). Venize-

los'un yardımıyla Kilikya'daki Ermenilere silah ve cephane götüren gemi bir Alman kruvazörü tarafından engellendi (Avagyan, s. 115).

30 Eylül 1913'te Bulgaristan ile Babilî arasında imzalanan İstanbul Anlaşması ile Edirne Osmanlılarda kalmış ve Osmanlıların Rumeli'nin büyük

30 Ekim 1913 tarihli (17 Teşrinievvel 1329) *Servet-i Fünûn* dergisinde bu kutlamaları konu alan haberlere yer verilmiş. 591. sayfada, Defter-i Hakâni Nâzırı Mahmud Esad Bey'in "Ermeni hurufu" isimli tam sayfa makalesi yayınlanmış. 596 ve 597. sayfalarda, "Ermeni Vatandaşlarımızın Şenlikleri" isimli habere ve "Jama-

görülp takdis edilen Katogikos Sahak ve Rahip Mesrop namlarını kemâl-i ihtiram ve tâzim ile yâd ederek alâ eylemişlerdir." deniyor.

Kutlamalarla ilgili haberin devamında, "Dâhiliye Nâzırı Talat Bey ve İstanbul Muhafızı Cemâl Bey gibi zevât-ı muhtereme İstanbul'da tertip olunan merasime iştirak ve Ermeni vatandaşlarımızın hasâil-i şükrûzârane (hasletlerine övgü) ve kadrâ-nilerini (kadirbilirliklerini) takdir ile, tekemmülü fikriyelerine ve teli-i irfanlarına vasıta olan icad-ı mühimmin hâtrasını tebçilde vatandaşlarımızın hissiyatına iştirak eylemişlerdir," deniyor.

Ayrıca, "Sabah ser muharrir-i muhteremi Diran Kelekyan Efendi'nin Ermeni huruf ve tab'asına (basımcılığına) ve edebiyatına dair makale-i müdekik-ânelerinden de (en ince noktasına kadar araştıran makalelerinin) birkaç fıkrasını ber-vech-i zir (aşağıda olduğu gibi) ıktıbas ediyoruz," denildikten sonra, Kelekyan'ın *Sabah* gazetesinde yazdığı konunun tarihçesi özetleniyor.

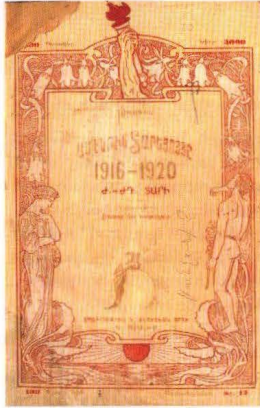
12 Ekim 1913'te, bir yıl gecikmeli olarak yapılan törenlere İttihatçı liderlerin üst düzeyde katılmaları, siyaseten kendilerini zayıf gördükleri dönemde başvurdukları bir taktik miydi? Yoksa eski müttelikleri Taşnaksutyan (Ermeni Devrimi Federasyonu) ile tekrar bir uzlaşma denemesi miydi?

Talat ve Cemâl Beylerin törenlere katılımını Hınçakyan ve Taşnaksutyan gibi, Teotik de fazla önemsememiş olmalı ki, "Türkiye Ermenilerinin merkezi sayılan Konstantinopol'daki" kutlamaların, 1912'de siyasi koşullar elvermediği için bir yıl gecikmeli olarak, 12 Ekim 1913 Cumartesi günü Kumkapı'daki tarihi Anaklise'de (Mariyam Astvadzadzin-Meryem Ana Kilisesi) İstanbullu aydınların, matbaacıların, ticaret erbabının vb. katılımıyla yapıldığını yazdığı halde, İttihatçı önderlerin katılımından bahsetmiyor (Teotik, 1914, s. 248-249).¹⁰

Bazı kaynaklarda Ermeni alfabesinin icat edildiği tarih olarak 404, 405 ve 406 yılları da verilmekle birlikte, 1912'yi jübile yılı olarak benimseyen İstanbul Ermenilerinin, alfabe yapmanın bir süreç olduğu ve bu sürecin 412 yılında tamamlandığını kabul ettikleri anlaşıyor.

Dib u Dar'm
kapağı,
İstanbul 1912
(1913).

Amertun
Daretyutyan'nın
(Herkeasın
Safnamesi)
kapağı
(1916-1920).
İstanbul-1920,
Teotik.



kısmını kaybettikleri Balkan Harbi nihayet bitmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli kongrelerden vazgeçmiş, eylül ayında açık kongresini yapmış, kısa süre önce (12 Haziran 1913) bir suikasta kurban giden Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öngördüğü gibi, barış içinde geçecek birkaç yıl kazanmak ve büyük güçlerin yardımıyla ülkeyi güçlendirmek hayalinin peşine düşmüştü. Taşnakların ve Hınçakların faaliyetlerini takip eden fakat Ermenilerle iyi ilişkiler içinde oldukları görüntüsünü korumak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, bir yıl önce ertelenen Ermeni jübilelerini bu amaca uygun olarak değerlendirdiği anlaşıyor.

nak refikimizin klışesinden" ibaretiyle Aziz Sahak ile Mesrop Maşdotz'un temsili resimlerine yer verilmiş.

"Ermeni Vatandaşlarımızın Şenlikleri" başlıklı haberde, "Ermeni vatandaşlarımız bu hafta içinde, gerek İstanbul'da ve gerek Memâlik-i Osmanîye'nin sair taraflarında ve Avrupa ve Amerika'nın bulundukları yerlerinde Ermeni hurufatının 1500. sene-i devriye-i icadı ve Ermenice huruf ile tab'ının (basımının) 400. sene-i devriye-i ihdâsı münasebetiyle şenlikler icra etmişler ve Ermenice hurufatının mucid ve muhtere-i (ihtira eden-kulanan) olan ve eazzeden (azizlerden)

DİPNOTLAR:

1. Paganistik dönemde Ermeniler, siyasal ve kültürel yönden birer anda Pers egemenliği altında olmakla birlikte, Büyük İskender'in Asya seferi de özellikle dini kültür alanında Hellenistik etki bırakmış (Atias, 343).
2. 1878 Berlin Kongresi kararları Osmanlı Devleti'nde Müslüman Türklerle Ermeniler arasındaki yol ayrımının başlangıcı noktası olmuştur. Anadolu'nun değişik yerlerinde ve İstanbul'da 1894-1896 yıllarında yaşanan ayaklanma ve ırkî hareketleri iki toplum arasında kan sokmuştu. Buna karşılık, "ortak düşman" kabul ettiler. Padişah II. Abdülhamid karşı yön Türklerle Tıpaşın'ın (Devrimci) Ermeni Federasyonu arasında bir etkileme hep mevcut olmuştur.
3. 1909'un 1. ağustos ayında Varna'da yapılan 5. Tıpaşın'ın Kongresi'nde, Kafkasya'dan gelen delegelerin ısrarlarına rağmen, İttihatçıların kopuşun gerçik gücünü emelne yardım edecek ve Ermeni menfaatinin tehlikeye düşürücü fikri çoğunlukla kabul edildi. "Bilken yeniden inşasına taraflar olan kesimlerin İttihat ve Terakî çevresinde saf tutuldu" vurgulandı. Zohrap Efendi, "Bu kırın sonunu öne çıkarmanın" Ermeni halkının çıkarına olmayacağını, Ermenilerin "öyle ya da böyle Türklerle birlikte" yaşamak zorunda oldukları dikkat çekti (Minasyan, s. 79). Aynı yıl yapılan 6. İttihat Kongresi de farklı aşamada, Tınin gazetesi 1 Eylül 1909'da İttihat ve Terakî Cemiyeti ile Tıpaşın'ın arasında bir anlaşma yapıldığını duyurdu. Habere göre, iki örgüt mensupları görüşmek ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek için birlikte çalışmak konusunda anlaşmışlardı.
4. İlköğrenimini Ermeni okullarında gören Teotik daha sonra Robert Kolej'de okumuştur. 1903'de Arşaghi Cevceyan ile evlenerek onun da desteğiyle 1907'den itibaren İstanbul'da Armenun Daretziy (Herkesin Salname'i) isimli bir almanak yayımlama başladı. Herkesin Salname'i'de genel kültür, felsefe, edebiyat, sanat, din, ahlak vb. konularda yazılanları yanı sıra, İstanbul Ermeni ajandadan alınmış balmece ve deyişlere, Osmanlı, İran, Arap, Hint, Rus, Alman, İtalyan, Roman ve Yunan edebiyatından çevrilere, şüire vb. yer veriyordu (Koptas).
5. 1912'den önce köşarların göre önü kalleded, az sayıdaki ilk köptü vedinla fazla sayıda normal köptü olmak üzere iki türkü baskı yapılmıştı (Seropyan, şahsi görüşme). DİB u Dar, 1912 yılından itibaren 30 ölkede 92 şehirde faaliyet gösteren 462 matbaa, harf kalıplar ve kurucuları hakkında resimler, çizimler, çizimler vb. işleri kapsamlı bilgiler veriyor. Örneğin, Harşap Meşarab'da 5 önemli kitap bastırıldığını bunların, dört keratlı olan ve 1912 yılında kalan tek nüshası Kudüs'te bulunan Badarakatceder, efşanevi masallar ve dört şiirler için Urpatoktik (Cuma Kitabı), harufeler, falınlık, diyen matematik gömmedik astronomi vb. ile ilgili bilgiler veren Akhtarık (Örden Ben'den) daha çok dini şiirlerin toplandığı Bayan ve Barozduniar (Yıldık) isimli kitaplar olduğunu öğretiliyoruz (Teotik, 1912, s. 37).
6. Ermeni alfabesinin icadı, o vakite kadar olduğu gibi günümüzde de Azir Sıh'ın ve Mesrup Maylot'un hayırlı anırlıkları "Mütercimlik Bayramı" olarak kutlanıyor. Fıkhat bu şekilde kapı sarmı bir jübile ilk ve (günümüzde kadar) son kez yapıldı.
7. Gayrimüslimler, ilker Balkan Harbi ufkta görünüşü (İleri edilen seferberlikte askere alındılar. Bu durumdan Hristiyanlar kadar, İslam dininin devletle halk arasında tek manevi bağını oluşturan "İslam ordusu" kavramının zedelediniğini düşünün, zihniyetinde kolay başa çıkmadıkları bir boşluk doğan Müslümanlar da mutlu değildi. Balkan Harbi Osmanlı Hristiyanlarını açmazda bırakmış, Balkan müttelikleri Osmanlı Ermenilerini, ortak amaçlarda birleştikleri gerek müttelikleri olarak görüyorlardı. Osmanlı ordusu tarafından askere alınan Anadolu kökenli 8 bin kadar Ermeni genç Balkan Harbinde öldürüldükleri birlemlerde Müslüman Türklerle yanyana savaşarak Harbiye Nazırı Nıram Paşa, onların Osmanlı Devleti'nin savunmasında gösterdikleri cesareti ve özerliği övdü (Avayyan, s. 10).
8. Buna karşılık, Bulgaristan'daki Tıpaşın'ın Sebnkarharısı (Karahisar / Şark) Anıranık ve Karerik Nijdeh komutasında Balkanlar'daki Tıpaşın taraftarlarından gönüllü taburlar oluşturdular. Gönüllü Ermeni taburları 15 Kasım'dan sonra Bulgarların saldırılarına karşı katıldılar (Minasyan, s. 19). Çanakkale önlerine gelen Bulgarlar Tekirdağ'ın (Rodosto-Tekirdağ) 1912 etliklerinde Ermeni gönüllüler Müslümanlara karşı Bulgarlardan daha çok davrandılar.
9. Tıpaşın'ın İttihat ve Terakî Cemiyeti'nin yolları Balkan Harbi'nden sonra gözle görüldüğü şekilde ayrılmaya başladı. Tıpaşın'ın unyayın organı olan Tıpaşın gazetesi 11 Nisan 1913'te İttihat ve Terakî Cemiyeti'nin dört yıldır Tıpaşın'ın ıktirliğini ve çabalarını "sistemlik biçimde daha pırdardığını" ve "Abdülhamid'den berir", daha alıyıcı (sanki) ve tehlikeli olduğunu yazdı (Minasyan, s. 192).
10. Tıpaşın, Hıncak ve Ramayav emsalcileri 1913 yılının nisan ayında sadrazama gönderdikleri müsterek mektupta, Vilayet-i Sırt bölgesinde öngörülen reformları yapma geçirdirmesi talep ettiler. Avrupa'da reform konusunu gündeme getirmek ve Ermeniler lehine kamuoyu yaratmak amacıyla Paris'e giden Boğos Nubar Paşa,

Ermenilerin sadece 1878 Berlin Antlaşması'nda öngörülen, ancak hâlâ yapılmayan reformların yapılmasını istediklerini, bağımsızlık peşinde koşmadıklarını söylüyorlardı (Minasyan, s. 194).

Batılı siyasetçi ve gazetecilere görünce Ermeni temsilciler, Vilayet-i Sırt bölgesinde reform taleplerinin yanı sıra Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan ve Alman etkisinin yayılmasını önünde bir engel oluşturacak örnek bir Ermenistan in Rusya'nın olduğu kadar İngiltere'nin ve Fransa'nın da menfaatine olduğunu anlamaya çalışıyorlardı (Avayyan, s. 123). İttihatçı liderler Tıpaşın önde gelenlerine, "Aile işi sorunları" yabancı güçlerin müdahalesine gerek kalmadan bir arada tartışarak çözme" önerdiler. Hıncaklar gibi, Avrupa'da propaganda geçisi yapılmaya olan Boğos Nubar Paşa da bu konuda İttihatçıları görmeyi reddetti (Minasyan, s. 194).

10. Aynı yılda, bulgaristanlı birlikte tüm yıl boyunca sürecek bir turban kampanyası açıldı. İslam Rus Ermenilerinin bir yıldan beri topladıkları meblağ erişiminin beklemeyi yayıyor. Halkın kampanyaya katılımı teşvik etmek için karpasolların, rozetlerin ve meşhur Gomidas Vartabed'in söylediği "Övmeşkanın tu levi" lahtisim kaydedildiği plakaların da satışa sunulduğu bildirildi (Teotik 1914, s. 248-249). Koptas, Ağos'taki yarışmada, Teotik'in unlu yazdığı 1909'daki ilk sayını, yüzünü yaşı kutlamak üzere olduğu bu günlerde, Halepli Teki Glikayı yavaşlatır, kırışım ve Luban'daki Kalus Gülbekyan'ın kırışım desteğiyle yeniden basıldı" gibi duyurduktan sonra, Halepli Arşaghi Levon Şeroyan'ın 2000'deki 100. yaşını 1909'dan itibaren yaptığı anıtlarıyla, Teotik'in 1914'ten sonraki yaşamıyla ilgili bilgi veriyor. Buna göre, Teodoras Lapciyan, Herkesin Salname'i'nin 1915 yılındaki yer alan ve geçmişi Rus ordusuna görev yapan Ermeni generalleri ilgili yazı nedeniyle 1915 yılının martı ayında uydurmuş ve Divan-ı Harbi Örtü tarafından işi hapse mahkum olmuş, 1916 yılının nisan ayında tahliye edildikten sonra sürgüne gönderilmiş, Pozantı'dan güneye gineyi "tehlikeli bulma" bağlat demiryolu yapımında amele nazarlandıran çalışan Ermeni gençler tarafından kaçırmış ve Vahan Hektaryan adına düzenlenmiş sahne bir kitleli demiryolu inşaatında çalışmış 1918'den itibaren athen Teotik, burada önce Hayranızan Abrir il (11-24 Nisan Anıtı) adıyla 24 Nisan 1915'te iştaklan ve çoğu Ölen Ermeni aydınların yaşım öykülerini, Zıtlımı yey mer vortepi (Zulum ve Yemlerimiz) ve 1915 yılında ölen din adamlarının anısına Koşkota Hay Hektoryan'ın (Ermeni Rabbahların Goghothos) isimli kitapları yayınlamış. Karşı Arşaghi 1912'de İsviçre'de bir sanatçıyla olan Teotik, Herkesin Salname'i'ni, 1916-1920 yıllarını tek cilt olarak, 1921'de kadar İstanbul'da yayınlamaya devam etmiş. Türk ordusunun zafı üzerine Louan şıngırmelerinin yapıldığı günlerde "Torkaya kapıları" Paris'e girmiş. Herkesin Salname'i'ni 1924'te Paris'te, 1925'te Viyana'da, daha sonra 1916, 1927-1928 yıllarında, ölümünün ardından doslanan Paris'te yayınlamış. Severleri, aynı şekilde onun anısına 1929 yılında Paris'te yayınlamış. Herkesin Salname'i'ni Nisan Beşajegilyan'ın editörlüğünde son kez yayınlamışlar.

KAYNAKLAR:

- Ayta, Aziz S., *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, İstanbul, 2005.
- Avayyan, Arsen, "İttihat ve Terakî Cemiyeti ile Ermeni Siyasî Partileri Arasındaki İlişkiler", *Ermeniler ve İttihat ve Terakî İlişkilerinden Çıkmış, Avayyan, Arsen, Gaidz, F. Minassian*, İstanbul, 2005.
- Kevorçyan, Keğam, *Mitolojik Ermeni Tarihi*, İstanbul, 2003.

- Koptas, Robert, "Teotik'i Anımsarken", *Ağos*, 22 Eylül 2006.
- Minassian, Gaidz F., "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakî Cemiyeti ile Ermeni Devrimci Federasyonu Arasındaki İlişkiler", *Ermeniler ve İttihat ve Terakî İlişkilerinden Çıkmış, Avayyan, Arsen, Gaidz, F. Minassian*, İstanbul, 2005.
- Seropyan, Sarkis, "Çokgölüm Anahit ve Karben", *İstanbul*, 2003.

- Serzet-i Famin, 17 Teşrinievvel 1329, 30 Zilkade 1330 (30 Ekim 1913), İstanbul, No: 1165, s. 591, 598-599.
- Tanın, 21 Ağustos 1913 (5 Eylül 1913), İstanbul.
- Teotik, Anıranık Daretziy, İstanbul, 1914.
- Teotik, DİB u Dar, İstanbul 1912 (1913).
- Yerasimos, Stefanos, "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu", *Türkçe Bilimler Akademisi Akademik Forumu 8, Ankara*, 2002.

19. YY SELANİK

SOSYAL HAYAT, GİYİM KUŞAM TARZI VE KADINLAR

DR. ULVİ KESER

Giysiler, kullanılan kumaşın çeşidine, fesin genişliğine, duruşuna, elbiselerin yakasına, yelek tipine, pililerine, nakışlarına, düğmelerine, püsküllerine, önlük, yaşamak, peçe, tozluk, dizlik, ayakkabı ve çorapların özelliklerine göre farklı inanışların ve farklı katmanların ekonomik ve kültürel özelliklerini de yansıtır. Mahalli giysilerin bir tür kimlik olarak kendisini gösterdiği vilayetlerden birisiyse, 1912 yılına kadar Osmanlı idaresinde bulunan Selanik'tir.



Sokağa
çıkıldığında
sadece gözleri
açıkta bırakacak
şekilde
tasarlanmış
peçeler
saydamlaşır ve
şekil değişir.

Bütün görsel
malzemeler Ulvî Keser
Arşiv'inden alınmıştır

ve çağın gereklerine uygun olarak değişime uğrar, saydamlaşır ve şekil değiştirir; ancak bütün bunların ötesinde, fazlasıyla estetik bir kaygı görmek mümkündür. Osmanlı topraklarında Türk, Musevi, Bulgar, Rum kadınlarıyla Yörükler ve Türkmenlerin kıyafetleri daha ilk bakışta birbirlerinden ayrılır. Rum kadınları daha çok Avrupalı kıyafetleri tercih ederken, Bulgar kadınları nadiren çorap giyer, hiç şalvar giymezler. Hoca yalnızca beyaz sarık giyebilirken, haham renkli kıyafetler içinde görülebilir. Böylece, giysiler kullanılan kumaşın çeşidine, fesin genişliğine, duruşuna, elbiselerin yakasına, yelek tipine, pililerine, nakışlarına, düğmelerine, püsküllerine, önlük, yaşamak, peçe, tozluk, dizlik, ayakkabı ve çorapların özelliklerine göre farklı inanış ve katmanların ekonomik ve kültürel özelliklerini de yansıtır.¹ Dolayısıyla mahalli giysiler Osmanlı'da kimlik kartı gibi bir görev de üstlenir, Mahalli giysilerin bir tür kimlik olarak kendisini gösterdiği vilayetlerden biri de Selanik'tir. 1912 yılına kadar Osmanlı idaresinde bulunan ve bu tarihten sonra hızla Helenleştirilmeye çalışılan Selanik şehri esasında Osmanlı tarafından yenilenme projesinin hayata geçirilmesi

Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak yapılacak ayrıntılı bir çalışma, özellikle kadın giysileri konusunun devamlı olarak gelişen ve en ince ayrıntılara kadar inen mimari ve

sanatsal bir eser olduğunu ortaya koyar.² Zamanın gereği olarak, sokağa çıkıldığında sadece gözleri açıkta bırakacak şekilde tasarlanmış peçeler bile modernleşmenin



Selanikli
bir grup Yahudi
hamal.

Bir seyyar
şerbetçi.

Selanik'te, 19. yüzyılda insanlar tekeşli aile modelini seçmişlerdir. Bu yüzyılda, şehirde iki karısı olan bir kişi bulunmaktadır, o da iki karısı ve bir oğluyla yaşayan Şerin adlı zencidir. Tekeşliliğin belki de en büyük sebebi, insanların dar bir bütçeyle kıt kanaat geçinebilmesidir.

için bir tür laboratuvar olarak kullanılan, özellikle 1840 sonrasında Avrupa ile ilişkilerin güçlenmesi ve modernleşmenin etkisi altında daha da büyümeye aday olarak kabul edilen İzmir, Beyrut, İstanbul, İskenderiye ve Trabzon şehirleriyle beraber büyümenin adım adım kendini gösterdiği bir şehirdir. Söz konusu Helenleştirme faaliyetleri 1917 yangını sonrasında ve II. Dünya Savaşı Alman işgali döneminde Naziler Yahudi nüfusu tasfiye edince iyiden iyiye hızlanır ve etkisini kısa sürede gösterir. Kentte yaşayan insanların da sürüklemesi sonucu "yeni kentlilik"³ anlayışının hâkim olmaya başladığı Selanik şehri, adını Makedonya Kralı Kassandros'un karısı ve Büyük İskender'in kız kardeşi Thessaloniki'den alır. 1374 tarihinde I. Murat zamanında alınan şehir birkaç kez el değiştirdikten sonra, 1394 yılında bu kez Yıldırım

Bayezid tarafından fethedilir. Şehrin Osmanlı eline bir kere daha geçmesiye 1430 yılında, II. Murat zamanında gerçekleşir ve şehrin ismi Selanik olarak anılmaya başlanır. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonraki en büyük ikinci şehrinde 482 yıl devam edecek olan Osmanlı hükümrânlığı da böylece başlar. Şehrin bu dönemdeki en önemli özelliği, 1492 yılında İspanya'dan gelen Sefarad Yahudilerine ev sahipliği yapmasıdır.⁴

1430-1912 döneminin ardından Balkan Harbî sonrasında Yunanlıların eline geçen ve yangın başladığında Yunan idaresinde daha beşinci yılında bulunan Selanik kenti, dönem içinde I. Dünya Savaşı'nın bütün sıkıntılarını çok yakından hissetmektedir. Osmanlı, Alman ve Bulgarlara karşı harekât hazırlığında bulunan İngiltere ve Fransa ise bölgeye de-

vamlı tahkimat yapmaktadır. İstihbarat ve karşı istihbarat bağlamında çok yoğun bir dönem yaşayan şehirde kralcılarla Venizelosçular iktidar kavgası içindeyken⁵ Bulgar, Alman ve Avusturya ajanları da cirit atmaktadır. Osmanlı idaresinden çıkmış Türkler, dönmeler ve Sefarad Yahudileri de bu görüntünün içinde yeni duruma alışmaya çalışmaktadır. Şehirde ayrıca Sırp, Makedon, Arnavut, Ermeni, Bulgar ve Macarlar da yaşamaktadır. Özellikle 19. yüzyılın ilk döneminden itibaren şehirde Yahudi egemenliği özellikle ticaret ve ekonomi hayatında kendini bütün gücüyle hissettirmeye başlar. Bütün bunlara rağmen, şehrin özellikle yukarı mahallelerinde görüldü modern değildir.⁶

"(...) Çıplak ayaklı çocukların oynadığı engebeli dar sokaklar, eski alışıp evler, meydan çeşmelerinin

Selanik'te bir sokak: Çocuklar bir Fransız askerinin etrafını sarmış.

Köylü kadınlar. Fotoğraf bölge Yunanistan'ın kontrolüne geçtikten sonra çekilmiş.



Selanikli Musevi bir kadının kentsoylu yaşama bağlılığı kıyafetine de yansır. Kürklü yakasıyla yerlere kadar uzanan manto, bunun içinde sade bir kumaştan yapılmış bir elbise, boynunu süsleyen birkaç sıra kolye ve başının üst kısmından kuşakla çene altında bağlanmış küçük örtüsüyle sade, ancak ışıktır.



önünde kuyruk olmuş ev kadınları, eşek sırtındaki sakalar, dükkanlarının önüne oturmuş esnaf, bir tekke-lerden çıkarken objektife yakalanan uzun sakallı dervişler (...)"

Bütün bu tezat görüntüye rağmen, yine de büyük tüccarlar, fabrikatörler, Allatini, Madiano, Fernandez gibi aileler, yalılar, malikâneler, Fransız, İtalyan, İsviçre tarzında yapılmış evler şehre hâkimdir.⁷ 1912 yılına gelindiğinde, şehirde 33 sanayi işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerden üç tanesi pamuk ipliği üretimi, 7 tanesi pamuklu, yünü ve jüt dokumacılığı, 6 tanesi besin, un ve içki, 5 tanesi de demir dökümcülüğü üzerine faaliyette bulunmaktadır.⁸ Büyük sanayi işletmelerinin faaliyete geçmesiyle beraber bugün de olduğu üzere bunlarla rekabet etme gücü bulunmayan bazı eski zanaat ve ticaret merkezleriyle kü-

çük işyerleri kapanmak zorunda kalır, ancak karşımıza "artık ihtiyaçlarını geleneksel pazarlardan karşılayamayan bir müşteri tabakasına yönelik" olarak faaliyette bulunan, büyük Avrupa başkentlerindeki gibi son derece lüks mağazalar çıkar. Bütün bu görüntü içinde kendini Avrupa'ya kabul ettirmek isteyen Selanik'te altyapı ciddi ölçülerde değişmeye başlar ve içme suyu, ulaşım, havagazı ve aydınlatma gibi temel sorunlar halledilir. Batılılaşmayı getiren asıl unsur, Selanik'in Avrupa başkentleriyle yakınlaşmasını sağlayan demiryolu inşaatının tamamlanması olur. Böylece Rume- li'de, İstanbul'dan hemen sonra Balkanlar'ın Ege'ye açılan en gelişmiş ve en kozmopolit şehri de ortaya çıkmaya başlar. Bu dönemde şehir, Selanikli muhalif öğrenciler, içindeki sürgünler ve liberallerin koşup geldikleri "Kabe-i Hürriyet"

haline gelir.⁹ Bu arada halkın çöplerini sokaklara değil belirlenene yerlere koyması, han, medrese, okul, cami gibi yerlerdeki tuvaletlerin her gün temizlenmesi istenir; ancak bu bir süre daha beyhude bir çaba olacaktır. Osmanlı'nın son döneminde şehrin demografik yapısı değişirken Çingene, Yahudi, Bulgar, Ermeni, Eflak, Türk, Rum, Suriyeli ve Latinler 98 bin 938 kişilik nüfusu oluştururlar.¹⁰ Şehirde en çok karşılaşılan tesisler, lüks otellerin yanı sıra otel, lokanta, cafe ve birahanelerdir. Bütün bu lüks mağazalar ve eğlence merkezleri ise Selanikli Müslüman kadınlara hitap eden yerler değildir. Bu dönemde sanatçı Burhaneddin Tepsî Selanik'e gelece- rek bazı oyunlardan parçalar oynar ve beraberinde getirdiği "çok güzel vücutlu bir kadın, boyunca uzanan bir örtü ile sahneye girip, sonra örtüyü açıp, altından boydan boya in-

ce mayolu vücudunu göstermiştir.⁷ Bu durum gösteriyi izlemeye gelen Selanıkliler tarafından pek de hoş karşılanmaz ve aynı gösteri bir daha tekrarlanmaz.¹² Buna rağmen, özellikle mahalli gazetelerin büyük destek verdiği modernleşme çabaları sırasında kent hayatını yakından ilgilendiren bütün yenilikçi girişimler taraftar bulur ve toplumun bütün kesimlerine yavaş yavaş da olsa yayılmaya başlar.¹¹ Bu dönemde ayrıca şehirde hazır giysi satan Tiring ve Stein gibi büyük mağazalar da açılmaya ve "(...) sıcak kostümler, paltolar, pardösüler, pele-rinler, hepsi de yünlü kumaştan, güzel ve sağlam, kibar kesime ve çok titiz dikime rağmen tüm rekabete meydan okuyan fiyatlarla. Hanımlar ve çocuklar için hazırlanmış

riyla mütevazı bir hayat yaşamaktadırlar. Örneğin Yamakzade Mehmed Ağa öldüğünde, geride bıraktıkları bir yorganla dört tane köhne basma yastık yüzünden ibarettir. Giysileri ise son derece sıradandır ve şalvar, gömlek ve yelekten oluşan günlük kıyafetlerdir. Evde ayrıca bir cüppe-si ve "libade" denilen keçe paltosu bulunmaktadır.¹⁶

"Tarihi açıdan Yunan, siyasi olarak Türk, coğrafi olarak Bulgar ve etnik olarak da Yahudi"¹⁷ olduğu ifade edilen Selanik şehri genel görüntüsüyle tipik bir Balkan vilayeti havası vermektedir. Örneğin Bosna vilayetinde yaşayan Mostarlı bir erkek kırmızı yünlüden bezemelerle süslenen koyu mavi keçeden kısa bir ceket ve yine kırmızı süslerden yapı-

meni takar. Selanıklı Musevi bir kadın kentsoylu yaşama sıkı sıkıya bağlı olduğundan, kıyafet konusunda çok daha titizdir. Kürlü yakasıyla yerlere kadar uzanan manto türü bir elbise, bunun içinde sade bir kumaştan yapılmış bir elbise, boynunu süsleyen birkaç sıra kolye ve başının üst kısmından kuşakla çene altında bağlanan küçük örtüsüyle sade, ancak şık bir kıyafet içindedir. Ayrıca bazen eteklerine kadar inen kürkülle de iddiasını ortaya koyar. Öte yandan, Selanıklı Müslüman bir din adamıyla bir hahambaşının kıyafetlerinde ortak özellikler tespit etmek mümkündür. Bunlar dikkat çekmeyen, sade kıyafetlerdir. Manastırlı bir kentsoyluysa, tersine dikkat çekici ve rahat kıyafetleri tercih eder.



Makedonya'dan bir grup kadın.



Geleneksel kıyafetler içinde bir hanım.

reyonda bol miktarda ceket, pele-rin, yaka, zengin biçimde hazırlanmış mantolar bulunur,¹⁴ şeklinde ifade edilen lüks mallarla dolmaya başlar.

Selanik'e dair ilginç özelliklerden birisi de şehirde tekeşli aile modelinin seçilmiş olmasıdır. Bu yüzyılda şehirde iki karısı olan tek bir kişi bulunmaktadır ve o da iki karısı ve bir oğluyla beraber yaşayan Şerin adlı bir zencidir.¹⁵ Tekeşliliğin belki de en büyük sebebi, insanların son derece dar bir bütçeyle kıt kanaat geçinebilmesidir. Bu dönemin Selanik'te yaşayan Türkler ortadoklik kabul edilebilecek insanlardır ve genellikle de ekonomik sıkıntıla-

mış şalvar giyerken, Bosnalı bir kadının giysileri genellikle renkleri ve süslemeleriyle bütünlük içindedir. Bosnalı kadınları Selanik'teki Müslüman kadınlardan ayıran en önemli farksa, yüzlerine peçe takmamalarıdır. İskodralı Hristiyan bir kadınsa, sokaka çıkarken giydiği altın işlemeli kukuletası ve çuhadan yapılmış mantosuyla dikkat çeker. Aynı şekilde, İskodralı Müslüman bir kadının sorguç şeklinde tepeligi bulunan altın işlemeli bir başlık kullanır. Söz konusu tepelik, işlemler ve nispeten daha abartılı kıyafetiyle, İskodralı Müslüman kadının kıyafetleri daha iddialıdır. Tuna boylarında yaşayan Rusçuklu Bulgar kadını ise uçları omuzlarına kadar gelen ye-

Dönemin sonuna kadar Balkan toplumlarında insanların büyük bir kısmı toprağa ve köylere bağlı bir hayat yaşamaya devam ederken, bunun istisnası olarak sadece İstanbul, Atina ve Selanik gösterilebilir.¹⁸ Bu dönemde Selanik'in toplam 90 mahallesinden 45'i Türk, 16'sı Yahudi, 15'i Rum ve Bulgar mahallesi, 14'ü de Frenk mahallesi olarak da bilinen Levanten mahallesidir. Yangında neredeyse tamamı yok olan Yahudi mahalleleri Malda Cedid, Rogos, Fındık, Pulya, Ayasofya, Kadı, Külhan, Bedaron, Ağuda, Baru, Leviye, Kaldırgöç, Tophane, Yeni Havlu, Salhane ve Etz-Haim mahalleleridir. Selanıklı Türklerin ragbet etmedikleri bu mahallelerde şehrin en güzel

yalıları, köşkleri inşa edilmeye başlanırdı. Selanıklı zenginler böylece yüzlerini ve yönlerini İzmirli Levantenler gibi Avrupa'ya çevirirken, Selanıklı Türkler daha içe kapanık bir hayatı tercih ederler. Bu köşkerlerin en bilineni ise bankerlik ve sanayi ile uğraşan Musevi asıllı Allatini ailesinin yaptırmış olduğu ve kendi

larına hükmeder. Selanik'te yaşayan Müslümanlar için de hayat esasında son derece sade ve kısıdır. Akşamüzeri işyerlerinden çıkan erkekler hiç vakit kaybetmeden oturdukları mahallelere gelir ve demir kafeslerle örülü pencereler ardındaki evlerine sığınır. Mahallenin ve sosyal yapının katı kuralları çer-

ev kıyafeti olarak da karşımıza çıkar. Burada dikkati çeken husus, yaşmak yerine aynı kumaştan yapılmış bir örtünün saçları örtmesidir. Ev kıyafetlerinde zaman zaman abartı da söz konusudur."

"(...) Müslüman hanımlar, omuzları, göğüsleri kabark, yakaları dantel

"(...) Müslüman hanımlar omuzları, göğüsleri kabark, yakaları dantel işlemeli beyaz bluzlar giyerlerdi. Geniş etekleri topuklarına kadar inen renk renk eteklikler veya açık renkli roplar giydikleri de olurdu. Bu değişik giysilerin vazgeçemediği bir aksesuar vardı ki o da gümüş kemerdi. Saçlarını, arkadan yapma taşlarla süslenmiş taraklarla bir topuz halinde toplarlardı (...)"

Arnavut erkekleri giysileri, silahları ve duruşlarıyla kolayca ayırt ediliyordu.

isimleriyle anılan köşktür.¹⁹ Müslüman mahalleleri ise diğer mahallelere göre çok daha harap ve bakımsız bir haldedir. Hemen bütün Osmanlı şehirlerinde görülen tipik uygulamayla, burada da Müslümanlar daha güvenli, daha sağlıklı ve emniyetli olduğu düşüncesiyle şehrin nispeten daha yüksek bölgelerinde otururlar. Ticaretle uğraşan Yahudiler deniz kıyısında oturmayı tercih ederken, Rumlar daha ziyade ara bölgelerde kalmayı arzu eder. Ancak bu görüntünün aksine, yükseklerde oturanların ve şehre hâkim konumda olanların, mali anlamda şehre hâkim olamamalarıdır. Yoksul ve sıkıntı içinde yaşamaya çalışan insanların bulunduğu bu bölgeler doğu kentlerinin eski özelliklerini koruyan "ayrı ve kapalı bir site"²⁰ görünümdedir. Bu görüntüyü, bir caminin çevresindeki mezarlık, çeşme, türbe ve çarşıdan oluşan görüntü tamamlar. Çarşının orta yerinde genellikle hayvanların da sulandığı büyüke bir çeşme vardır. Çarşının beyniye, devamlı hareket halinde olan tipik bir Osmanlı kahvehanesidir. Söz konusu bu mahalleler Hristiyan ve diğer unsurların yaşadığı mahallerden farklı olarak kendine has bir toplumsal kontrol mekanizmasına da sahiptir. Böylece kimler veya hangi eller tarafından idare edildiği bilinmeyen bir otokontrol mekanizması insanların evlerinde veya sokaklardaki bütün davranış-



çevesinde etrafı rahatsız etmemeye ve dikkat çekmemeye itina gösteren kadınlar ve erkekler, dışardan bakıldığında hiçbir hareketin görülmediği evlerinde sanki ikinci bir hayat yaşamaya başlarlar. Selanik'in neredeyse yarısından fazlasını kaplayan Türk mahallelerinde yaşayan Müslüman kadınlarla özellikle sokaka çıktıklarında yalnız gözleri açıkta bırakan yaşmak takarlar ve üzerleri ne de mantoya benzeyen ferace giyerler. Böylece kadının kimliği de gözlerden uzak kalır. Bununla beraber, kıyafetin abartısı, iddialı süslemeleri Müslüman kadının kimliği konusunda olmasa da ait olduğu sosyal ve ekonomik çevre konusunda ipuçları verir. Söz konusu ferace türü kıyafet özellikle ekonomik durumu iyi olan Müslüman ailelerde

işlemeli beyaz bluzlar giyerlerdi. Geniş etekleri topuklarına kadar inen renk renk eteklikler veya açık renkli roplar giydikleri de olurdu. Bu değişik giysilerin vazgeçemediği bir aksesuar vardı ki o da gümüş kemerdi. Saçlarını, arkadan yapma taşlarla süslenmiş taraklarla bir topuz halinde toplarlardı. Ama saçlarının bu şekli, yalnız 'ele güne karşı' günlük hayatın bir şekliydi. Yoksa evinin erkeğini beklediği akşam saatlerinde, o uzun saçlarını uzun uzun tararlardı, çeşit çeşit biçimlendirdikten sonra ya bir iki örgü halinde toplayıp arkasına bırakırlar veya daha duygulu günlerde saçlarını omuzlarına dökerlerdi. Bütün doğu kentlerinde olduğu gibi Selanik'in Müslüman mahallesinde de akşam saatleri yaklaşıp her tarafı kapalı evlerinde genç Müslüman kadınlarının en heyecanlı meşgaleleri başlardı: süslenmek (...)"

Kadınların sahip oldukları tek ser-vetleriye, ölmeye kadar yanlarından ayırmadıkları çeyiz sandıklarındır. Böylece zenginlerin fakirlerin sosyal hayatları sadelik ve mütevazılık gibi asgari müştereklerde ister istemez buluşur. Yastık, divan, tabure ve şiltelerden oluşan son derece basit ve sade Müslüman evleri, şehirde olmalarına rağmen esasında kırsal kesimle ve köyle bağlantılarını kesemeyiş insanların evleridir. Böyle olunca da şehrin hemen

civarında bağlar ve tarım yapılan tarlalarla atlar, eşekler, koyunlar karşımıza çıkar.

Öte yandan, büyük bir çoğunluğu asgari eşyalarla donanmış evlerde yaşayan ve özellikle 17. yüzyıldan itibaren giyinme konusunda çeşitli yaptırımların içine giren Selanikli

kadınlarından kalma üç kırmalı yakayı arkadan yerlere kadar uzatan mahalli kıyafetlerle birleşerek yeni bir moda haline gelir. Bu, özellikle 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendini göstermeye başlar ve kadınlar sokak giysilerinde olduğu gibi, evlerinde giydikleri gündelik kıyafetlerinde de klasik giyim tarzı-

1913 nüfus sayımına göre nüfusu 157 bin 889 olan şehir, özellikle tren yollarının devreye girmesi ve geçiş hattı üstünde olması nedeniyle Büyük Savaş döneminde muazzam bir nüfusa ulaşır. İngiliz ve Fransız askerlerinin dışında, nüfus bir anda 271 bin 157'ye ulaşır. Küçük ve dar sokaklardan meydana gelen şehir



Basit dokumalar satan iki Selanikli.

Giysilerinden, nispeten varlıklı olduğu düşünülebilecek bir Türk kadını.

Surfarın yanında, sahile kıyasla içe dönük bir mahalle hayatı sürüyordu.

Selanikli Müslüman bir din adamıyla bir hahambaşının kıyafetlerinde ortak özellikler tespit etmek mümkündür. Bunlar dikkat çekmeyen, sade kıyafetlerdir. Buna karşılık manastırlı bir kentsoylu dikkat çekici ve rahat kıyafetleri tercih eder.

Müslüman kadınlar yine de özellikle şehirde yaşayan ve sosyal yapısı değişime daha uygun olan kadınlar vasıtasıyla modanın da bir ihtiyaç olduğunu keşfederler. Kadınlar için özellikle Osmanlı başkentinde çok sıkı bir şekilde uygulanmakta olan kurallar taşraya veya diğer vilayetlere geçildiğinde yumuşamaya başladığından, kıyafetlerdeki çeşitlilik ve gösteriş de doğal olarak artar.²¹ Genel olarak kıyafetler Anadolu'da insanların tercihlerine ve kanunlara bağlı olarak pek değişmeden kalmışsa da kadın kıyafetleri için birtakım istisnalar söz konusudur. Bunun bir sonucu olarak da bütün yasaklamalara rağmen Selanik'te de pembe, eflatun, gül kuruşu, mor, al ve fıstıklı feraceler görülmeye başlar.²² Böylece kadınlarda Paris modasına uygun kıyafetler, Türkmen

nın dışına çıkmaya çalışarak alternatif modalar yaratmaya çalışır, yeni beğenileri ön plana çıkarırlar. Ancak bu durumun bütün Selanik için geçerli olduğunu söylemek neredeyse imkânsızdır. Kişisel zevk ya da meraka paralel olarak edinilmiş, kullanım değeri olmayan ve tamamen süs niteliği taşıyan eşyalara neredeyse hiç görülmediği şehirde, insanların sahip oldukları yalnızca zorunlu ihtiyaç maddeleridir.²⁴ Öte yandan, kadınların sokak giysileri konusunda 19. yüzyılda da çeşitli fermanlar çıkarılmasına ve yaptırımlar getirilmesine rağmen, "kadınların çarşı pazarda bed renk, topuklarına kadar uzun yakalı feraceler ve köçek başlarla gezmemeleri"²⁵ istense de bütün fermanlar ve yasaklamalara rağmen bunlara pek uyulmadığı görülecektir.

merkezinde ahşap evler çoğunluk-tadır.²⁶

"(...) Yine de ihmalkârlık ve pislik içinde kokuşmuş bir yaşam sürülüyor. Eğri büğrü sokakları çöplerle dolu, evler harap ve bakımsız; etrafa yayılan pis kokular havayı zehirlemekte ve atmosferi kirliletmekte."

Bu ortamda sıradan Müslüman Selanikli kadının özellikle sokağa çıktığında giydiği kıyafeti sadece çarşıdan ibaretir. Yatak çarşısı gibi tek parça olan ve etek uçları kemere sokulan çarşafın diğer uçları şakaklardan iğnelenir, başa da yemini türünden bir şeyler örtülür. Genellikle koyu renkli ipeklili kumaştan yapılan çarşafın sokak gezmeleri dışında düşünüle, önemli ziyaretlere gidilken de giyilir. İlk defa

Selanik'te
Tekkeli adlı
yerleşim.



Avrupa'daki yeni akımlardan ayrı kalamayan Selanikli kadınlar, başlarına örttükleri uzun yaşmaklarının dantel işlemelerle süslü olmasına dikkat ederler, bu görüntülerini zariif bir kolye veya altınla süslemeyi de ihmal etmezler. Selanik dönmeleri de "kadınlara ve kendi cemaat üyelerine açık tutumları ve eğitimde uyguladıkları Avrupai metotlar nedeniyle Müslümanlar arasında modernlikleriyle ün salarlar".

çarşaf giyecek olan genç bir kıza ise daha açık renkte çarşaf giymesi tavsiye edilir. Yaşlı kadınların genellikle başlarını beyaz bir örtüyle kapattıkları görülür. Öte yandan, feracelerin düşük omuzlara çok uygun geldiği bir dönemin sonunda, Avrupa'yı salgın hastalık gibi saran "Art Nouveau" akımının ortaya çıkmasıyla beraber 19. yy başından itibaren şehirli ve kültürlü Selanikli kadınlarda yeni bir giyim tarzı da kendini gösterir. Böylece siyah çarşaf lar dışında daha ince kumaşlar, tafta, saten, saten dö Lyon, saten düşes, lahuraki, vigoni, krepdöşin, şayak, alpak gibi yünlü, ipekli kumaşlardan da istifade edilmeye başlanır.²⁷ Bağdatlı Arap kadınlarının giymekte oldukları çarşafı yeni bir düzenleme ile formata sokan kadınlar böylece şapka benzeri kepleri ve ince dantel peçeleriyle

sokaklarda görünmeye başlarlar. Avrupa'daki yeni akımlardan ayrı kalamayan Selanikli kadınlar bu dönemde başlarına örttükleri uzun yaşmaklarının dantel işlemelerle süslü olmasına dikkat ederler, bu görüntülerini zariif bir kolye veya altınla süslemeyi de ihmal etmezler. Bu bağlamda Selanik dönmeleri de "kadınlara ve kendi cemaat üyelerine açık tutumları ve eğitimde uyguladıkları Avrupai metotlar nedeniyle Müslümanlar arasında modernlikleriyle ün salarlar"²⁸ ve farklılıklarını ortaya koyarlar.

Dönemin ikinci yarısından itibaren kadınların sokak kıyafetlerinde bir rahatlama olduğu görülür. Kıyafetler bir renk cümbüşü halini alır. Siyah, kahverengi gibi mat ve donuk renklerin yerine daha canlı renklerle yapılmış kıyafetler gelir. Bu dö-

nemdeki sokak kıyafetleri saçları zariif bir şekilde örttükten sonra omuzlardan aşağıya kadar dökülen ve genellikle kıyafetin bir parçası konumundaki ferace ile aynı kumaştan bol dökümlü olarak yapılmış ve ayakucuna kadar inen bir kıyafettir. Giyilen entari veya feracenin yapıldığı kumaş, üzerindeki işlemler ve takılar kadının sosyal konumu hakkında da bilgi verir. Selanikli kadınlar feracelerini bazen düz bir kumaş şeklinde kestirip giyerken, bazen özellikle de kol ağzlarına ve yanlarına gelecek şekilde zariif dantel işlemeleri tercih ederler. Özellikle saçları örten parçayla ilgili olarak Selanikli kadınların hayal güçlerini kullandıkları ve farklı tasarımlar gerçekleştirdikleri de görülür. Dönem içinde saçların yavaş yavaş açıldığı ve kısa kollu kıyafetlerin giyildiği de söylenebilir.

Selanikli kadınların ev giysileri ise gömlek, şalvar, üç veya dört etekli entariler, muska gibi katlanarak arkadan köşelendirilmiş şal kuşaklar ve kenarları oyalarla süslenmiş kısa cepkenlerden ibarettir. Ayrıca sokak kıyafetleri nispeten daha rahat ve kullanışlı şekli evlerde de tercih edilir. Gömleğinin üst tarafı, kolları ve eteğinin etrafını tamamen kanaviçe süslemelerle bezeyen Selanikli köylü kadınları, el dokuması ipek bir kemerle bu kıyafetini tamamlar. Üç veya dört etekli entariler bugün bile Anadolu'nun farklı köşelerinde ve özellikle Türkmen ve Yörük kadınlarında son derece yaygındır. Kullanışlı ve pratik olması, önemli bir tercih nedenidir. Son derece zarif ve alımlı ütüteklerin hemen üstünde ise bekle bağlanmış bir parça daha bulunmaktadır. Kıyafetini göğsüne taktığı bir kölyeyle tamamlayan kadınlar ayrıca başlıklarını da genellikle beşi bir yerde gibi ziynet eşyalarıyla süslerler. Bu ziynet eşyaları bazen abartılı bir hal de alabilir. Bu kıyafet genellikle Selanik'in köylerinde kendini gösterir. Bu kadınların giydikleri elbiseler, kendi evlerinde bulunan ve "İstar" adı verilen dokuma tezgâhlarında imece usulü çok farklı renk ve desenlerle üre-



İptidai bir tezgâhta dokuma işi yapan köylüler.

tilen kumaşlardan yapılır. Basmadan yapıldığı gibi, eliş ipek dokumadan da üretilen ütütekler ayrıca "car" olarak da adlandırılır. Yöresel motiflerle bezenmiş ve ipek dokuma kumaşlara nazaran daha ucuz olan basmaların kullanımı da böylece zoraki de olsa bir gelenek ve moda haline gelir.²⁹ Batılılaşmanın iyiden iyiye kendini göstermeye başladığıyla beraber, kadınlar artık evde başlarına kenarları oyalı, uçlarına da altın takılmış yemeniler bağlamak suretiyle geleneksel kıyafetlerini giymeye devam ederler. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kıyafetlerde iyiden iyiye bir değişme ve rahatlık göze çarpmaktadır; ancak bu durum Selanik

köylülerine pek yansımaz. Çarşaf çok sık giymekle beraber, yüze örtülen peçe yine kendini gösterir. Genellikle fakir mahallelerde yaşayan Selanikli kadınlarsa şalvar giyerler ve ayaklarında da kaba deriden yapılmış ayakkabılar vardır. Fakir ve mazbut bir hayat yaşamaya çalışan sıradan Selanikli kadınların hayatı kafesli pencereli evleriyle çeşme başı arasına sıkışıp kalır. Böylece bu dönem, modernleşmenin sancılarını çeken bir Osmanlı kentinin, eskiyle yeniye bir arada barındırdığı bir dönem olarak da tarihe geçer.

DR. ULVI KESER

KARA HARPOKULU

İNGİLİZCE ANA BİLİM DALI BAŞKANI

DİPNOTLAR

1. Viyana'da, 1873 yılında açılan birdünya sergisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel zenginliğini kıyafetler vasıtasıyla gösterilebilmek amacıyla Osman Hamdi Bey tarafından "Elbise-i Osmaniye" isimli bir fotoğraf sergisi hazırlanır. Bu fotoğraf sergisiyle ilgili olarak imparatorluğun hemen her köşesinde farklı kumleküre mensup insanlar seçilir ve bunların fotoğrafları Edhem Paşa Konağı'ndaki Pascall Sebah Studiosu'nda gerçekleştirilir.
2. Osman Hamdi Bey ve Pierre De Launay, 1873 Jilinde Türkiye de Halk Güzelleri, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 1999'dan (Tercüme eden Enri Öygenç) aktaran Altın, Mayıs 2004, sayı 134, s. 198-200.
3. Paul Dumont, Franca Georges, *Modeteyme Sürecinde Osmanlı Kentlileri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Şubat 1999, s. 11.
4. Ne yakın ki söz konusu bu Yahudiler, II. Dünya Savaşı döneminde Alman 1941 kuşucuların gazabına uğrayacak ve neredeyse tamamı toplama kamplarında hayatlarını kaydedecek.
5. Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 115.
6. Mervin Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Kasım 2001, s. 83.
7. Orhan Türkmen, "Selanik Mücevrit", *Tarih ve Toplum*, Nisan 2000, sayı 196, s. 40.
8. Emre Dölen, "Karpaslarla Selanik", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sayı 165, s. 32.
9. Alessandro Verolimus, "Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentlileri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Şubat 1999, s. 52.
10. Söz konusu mağazada satılan mallar arasında erkek kladın ve çocuk konfeksiyonları, tuluhiye, şapka, eldiven, tarla, çorap, yemine, Giffene marka tırnak makinesi, Amerikan çalgıları, kadın ve erkekler için Walk Over ayakkabılar, çocuklar için İngiliz ayakkabıları, yağmurluk, kıyım (çepken), pantolon askısı, marokten eygü de bulunmaktadır. Merapi Anastasiadou, a.g.e., s. 175.
11. Mervin Anastasiadou, a.g.e., s. 196.
12. Mervin Anastasiadou, a.g.e., s. 201.
13. Stevan K. Pavlovitch, *The Balkans 1804-1945*, Longman Yay., Singapore, 1999, s. 103.
14. Stevan K. Pavlovitch, a.g.e., s. 106.
15. 31 Mart 1909 olayları sırasında İttihatçıların İstanbul'da kalmasını tehlikeli buldukları Padişah II Abdülhamid aile üyeleri, hizmetçileri ve kendisi Pınarlık ile ailelalece trende bulundukları ve
16. padişahın geleceğini öğrenmesi üzerine derhal koşku bopatan daha önceki İsraci Rombiland Padişahın kalın kırık dikük birkaç mobilya içinde, burarda 35 yıl hapis hayatı geçirmek zorunda kalırlar Orhan Türkmen, "Altınını Köşkünün Dünü ve Bugünü", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1998, sayı 178, s. 23-25.
17. Türkmen Parlat, "Tanzimat Günüme İzmir'in İkisi Selinik", *Eşel Sabah*, 23 Kasım 1999.
18. Türkmen Parlat, a.g.e., 23 Kasım 1999.
19. Klaus Tschelt, Rudolf Maunz, 18. Yüzyıl Osmanlı Kıyafetleri ve Cemiyeti (Eserin basım yılı ve yenı bellidir). J. S. 18.
20. Nureddin Sevinç, *Onüç Asırlık Türk Kültürü Tanıtma Bir Balaç*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1977, s. 12.
21. Bu ütütek, maddeleri ise genellikle hemen bütün Müslüman evlerinde görülen minder, yastık, keçe haki, tencere, sahan, kava, tepsi, kilim, tabure ve diğerleri ibarettir. Birtakı tabure, yastık, döşek, kilim ve yorgan buluntuları ise neredeyse aynen kabul edilmektedir.
22. Servis Gürbana, *Osmanlı Kadın Güçlüğü*, Kuluçkan Bakağı Yay., Ankara, 1999, s. 47.
23. B. Nicolaidis, *Le Turca et la Turquie contemporaine*, c.1, s. 32'den aktaran Mervin Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Kasım 2001, s. 72.
24. Kudret Emroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost Kitabevi Yay., Ankara, Mayıs 2001, s. 245.
25. Marc David Baer, "Selanik Döneminin Camisi Ortak Bir Gezgine Tek Yaptığı" *Tarih ve Toplum*, Aralık 1997, sayı 168, s. 32.
26. Burak Evren, *Osmanlı Canağı*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, Haziran 1999, s. 45.

EDİRNE'DE 17. YÜZYILDA İNŞA EDİLEN

AYŞEKADIN KERVANSARAYI

YRD. DOÇ. DR. RATIP KAZANCIGİL

Ayşekadın Kervansarayı, Edirne'de bugün Ayşekadın olarak adlandırılan semtte, Sultan I. Ahmet döneminde, Edirneli bir sipahi olan Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu yapının asıl adı, Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Kervansarayı'dır. Çelebi Mehmed'in kızı ve Fatih'in halası olan Ayşekadın ile bir ilgisi yoktur. Ancak, kervansaray Ayşekadın Mahallesi'nde kurulmuş olduğundan, bu ad ile öylenip ünlenmiştir.



Ayşekadın Kervansarayı'nın girişi.

Fotoğraflar
Prof. Dr.
M. Murat Tugrul

Edirne'de Ayşekadın Kervansarayı adıyla bilinen yapının banisi olan Ahmet Paşa, Edirneli bir sipahi olup, Ekmekçizade adıyla ünlüdür. Edirne'den İstanbul'a giderek değişik mali görevlerde bulunduktan sonra, Sultan I. Ahmet döneminde 18 sene boyunca vezirlik rütbesiyle başdefterdarlık görevini yürütmüştür.

Kişi olarak içkiye, eğlenceye ve paraya düşkün olduğu bilinir. Bu yüzden de, dostları yanında düşmanları, çekemeyenleri de vardı. Nitekim Murat Paşa, serdarlığı döneminde onu katletmek istemiş, fakat padişahın ricası üzerine Ahmet Paşa bu tehlikeyi atlattırıştır.

Ahmet Paşa, H. 1028/M: 1618 tarihinde vefat etmiş, Osmanlı geleneğine uyularak serveti hazineye devredilmiştir. Bu miktarın para olarak bin yük akçe tuttuğu yazılmıştır ki, döneminin değerine göre 400 bin Osmanlı altınına karşılık gelmektedir. Cenaze namazını, Bayezid Camii'nde Üsküdarlı Aziz Mahmut



Ekmekçiöğlu
Ahmet Paşa
(Ayşekadın)
Kervansarayının
bir başka
bölümü.

"Ekmekçizâde Ahmet Paşa'nın yaptırmış olduğu taş hanın duvarı, harem bahçesine bitişik olup, yerle bir olmuş. iç ve dış bahçeler birleşmişlerdir. İftardan sonra kıyametten örnek olan bu durumla kendime gelince, hakikaten kıyamet koptu sanarak yaşamaktan umudumu kesip, Tanrı adını tekrarlayarak köşkün sütununa sarılıp, üç basamak merdivenle geniş bahçeye inmeyi akıl edemediğim sarsıntı biraz hafifleyinceye kadar bu halde etrafa bakmam bile kabil olmadı."

Efendi kıldırmış ve Şehzadebaşı'nda yaptırmış olduğu medrese hazinesi- ne gömülmüştür.

Ahmet Paşa'nın yaptırmış olduğu hayır kurumları şunlardır:

1. İstanbul'da medrese,
2. Ereğli'de tamamlanmamış bir han,
3. Edirne'de, yedi yol ağzında Havlucular Hanı,
4. Edirne'de, Tunca Nehri üzerindeki köprü,
5. Edirne'de, Ayşekadın Kervansarayı,
6. Edirne'de, köprünün bakımını sağlamak amacıyla İbn-i Arap Mahallesi'nde 10 evin geliri.²

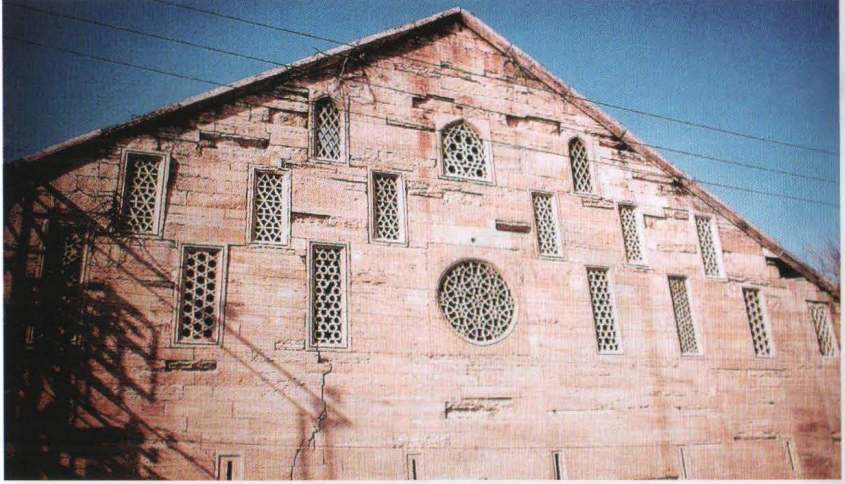
H: 1017/M: 1607 yılında, Sultan I. Ahmet tarafından kervansarayın

yapılması hakkında Edirne ve civar illeri kadılarına ve Edirne Bostancı-başı'na³ gönderilmiş bir ferman⁴ bulunmaktadır. Bu ferman, H: 1016-1017-1018/ M: 1607-608-1609 tarihli Edirne şer'iyesi sicil defterlerinden tarih meraklısı bir kişi tarafından kopya edilip, eski alfabemizle özel bir deftere yazılmış olan Edirne'ye ait 35 ferman arasında yer almaktadır. Adı geçen defter de, T.Ü. Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Dr. Ratip Kazancıgil Kütüphanesi arşivindedir.

Bu defterde yer alan Ayşekadın Kervansarayı ile ilgili ferman örneğini mümkün olduğu kadar aslından uzaklaşmamaya çalışarak, günümüz diline ve yazısına çevirip bilginize sunuyoruz. Bu yapılırken, dönemin yazışma usulü olarak kullanılan kül-

fetli protokol hitaplarına yer vermeyip, sadece ana metni aktarılmıştır. (Sayfa 77'deki 'ferman' başlıklı kutu.)

Osmanlılar döneminde yaptırılan han, hamam, kervansaray, yol, köprü, çeşme ve sebîl gibi yapıların hepsi sosyal yardım amaçlı olarak düşünülmekte ve nitelendirilmektedir. Toplum bunlardan yararlınsın, yaptırılana dua etsin, onlar da sevap kazansınlar diye. Nitekim Ayşekadın Kervansarayı'na konup göçenlerin edecekleri duaların da, yaptırılan tarafından padişahın sevap defterine aktarılacağı şartı konulmuştur. İşin ucunda ticari amaç yoktur. Zaten o dönem vakıf anlayışında ticaret söz konusu olmayıp, Tanrı hoşnutluğunu kazanmak tek amaçtır.



Urî Mahmud Ağa'nın H. 1165/M. 1751 yılında Edirne'yi baştan başa harabeye çeviren deprem hakkında görgü tanığı olarak verdiği bilgiler sayfa 78'de yer almaktadır. Yazar, o korkunç günü güçlü ifadelerle anlatmış ve adeta canlandırmıştır. Biz, o dönem dilini sadeleştirirken yazarın ifade tarzına ve cümle kuruluşlarına saygılı olmaya elden geldiğince özen gösterdik. Kitap, bu deprem sırasında Edirne'nin güncel yaşamının dramatik bir tablosunu çizmektedir.

KERVANSARAYIN SATILMASI VEYA KİRAYA VERİLMESİ KONUSU

Deprem sonunda yıkılıp harap olduğunu gördüğümüz kervansaray, üzerinden geçen yaklaşık bir asır içerisinde içiçe dağılmış ve yapı malzemeleri çalınıp, neredeyse yok olmuştur. Bu hali önlemek amacıyla,

Edirne defterdarlığı hanın esas yapısına uygun olarak tamir edilmesi şartıyla, satılması veya kiraya verilmesi yoluna girmiştir. Edirne valisi ve Vakıflar Bakanlığı'na yazılmış ilgili belge sayfa 77'dedir.

Sunmuş olduğumuz bu belgede imza yoktur ve mühür sıvanmış durumdadır. Bu yazının müsvedde olduğu, düşük cümlelerinden ve yazılışındaki kopukluk ve düzensizliğinden de anlaşılmaktadır. Belgeyi burada aktarmamızın nedeni, hanın Tanaz oğlu Ohanes'e satılmasının önlenmesi bakımından önemli olmasıdır.

Biraz karışık olmakla beraber, belgeden de anlaşılabileceği gibi, han Edirne Vakıflar Müdürlüğü tarafından satışa çıkarılıyor ve hatta Tanaz oğlu Ohanes'e satılıyor. Sonra vakıflar bakanlığı bunu uygun bulmayıp, ilerde demiryolu istasyonu veya askeri mühimmat deposu olarak kulla-

nılabileceğini göz önünde tutup, hazine tarafından satın alınmaya kadar kiraya verilmesini, padişahın da oluru ile uygun buluyor.

Depremden sonra kervansaray esaslı bir onarım görmemiş, 1858 yılından günümüze bu haliyle gelmiştir. Ancak, Balkan Savaşı sırasında bazı bölümleri süvari birliklerinin hayvanları için tavla olarak kullanılmış, bir ara da PTT teşkilatına depo olarak verilmiştir. Nihayet günümüzde, pek yerinde bir hizmet olarak, hem tarihimize hem de eserlerimize sahip çıkma niyetiyle hareket eden ilimiz ve Vakıflar Bölge Müdürü Sayın Hasan Çetinkaya'nın yoğun çabaları sonunda asıl yapısına uygun olarak restore edilmektedir.

RATIP KAZANCIGİL
T.Ü. TIP FAK. TIP TARİHİ VE DEONTOLOJİ
ANABİLİM DALI/EDİRNE
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ
YÖNETİM KURULU VE GENEL KURUL ÜYESİ

Evliya Çelebi Ayşekadın Kervansarayı'nı anlatıyor

Ünlü gezginimiz Evliya Çelebi, H. 1063/M. 1652 yılında Melek Ahmet Paşa ile Sofya'dan İstanbul'a giderken, yolları üstünde bulunan Edirne'ye de uğrar. Adı geçen, uğradığı öbür beldelerde olduğu gibi, o çarpıcı üslup ve anlatımı ile Edirne'yi de en küçük ayrıntılarıyla gözden geçirip, bizlere ulaştırmıştır. İşte bu arada, konumuz olan Ayşekadın Kervansarayı'nı da ihmal etmeyip, şöyle anlatmıştır:

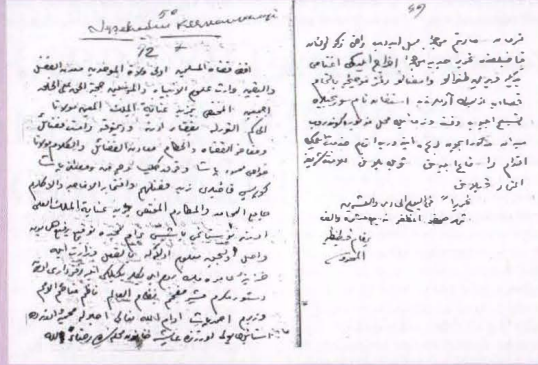
"Bu, Ayşekadın Hanı, Sultan Ahmet Han zamanında, küçük bir han imiş. Sonra, Ekmekçiade Ahmet Paşa, temelinden yıkıp, büyük han yapmıştır ki, Edirne şehrinde ve İstanbul'da benzeri yoktur. Ancak, Tatar Pazarı'nda kasabasında makbul İbrahim Paşa Hanı buna benzeyebilir. Bu Eşe kadın hanı, tam iki yüz ökac (orda) olup, avlusunun bir tarafında içli-dışlı harem hücreleri var. Ahır, bin adet at alır. Dışında göğşe baş

uzatmış bir güvercinliği var ki, yüz katar katır alır. Dört tarafı sofalar olup, dış avlusu dahi bin adet deve ve katır alır.⁵ Güya kale gibi bir handır. Cadde üzerinde kuzeye bakan bir demir kapısının üzerinde yazılı tarih budur: Temâşa eyleyip Kısbi dedi tamamına târîh Yapıldı Hân-ı Sultan Ahmed oldu bi belad abâd Sene H. 1018/M. 1609⁶"

Ferman

Resmî hitapların ardından, "Havass-ı Mahmut Paşa, 7 Kırkareli ve Çirnen ve Mustalapaşa köprüsü kadıları ve Edirne Bostancıbaşı: Emrim size ulaşınca bilesiniz ki: Rumeli Beylerbeyi ve özel hazineim defterdârı olan Vezir Ahmet Paşa, Edirne'de İstanbul yolu üzerinde Ayşe Hatun Mahallesi'nin Allah ve Peygamberin rızası⁹ için kendi kusesinden, sevabını benim taralıma armağan etmek üzere bir han yaptırdı, gelen ve gidenlerin huzur ve mutluluklarını sağlamak suretiyle benim saltanatımın yücelmesine dua ile vakit geçirmeleri için inşaatı başlanmasında yönünde bendin izin rica etmektedir. Yapsın, Tanrı yardımcısı olsun. Bunun için fermanım çıkmıştır. Şimdi buyurdum ki:

Bu buyruğum size ulaştığında, bir an ve bir saat ıskırtmadan ve ihmal etmeden adı geçen vezirim, kendi malı ile denilen şekilde sevabını benim üzerime bırakmak koşuluyla kararlaştırılan yerde hana başlanıp, bitirilmesi için gayret gösteresiniz. İhmal etmeyiniz ve zorluk çıkarımayasınız. Sizler ki kudralsınız, yönünüzün altında bulunan yerlerden parası ödenerek gerekli koreste ve taş kestirmekte ve kırç yaktırmakta ihmal göstermeyesiniz. Ve sen ki bostancıbaşısın: Sen de, gerektiğinde yarıdım için görevli verip, binanın tamamlanmasına çaba harcaşsın. Özellikle, gelenler ve gidenlerin



1607-1608-1609 tarihli Edirne Şer'iyesi sicil defterlerinden tarih meraklısı bir kişi tarafından kopya edilip, özel bir deftere yazılmış olan ferman örneği.

"Bu buyruğum size ulaştığında, ... ihmal etmeden adı geçen vezirim, kendi malı ile denilen şekilde sevabını benim üzerime bırakmak koşuluyla kararlaştırılan yerde hana başlanıp, bitirilmesi için gayret gösteresiniz..."

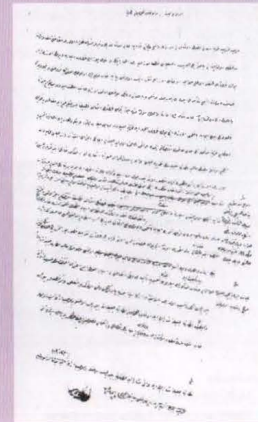
güvenliğini, huzurunu sağlamak, devletin devamı için dua etmelerine neden olur. Şimdi durmayı ve düşünmeyi, marangoz ve gerçek koreste, taş ve kırç hepsini değerleri üzerinden satın alıp tamamlamak yerine göndermekte her

biriniz gayret gösteresiniz. Bu işte ihmal, geciktirme ve ilgisizlik göstermeyesiniz. Şöyle bilesiniz, özel işaret güvenesiniz. Ay: Safir. Sene: Sub'a (İsr-i ve elif-H: 1017/M: 1607 Be makam-ı Konstantiniye"

Edirne valisine ve Vakıflar Bakanlığı'na

Mekke ve Medine hazinesine bağlı Edirne vakıflarından Edirne'deki Ayşekadın İlanı zamanından beri haraba yüz tımuş olup, enkazı çalınmak da ve elden çıkmaktadır. Bu nedenle, müzayedeye⁹ yoluyla ve kesinlikle yapısının özelliğini bozmadan tamir etmek ve yalıyı yüze eli kuruştan, iki yük kuruşu Tanaz oğlu Ohanes üzerinde kalması olduğu bildirilmiştir. İlanı'nı bu şekilde adı geçene satılması, veyahut, binanın büyüklük ve sağlamlığına göre, ilerde demiryolu mevkî-i (istasyonlu) veya askeri mühimmat¹⁰ deposu olmak üzere devlet tarafından satın alınması, zabıt tutularak cevaplandırılmıştır. İlanın kira geliri olan dört yüz yirmi kuruşun, benzerlerine uyularak beş misli eklenip, mukataa¹¹ verilmesi ve sonra, gereğine göre iki yük kuruş muaceler¹² ile devlet hazinesi tarafından satın alınarak, bir o kadar ve belki daha fazla onarım masraflı yapılmasını gerektirecektir. Ancak adı geçen hazinenin şimdiki durumundan dolayı, bu yol, pek de uygun olmayacaktır. Gerekenin yapılması için muhasebe meclisi tarafından düzenlenilen mabzaba¹³ maliye

bakanlığının uygun görmesi doğrultusunda, gerek demiryolu ve gerekse son savaş nedeniyle, böylesine bir binanın elden çıkarılması uygun görülmemiştir. Hatta Edirne'nin işgalinde bu hana iki alay süvari askeri konulduğu bilinmektedir. Bundan iki üç sene önce hanın, satın alınması için verilecek paranın öbür harcamalar gibi olmayıp, yine satılması için vakıflar müdürlüğü tarafından yapılan müzayedeye çıkartılana kadar, kiraya verilmesinin, benzerlerine göre yapılması ve tamir edilmesi cevabı verilmiştir. Bu hanın ilerde gereğine göre ci ahına bakmak ve kalıntılarının çalınıp, yok olmaktan korunmasını, önlemek üzere, vakıflar müdürlüğünün alacağı gelirin verilerek, hazine tarafından satın alınması halinde, bir şey söylemeye gerek kalmayacaktır. Kararı verilmiş olan değerini ki, iki yük kuruştan, kırk bin kuruş çıkartılması ile kalan yüz altmış bin kuruşun hazineye gelir sağlama konusu, bakanlık ile maliyeye bildirilmiş ve devlet tarafından satın alınmaya çalışılması uygun görülmüştür. Han'ın ilerde tamir edilinceye kadar,



Edirne valisine ve Vakıflar Bakanlığı'na yazılmış olan R: 1274/M:1285 /1859 tarihli belge.

kalıntılarının korunmasına çalışılması gerekmektedir. Padişah iradesi, oluru da alınarak, durum, bakanlık ile vakıflar bakanlığına bildirilmiştir. İlan kalıntılarının yok olmasına ve çalınmasına meydan vermeden, korunması için gereğinin yapılması bildirilir.¹⁴ Sene 74-1285/1859

Bu kervansaray, 1751-52 büyük Edirne depreminde yıkılmıştır. Bu depremi yaşamış olan Edirne şehri tarihçesi yazarı Urfi Mahmud Ağa,⁵ Edirne Tarihi adlı eserinde Aşekadın Kervansaray'ının yıkılışını şöyle anlatıyor:

Edirne'de 1751 depremi

H: 1165/M: 1751 senesi Ramazan'ın 18. Pazır gecesi iftardan sonra Allah'ın emriyle şehrin hanı yönünden önce duman gibi toz kalkıp, dolu yağar gibi büyük bir çatırı duyuldu. Arkasından, bir soluk alacak kadar bir zaman bile geçmeden, acaba nedir derken birdenbire yeryüzü, deniz dalgalanması gibi öyle hareket etti ki, iniş ve yükselir kaybolup, her taraf görünür oldu. Birbirini izleyen sarsıntılar sonunda, sağlam yapılar bile yerle bir oldu. Yer, o derece sallandı ki, nasıl ki kuvvetli bir insan taze bir fidanı bütün gücü ile sarsarsa, yeryüzü de öyle sarsılıyordu. Bu hali insanlar ve hayvanlar korku içinde: seyrediyorlardı. Hareketin şiddetinden

saranak (ki, bu derece yer sarsıntısı görülmemiş olduğundan) yaşamaktan umudumu kesip, günahlarıma tövbe ederek ve tanrı adını tekrarlayarak kişün sultununa sarılıp, üç basamak merdivenle geniş bahçeye inmeyi akl edmeden sarsıntı biraz hafifleyinceye kadar bu halde: cırafa bakmam bile kabil olmadı. Gördüm ki, büyük han yıkılmış, onca taşlar ve sütunlar ve kaplama kuşunları bahçeye yığılmış ve adı seçen taş duvar yıkılıp, iç ve dış bahçeleri birbirine katılarak geniş bir arsa olmuş. Sarsıntı duruncaya kadar hiç kimse bu halin nasıl olduğunu anlayamamıştı. Gece biraz ilerler ilerlemez, yeraltından

Bu halden sonra, kimse çatı altına girmeye cesareti edemeyip, kimi avlu, kimi bağ ve bahçelerde ve kimi mezarlıklarda çerge ve çadır, kimi de ıhtia ve hasırdan kulübeler kurup, göçerler gibi içlerinde oturdular. Bu hal oruç ayına rastladığı için sıcaktan büyük zahmetler çekilmiş, evlerin duvarları çatlamaş veya yıkılmış olduğundan hırsızlık olayları da görülmeye başlanmıştır. Bunu önlemek için, mahalle halkı silahlı bekçiler tutup bekletmişlerdir. On dört ay kadar bu sarsıntı devam etti. Ve hep yeraltından gürlemler gelip, arkasından yer deprendi. Bu depremler gece ve gündüz 30'ar, 40'ar kere tekrarlandı, sonraları giderek 10'ar, 8'er ve 5'er kereye düşüp sakinlendi. Bundan sonra, Akbaş Efendi Edirne kadısı oldu. Kendisi vakfı (gelir) olan camileri vakıflarından, olmayanların kuşunlarını sattırıp, kubbelerini kiremitle örterek 130 kadar cami ve mescidin onarılmasında büyük çaba gösterdi. Bazılarını da hayır sahipleri tamir ettirdi. Lakin kitabın yazıldığı (H:1174/M:1760) tarihine kadar II. Sultan Murat'ın hayırlı eseri olan Üç Şerefli Cami'nin dört minaresi, harem (iç avlu) kubbeleri yereyeleki kişilerin gövülleri ile baştan başa harap. Kilise Camii ile Halebiye Camii harap. Ulu İmrı yakın zamanlarda böylesi ibadet yerlerinin tamirini ihsan etmeye. Bunlardan başka, camilerin tümü tamir oldular. Eski Cami tamir edilip, yenilediği zaman bu fakirin (Urfi Mahmud Ağa) koyduğu padişah beğendiği için, (tarhi üzerine örfinin tarhi yazılı) emrini verdiği için camide yazılan tarih benimdir. Tarih Şehriyâr-ı bahr-u şehinşeh-i âli zaler, Pâdişah-ı helv-u keşver kusr-ı kurb-u baid Abet-ül hakim Örfî'di dedî tarihini Yaptı Eski Cami' Mahmut Han kıldı cedit Sene. H: 1166/M: 1752 Bu depremde Havsa'daki kervansaray ile Hasköy imaretleri de harap olmuştur.¹⁷

"Herkes o korkulu gecede kendini kurtarmaya çalışıp, Mahşer gününde olacağı gibi 'Ne'fsi ne'fsi' diyerek babası oğlunu, anası kızını aramaz olmuştular... kimi bahçelerde ve mezarlıklarda çerge ve çadır, kimi de tahta ve hasırdan kulübeler kurup, göçerler gibi içlerinde oturdular."

bütün minareler toprağa secde edercesine yıkılıyor ve ayakta kalanlar, serviler gibi sallanıyorlardı. Yalnız, Sultan Selim Cami'nin dört minaresi ile İbrahim Paşa ve Delilerdar camilerinin birer minareleri sağlam kaldı. Öbür bütün minareler yıkıldı. Cami kubbeleri ise, zip zip raneleri gibi toprağa yuvarlandılar. Nice binalar göz açıp kapanıncaya kadar yerle bir olup, karga ve baykuş yuvası haline geldi. Keza nice taş yapılar ve dükkânlar da depremin şiddetinde dayanamayıp yıkılmaya yüz tuttular. Hatta kıymetli vezir Ekmekçizade Ahmet Paşa'nın yaptırmış olduğu taş İsmar'ın¹⁶ batı yönündeki taş duvarı, harem bahçesine bitişik olup, o korku dolu gecede yıkılıp, yerle bir olmuş, iç ve dış bahçeler birleşmişlerdir. Bu fakir (Urfi Mahmud Ağa) bahçedeki köşke iftar etmişti. İftardan sonra kıyametten örnek olan bu durumu kendimi: gelince, hakikaten kıyamet kopu

top sesi gibi korkunç bir ses duyulup, hemen arkasından yeryüzü hareket etti. O gece sabaha kadar bu hal insanda düşünce ve akıl bırakmadı. Toprak parça parça ayrıldı. Mevsim yaz olduğu için halkın kimi bağ ve bahçelerinde ve kimi nehir kenarlarında iftar edildiler. Açık yerde olduklarından ve iftardan sonra camilerde bulunmadıklarından fazla ölüm olmadı. Ancak, kandil asmak için minarelerde bulunan müezzinlerle, duvar altında veya yakınında bulunanlardan yüz kadar insan öldü.

Yıkılan evler kendi dillerinden: Ey medet mimur-ı âlem Kıl nazar verâyemim. Dizesi ile: güya yalvarıyorlardı. Herkes o korkulu gecede kendini kurtarmaya çalışıp, Mahşer gününde olacağı gibi 'Ne'fsi ne'fsi' diyerek babası oğlunu ve anası kızını aramaz olmuştular.

DİPNOTLAR

- 1 Sipahî: Timar sahibi süvari askeri.
- 2 Ahmed Badi Efendi: Riyaz-ı Beide-i Edirne C. II, s. 98-100 (O da Naima Tarih'inden almıştır).
- 3 Bostancıbaşı: Sarayın iç ve dış güvenliğinden sorumlu kişi.
- 4 Feriyyat: Padişahın yazılı emri.
- 5 Kermusuz: bu övçüler, sadece Evliya Çelebi tarafından anlatılmıştır.
- 6 Danışman Z. Eşyâ Çelebi Seyahatnâme'si: Zuhûri Danışman Yayını C. 6, İstanbul-1970, s. 6.
- 7 Havas-Mahmut Paşa Mahmut Paşa hasırları. Günümüzde Havsa ilçesine bağlı Hasköy.
- 8 Hoşnûluğu.

- 9 Mîzâyede: Açık artıma.
- 10 Mühimmi: Silah ve cephaneye.
- 11 Mukatta: Devlete ait bir gelirini geçici olarak bir bedel karşılığında kiraya verilmesi, geyci olarak satılması.
- 12 Muncel: Mukataaya verilen mal karşılığında peşin olarak alınan para.
- 13 Marhara: Rapor.
- 14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kaid. A.MKT.MUL. Tarih: 131275, DN: 105.VN-62, kayıtlı belge.
- 15 Urfi Mahmud Ağa: Bostancıbaşı Hacı Ali Ağa'nın oğludur. Edirne'de doğmuştur. 1778 yılında yâze Edirne'de ölmüştür. 1757-1779 yılları arasında Sultan III. Mustafa döneminde bölükbaşı görevinde bulunmuştur. Mezar Şeyhî Çelebi Camii

- duvarı dibindeyken, Ahmet Badi Efendi 1910 yılında mezar taşının kaybolduğunu yazmaktadır. Urfi Mahmud Ağa tarihle ilgili birçok eser yazmıştır. Çerri Tarihî adıyla basılmış küçük bir Edirne tarihi de vardır. Deprem olayını Ahmet Badi Efendi, Riyaz-ı Beide-i Edirne adlı eserinde Urfi Mahmud Ağa'dan aktarmaktadır (Kutup Kanunçeli, Edirne, Atınad Badi Efendi: Riyaz-ı Beide-i Edirne C. II, s. 113) Riyaz-ı Beide-i Edirne C. II, s. 113.
- 16 Aşekadın Kervansaray.
- 17 Ratiip Kanunçeli, Eski Edirne'den Renkli İzler. Edirne, Türk Kurultayları Derneği Edirne Şubesi yayımları No: 27, 1997, s. 45-47.

BİR AMERİKÂN İSTİHBARAT RAPORU

II. DÜNYA HARBİ YILLARINDA
ZSA ZSA GABOR'UN TÜRKİYE
HAKKINDA GÖRÜŞLERİ

RIFAT N. BALI

Bu makale ile takdim edilmekte olan Amerikan istihbarat belgesi çevirisinin kaynağı, Hollywood'un ünlü artistlerinden Zsa Zsa Gabor'dur (1917-). Burhan Belge ile evlenerek Ankara'da 5 yıl yaşayan Gabor, Belge'den boşandıktan sonra Birleşik Devletler'e geri dönmüş ve Amerikan Askeri İstihbaratı'na Türkiye hakkında bilgi vermiştir. Bilgilerin genelliği ve yüzeyselliği dikkat çekicidir.

Gabor'un ilk eşi, Burhan Belge idi.¹ Gabor, Belge Macaristan'da görevliken onunla tanışmış ve hemen evlenmişti. Burhan Belge Ankara'ya tayin olduğunda da Gabor eşiyle birlikte Ankara'ya taşınmış ve Belge'den boşanacağı 1941 yılına kadar orada yaşamıştı.² Gabor Burhan Belge'den boşandıktan sonra, 1942 yılında ünlü Hilton oteller zincirinin sahibi Conrad Hilton ile evlenecek, bu evlilik dört yıl sürecekti. Gabor Conrad Hilton ile evliken Amerikan Askeri İstihbaratı yetkilileri ile görüşmüş ve beş yıl boyunca yaşadığı Türkiye hakkında bildiklerini anlatmıştı. Bu makalede yayınlanan belge işte bu görüşmenin raporudur. Zsa Zsa Gabor'un verdiği bilgiler incelendiğinde, bunların oldukça yüzeysel izlenimler olduğu fark edilmekte. Gabor izlenim ve kanaatlerini dile getirirken, örneğin Türk Emniyet ve İstihbarat Teşkilatı'ndan söz ederken son derece genel ifadeler kullanmıştır, özgün bilgiye pek rastlanmaz. Zsa Zsa Gabor'un Ankara'da yaşadığı beş yıl zarfında eşi vasıtasıyla dahil olduğu kalburüstü çevre hakkındaki anılarında çok fazla bilgi yer almamakta, ilgi çekici tek bilgiyse, Atatürk'le gönül macerası yaşadığı iddiasıdır. Gabor'un verdiği bilgilerin yüzeyselliğinin bir diğer nedeni, Burhan Belge ile 15 yaşında evlenmiş olmasıdır. 15 yaşın-



**Zsa Zsa Gabor
Burhan Belge ile
5 yıl evli
kalmıştı.**

Zsa Zsa Gabor My Story Written For Me by Gerold Frank, The World Publishing Co., Cleveland, 1960.

da Ankara'ya gelen Gabor, eşinden boşanıp Ankara'dan ayrıldığı anda sadece 21 yaşındaydı. Türkçeye vakıf olmayan bu kadar genç bir insanın sunabileceği istihbarat bilgisinin çok yüzeysel olması doğaldır. Gabor'un bilgi kaynağı muhtemelen sadece eşi Burhan Belge idi.

"MAHREM
ASKERİ İSTİHBARAT BÖLÜMÜ,
GENELKURMAY HARP DAİRESİ
New York Bürosu Askeri Ataşe
Raporu: Türkiye
Konu: Halihazırdaki hadiseler " 948
- Muhtelif bilgiler
Rapor no: 12360 / 1 Ocak 1944

Zsa Zsa Gabor
(Bayan Conrad
Hilton) kaynaklı
rapor
B-2, yani
"muhtemelen
doğru kabul
edilen bilgi"
kategorisinde
değerlendirilmiştir.

CONFIDENTIAL

Serial No. 13380

CONFIDENTIAL

Mr. Conrad Hilton had been in the United States since July of 1941, having married Mr. Hilton in 1940 following her divorce from Mr. Richard Pelzer. Mr. Hilton was situated in the area in Turkey, the Turkish Ministry of the Interior, and at the office. Mr. Hilton lived in Istanbul for the past several years. He was involved in the following information on Turkey, which was believed to be an open source of information and left the country shortly after that date.

1. **Importation of the Turkish Army.**

The Turkish Army is first, and above all, pro-Turkish. As between the Allies and the Axis, former believes that the Army would support the Allied cause. Due to large part, the Turkish Army was the only one to have been in the last war. The Army, like all parts of the Turkish government, was strictly pro-Turkish. In the early years of the present war, when Germany was strong, they inclined to the side of the German victory. In the last year, with the Allied military successes, their position has reversed.

2. **Non-Indians in Turkey.**

Mr. Hilton does not believe that the Pan-Islamic movement will ever make any great advance in Turkey, as in the case of India, Egypt, and other areas. First, due to the long and religious. By no other means, did the leaders of the country, 25 years ago, embrace the possibility of non-Islamic or non-Turkish people, only by making the idea that would the people to religion, and this he considered. He pointed out that the idea of Pan-Islamism did not exist in the United States, and he pointed out that the idea of Pan-Islamism did not exist in the United States, and he pointed out that the idea of Pan-Islamism did not exist in the United States.

3. **The Pan-Islamic Movement.**

The Pan-Islamic Movement is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States. The Pan-Islamic Movement is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States.

CONFIDENTIAL

Serial No. 13380

CONFIDENTIAL

Mr. Conrad Hilton had been in the United States since July of 1941, having married Mr. Hilton in 1940 following her divorce from Mr. Richard Pelzer. Mr. Hilton was situated in the area in Turkey, the Turkish Ministry of the Interior, and at the office. Mr. Hilton lived in Istanbul for the past several years. He was involved in the following information on Turkey, which was believed to be an open source of information and left the country shortly after that date.

1. **Importation of the Turkish Army.**

The Turkish Army is first, and above all, pro-Turkish. As between the Allies and the Axis, former believes that the Army would support the Allied cause. Due to large part, the Turkish Army was the only one to have been in the last war. The Army, like all parts of the Turkish government, was strictly pro-Turkish. In the early years of the present war, when Germany was strong, they inclined to the side of the German victory. In the last year, with the Allied military successes, their position has reversed.

2. **Non-Indians in Turkey.**

Mr. Hilton does not believe that the Pan-Islamic movement will ever make any great advance in Turkey, as in the case of India, Egypt, and other areas. First, due to the long and religious. By no other means, did the leaders of the country, 25 years ago, embrace the possibility of non-Islamic or non-Turkish people, only by making the idea that would the people to religion, and this he considered. He pointed out that the idea of Pan-Islamism did not exist in the United States, and he pointed out that the idea of Pan-Islamism did not exist in the United States.

3. **The Pan-Islamic Movement.**

The Pan-Islamic Movement is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States. The Pan-Islamic Movement is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States.

CONFIDENTIAL

Serial No. 13380

CONFIDENTIAL

Mr. Conrad Hilton had been in the United States since July of 1941, having married Mr. Hilton in 1940 following her divorce from Mr. Richard Pelzer. Mr. Hilton was situated in the area in Turkey, the Turkish Ministry of the Interior, and at the office. Mr. Hilton lived in Istanbul for the past several years. He was involved in the following information on Turkey, which was believed to be an open source of information and left the country shortly after that date.

1. **Importation of the Turkish Army.**

The Turkish Army is first, and above all, pro-Turkish. As between the Allies and the Axis, former believes that the Army would support the Allied cause. Due to large part, the Turkish Army was the only one to have been in the last war. The Army, like all parts of the Turkish government, was strictly pro-Turkish. In the early years of the present war, when Germany was strong, they inclined to the side of the German victory. In the last year, with the Allied military successes, their position has reversed.

2. **Non-Indians in Turkey.**

Mr. Hilton does not believe that the Pan-Islamic movement will ever make any great advance in Turkey, as in the case of India, Egypt, and other areas. First, due to the long and religious. By no other means, did the leaders of the country, 25 years ago, embrace the possibility of non-Islamic or non-Turkish people, only by making the idea that would the people to religion, and this he considered. He pointed out that the idea of Pan-Islamism did not exist in the United States, and he pointed out that the idea of Pan-Islamism did not exist in the United States.

3. **The Pan-Islamic Movement.**

The Pan-Islamic Movement is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States. The Pan-Islamic Movement is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States, and it is a force which is active in the United States.

"Gabor Türkiye'de Panislamcı hareketin hiçbir zaman çok büyük adımlar kat edeceğine inanmamaktadır. Rusya vakasında olduğu gibi, Kemal Paşa (iktidarı) altında Türkiye ilk önce dini yok etmeye bakmıştır. 24 sene önce ülkenin liderleri son derece geri kalmış bir halkı modernleştirme çaresi olarak bir tek bunu dikkate almışlardır."

Kaynak ve güvenilirlik derecesi: Daha önce Türk Dahiliye Vekâleti'nde Matbuat Müdürü olarak vazifeli olan Burhan Belge ile 5 sene (1936-1941) evli kalan Bayan Conrad Hilton.

Değerlendirme: B-2)

Özet

1. Türk Ordusu'nun sempatipleri
2. Türkiye'de Panislamcılık
3. Türkiye'de Alman nüfuzu
4. Reiscumhur İnönü'nün mevkii
5. Türk Gizli Polisi'nin kifayeti

Bayan Conrad Hilton, Bay Burhan Belge'den boşandıktan sonra 1941 yılının Temmuz ayından itibaren Birleşik Devletler'de bulunmaktadır. 1942 yılında Bay Hilton ile evlendi. Bay Belge Türk Dahiliye Vekâleti'nde Matbuat Müdürü idi. Eşi olan Bayan Hilton 1936-1941 (yılları) arasında beş sene müddetle Ankara'da yaşadı. Türkiye hakkında verdiği aşağıdaki malumat bu ülkeyi terk ettiği üç sene öncesine ait ol-

masına rağmen, (Bayan Gabor) verdiği malumatın o tarihte olduğu kadar bugün için de doğru olduğuna inanmaktadır.

1. TÜRK ORDUSU'NUN (SİYASİ) SEMPATİLERİ

Türk Ordusu ilk önce ve her şeyin üstünde Türk yanlısıdır.

Kaynak, Almanların son harp sırasında Türklerle layık gördüğü muameleden dolayı, Ordu'nun Müttefik Kuvvetler ve Mihver arasında (seçim yapmak zorunda kalırsa) daha çok Müttefik Kuvvetler'e meyilli olduğuna inanmaktadır. Ordu, Türk hükümetinin bütün kısımları gibi, tam manasıyla fırsatçıdır. Halihazır-daki harbin ilk senelerinde, Almanya galip gelmekte olduğu sırada, (askerler) gözle görülen galibin tarafına meyiltiler; bu son sene ise, Müttefik Kuvvetler'in askeri başarıları ile birlikte mevkileri tam tersine döndü.

2. TÜRKİYE'DE PANİSLAMCILIK

Bayan Hilton Türkiye'de Panislamcı hareketin hiçbir zaman çok büyük adımlar kat edeceğine inanmamaktadır. Rusya vakasında olduğu gibi, Kemal Paşa (iktidarı) altında Türkiye ilk önce dini yok etmeye bakmıştır. 24 sene önce ülkenin liderleri son derece geri kalmış bir halkı modernleştirme çaresi olarak bir tek bunu (dini yok etmeyi) dikkate almışlardır. Bu (modernleşme) sadece halkı dene bağlayan bağların kesilmesiyle başarılabılır. Kaynağımız, Pers Şahı'nın da ülkesinde aynı şeyi yaparak İran'ı on yılda, onuncu asırdan yirminci asra taşımak gibi neredeyse imkânsız bir iş gerçekleştirdiğine dikkati çekti.

Bunun neticesi olarak ülkeyi idare eden sınıflarda şiddetli bir milliyetçilik duygusu dinin yerini aldı ve bu da bir dereceye kadar halk kitlelerini ne kadar idi. Türkiye'de kitlelerin ateist olduklarını söylemek her ne kadar gülünç ise de, Muhammedî



Kadro dergisinin kurucu ekibi: Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Beige), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mehmet Şevki (Yazman), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin).

din, sabık sultan zamanında olduğu gibi halkın üzerinde mutlak bir hâkimiyete sahip değildir; kaynak Türkiye'nin herhangi bir Panislamcı harekete katılmasını son derece şüpheli görmektedir.

3. TÜRKİYE'DE ALMAN NÜFUZU

Kaynak, savaşın patlamasından önce bile, Alman Beşinci Kolcuları'nın Türkiye'yi, muhtemelen herhangi bir Avrupa ülkesinden çok daha fazla bir şekilde delik deşik ettiklerini, bazıları çok genç olmak üzere, yüzlerce Alman talebe ve teknisyenin ülkeye sızdıklarını ve neredeyse her şehirde değişik kisveler altında faaliyet gösterdiklerini iddia etmekte.

4. REİSİCUMHUR İNÖNÜ'NÜN MEVKİİ

Reisicumhur İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin en başından, Kemal Paşa'nın vefat etmesinden bir sene

öncesine kadar başvekil idi. İkinin arasında, Kemal Paşa'nın vefatından birkaç sene önce başlayan ve İnönü'nün Başvekelet'ten alınmasıyla neticelenen bir soğukluk başlamıştı. Kemal Paşa vefat ettiği zaman, (Cumhuriyet'i kuran) eski kadronun bir kısmı İnönü'nün Reiscumhur seçilmesine oldukça hasmane bir tavırla baktı; İnönü Reiscumhur olunca Kemal Paşa zamanında yüksek mevkilerde bulunan Türkiye'nin en güçlü (siyaset) adamlarından birçoğunun vazifelerine son verildi. Bu gedik tedricen kapatıldı ancak, kaynak tarafından da not edildiği gibi, Kemal Paşa'nın bu eski kadrosundaki takipçilerinden bazıları eski yüksek mevkilerini yeniden elde ettiler.

5. TÜRK GİZLİ POLİSİ'NİN EHLİYETİ

Bayan Hilton Türk Gizli Polisi'nin son derece ehil, herhalde en az Rus

OGPU⁴ veya Alman Gestapo⁵ kadar iyi olduğunu iddia ediyor. Bu teşkilatın reisleri sürekli değiştiğinden şu anki reislerin isimlerini bilmiyoruz.

6. İLERİ GELEN TÜRKLER ARASINDA "KİM KİMDİR"

Bayan Hilton, Ankara'da kaldığı beş sene içinde yakından tanıdığı şahsiyetleri anlatan bir "Kim Kimdir" hazırlamakta. Bitirir bitirmez yollayacaktır.

Raporu Hazırlayan
Lawrence C. Thaw
Binbaşı, Birleşik Devletler Ordusu

Edward L. Barlow
Yarbay
Amir, New York Bürosu
Askeri İstihbarat Bölümü⁶

RIFAT M. BALI
ARAŞTIRMACI

KAYNAK VE DİPNOTLAR

National Archives and Records Administration, (College Park, Maryland) RG 226 Entry 16, Records of the Research and Analysis Branch, Office of Strategic Services, Regular Services) 1941-1945, 1 Ocak 1944 tarihli ve 5356 sayılı belge

1 Burhan Beige, (899-1967) 1957 yılında XI dönem Muğla milletvekili seçilmiştir. Aynı zamanda DP yanlısı Zafer gazetesinin başyazarıydı.

2 Zsa Zsa Gabor, *One Life Time Is Not Enough*, Delacorte Press, New York, 1991, s. 18.

3 B-2 kodunun açıklaması şöyle: "B" kodu "daha önceden veya muhtemelen güvenilir" "Z" kodu ise "başka kanıtlar tarafından desiklelenen veya muhtemelen doğru kabul edilen bilgi" anlamını taşımaktadır. Kaynak: National Archives and Records Administration, (College Park, Maryland), OSS: Evaluation of Evidence, RG226, Entry 16, Box 7, Folder 1, "Grading of Reports" başlıklı belge.

4 Devlet Siyaseti Direktörlüğü (GPU) 1934 yılına kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) gizli polisiydi. SSCB'nin kurulmasıyla birlikte 15 Kasım 1923 tarihinde GPU, Birleşik Devlet Siyasi Direktörlüğü'ne (OGPU) dönüştü. (http://en.wikipedia.org/wiki/State_Political_Directorate)

5 "Gizli devlet polisi" anlamına gelen Gestapo, (Geheime Staatspolizei) Nazi Almanyası'nın resmi gizli polisiydi. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Gestapo>)

MİMARLIK, MEKANİK VE İNSAN ANATOMİSİ ÜZERİNE

LEONARDO DA VINCI'NİN
DEFTERLERİ

AYŞE HÜR

Leonardo da Vinci'nin en ilginç çizimleri anatomi üzerine olanlardır. Eğer zamanında yayınlanabilseydi, Leonardo'ya "anatominin babası" unvanını kazandırabilecek olan bu çizimlerden anlaşıldığına göre, Leonardo organların asıl yapılarını belirginleştirmek için beden boşluklarına balmumu enjekte ediyordu ki, bu tekniğin günümüzde hâlâ kullanıldığı biliniyor. Dahası, kas sistemini araştıran, kafatasına ait sinirlerin ve koroner arterlerin yollarını izlemeye çalışan Leonardo eğer kalbi sağ ve sol diye ayıran septum'un yerini tam olarak saptayabilseydi, tarihe kan dolaşımını keşfeden ilk insan olarak geçecekti.



"Eğer bir yüzün ifadesini kolaylıkla aklında tutmak istiyorsan, önce çeşitli türden kafaları, gözleri, burunları, ağızları, çeneleri, gırtlakları, boyunları ve omuzları ezberle. Örneğin burunları ele al; on ayrı çeşitlidirler: Dik burun, patates burun, dış büyük burun, kâh alttan, kâh üstten bombeli burun, kartal burun, düzgün burun, basık burun, yuvarlak burun, sivri burun. Önden bakıldığında ise burunlar 12 çeşittir: Ortası itibarıyla büyük olanlar, ortası ince olanlar, ucu kalın başlangıcı ince olanlar, veya tersi, delikleri geniş veya dar olanlar, yukarıda veya aşağıda olanlar, ucunun delikleri sakladığı veya görünür kıldığı burunlar. Aynı çeşitliliği yüzün başka hatlarında da bulursun. Doğal haliyle incelemek ve böylece aklına yerleştirmek zorunda olduğun her şeyi not ettiğin bir defteri de beraberinde bulundur. Sonra, portresini yapmak istediğin kişiye bir göz atar ve gizlice defterlerini karıştırırsın ve hangi burun veya ağzın modelinkilerle benzerlikler gösterdiğini görürsün ve evine döndüğünde hatırlayabilmen için yanlarına işaret koyarsın. Korkunç suratlar hakkında

"Kendi Portresi"
Vinci'nin
tebeşir çizimi.
Kraliyet Sarayı,
Torino.

bir şey söylemeyeceğim, çünkü insan onları hiç zorlanmadan aklında tutabilir."

Bu satırların yazarı insanlık tarihinin en ünlü ve çok yönlü dehası, mimar, heykeltıraş, mühendis, buluşçu, müzisyen, anatomi ve geometri uzmanı, ressam Leonardo da Vinci'dir. 5 Nisan

kavuşturmakla uğraşan Leonardo hayvan sevgisinin bir nişanesi olarak sıkı bir vejeteryan olmakla kalmamış, yaşamının belli bir döneminde, hayvansal kökenli hiçbir ürünü tüketmeyerek tam bir vegan olmuştur. Leonardo, 14 yaşına kadar Vinci'de yaşadı, büyükanne ve büyükbabasının ardı ardına ölmesi üzerine

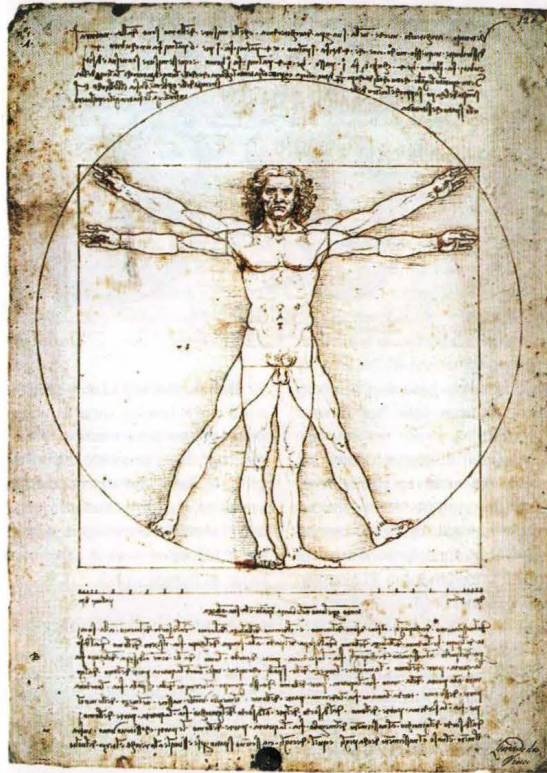
tırışı Andrea del Verrocchio'nun (1435-1488) atölyesine götürdü. Floransalı Medici Ailesi'nin himayesinde çalışan Verrocchio, karşısında bir deha olduğunu fark etmekte gecikmedi. Bu atölyede Michelangelo'nun hocası Ghirlandaio ve Boticelli gibi Rönesans'ın büyük ressamları ile tanışma şansı bulan Leonardo, ilk çı-

"Mona Lisa"nın yüzündeki ifade nasıl açıklanabilir? Bilindiği gibi, resme ilk bakıldığında belli belirsiz bir gülümseme görülür, ardından bu his kaybolur. Harvard Üniversitesi'nden nörolog Dr. Livingstone, "Mona Lisa"nın iki ayrı görme alanının yarattığı etki yüzünden aynı anda hem gülümser hem de nötr bir ifade ile algılandığını söylüyor.

1452 ile 2 Mayıs 1519 tarihleri arasında yaşayan bu olağanüstü insan için yazılan ilk biyografi yine ünlü bir ressam olan Giorgio Vasari'ye (1511-1574) aittir. Leonardo öldüğünde henüz çocuk yaşta olan Vasari'nin bu eseri, günümüze kadar ünlü sanatçı hakkındaki en güvenilir çalışma olarak kabul edilmiştir çünkü Vasari bu bilgileri Leonardo'nun çok yakınında bulunma şansına sahip olan kişilerden derlemişti. Vasari'nin anlatıklarından dolayı, yakın zamana dek, Leonardo'nun Katerina adlı bir köylü kadınla Piero da Vinci adlı bir noterin ya da zanaatkârın oğlu olduğuna, ama annenin bu kişi ile değil, Piero da Vinci'nin patronu olan Antonio di Piero del Vacca ile evlendiğine inanılırdı. Ama Vasari'ye fazla güvendiğimiz anlaşıldı çünkü yakın tarihlerde, Leonardo'nun memleketi Vinci kasabasındaki (Toskana bölgesindeki Firenze yakınlarında) Museo Ideale'de bulunan bir belgeye bakılırsa, evlilik doğumdan birkaç ay sonra gerçekleşmiş, doğum kaydı da "Leonardo di ser Piero da Vinci", yani "Vinci kasabasının Piero'nun oğlu Leonardo" olarak yapılmıştı. Yani Vinci Leonardo'nun soyadı değil. Zaten kendisi de eserlerini sadece Leonardo ya da "Ben, Leonardo" anlamına gelen "Io, Leonardo" diye imzalardı.

VERROCCHIO'NUN ATÖLYESİ

Vasari'ye bakılırsa, çocukluğu boyunca kafeslerdeki kuşları özgürlüğe



"Vitruvius Adamı", ünlü ressam Leonardo da Vinci'nin günlüklerinin birinde bulunan, aldığı notların yanında çizdiği bir resimdir. 1492 yılında yapıldığı düşünülmektedir.

Gallerie dell'Accademia, Venedik

1466'da babası ile Floransa'ya gitti. Evlilik dışı çocukların üniversiteye gitmesi yasak olduğundan, babası onu dönemin ünlü ressam ve heykel-

zimlerinden olan "İsa'nın Vaftizi" tablosunu Verrocchio ile birlikte; "Madonna ve Çocuk" adlı tablosunu ise tek başına bu atölyede yaptı.

Leonardo
bebeğin anne
karnındaki
pozisyonu
çizimler yapan
ilk birkaç
kişiden biridir
(1510-12).

Royal Library,
Windsor Castle.



1498'de, İsa'nın havarileri ile yediği yemeği anlatan ünlü "Son Yemek" adlı tablosunu henüz tamamlamıştı ki, Fransızlar ülkelerine döndü, Milano'da iktidar savaşları patlak verdi, bunun üzerine Dük Sforza yerinden oldu ve hamisini kaybeden Leonardo'ya yol göründü. Bir süre daha Milano'da kaldıktan sonra iki ay askeri mühendis olarak görev yapacağı Venedik'e geçen, ardından Nisan 1500'de Floransa'ya uğrayan Leonardo, Papa VI. Alexander'ın oğlu kardinal ve askeri lider Cesare Borgesi'a'nın himayesine girdi ve mimar ve mühendis olarak çalışmaya devam etti. 1952 yılında Topkapı Sarayı arşivlerinde bulunan mektubundan öğrenildiğine göre, Da Vinci 1502 yılında Fatih Sultan Mehmed'in oğlu II. Bayezid'in kendisini mühendis olarak işe almasını ve Haliç'in üzeri-

ne 240 metre genişliğinde, tek arklı bir köprü yapmasına izin vermesini istemiş, ancak küçük bir İtalyan cumhuriyetinden gelen bu talep Osmanlı'dan gelen bir talepti. 1515'te Milano'yu yeniden alan Fransa Kralı I. François'in isteği üzerine, Papa X. Leo'ya barış görüşmelerinde sunulmak üzere mekanik

dağıtılmıştır. Bunlar arasındaki 72 sayfalık bir defter bilim çevrelerinde çok iyi tanınır. 1717 yılında Leicester Earl'ü Thomas Coke tarafından satın alındıktan sonra *Codex Leicester* olarak anılmaya başlanan, daha sonra da bir başka koleksiyonerden dolayı *Codex Hammer* olarak anılan bu yazmalar, 1994 yılında Bill Gates 30.8 milyon dolara satın aldıktan sonra tekrar ilk ismiyle anılmaya başlanmıştır. Bu defterlerin ilginç yanı, yazı ve çizimlerin aynada okunacak şekilde ters yazılmasıdır. Normal biri için son derece zor olan bu iş, Leonardo için kolay olmalıdır çünkü kendisi bir solaktır.

Bu defterlerde, aralarında dört insan tarafından güç verilen bir helikopter olmak üzere tank, bilgisayar, güneş enerjisini toplayan bir kolektör gibi pek çok araçla, astronomi, suyun ve kayaların yapısı, erozyon ve teknolojik yer hareketleri gibi onlarca konuya ilişkin çizimler vardır. Sultan II. Bayezid'e sunduğu 240 metre uzunluğundaki bir köprü çizimi de bu defterlerdedir. (Leonardo'nun Haliç üzerine kurmayı önerdiği köprünün küçük bir örneği, 2001 yılında Norveçli şehir planlamacı Vebjørn Sand tarafından Oslo-Stockholm arasındaki 18 numaralı otoyolun üzerinde inşa edilmişti Sand, amacını "eski ile yeni, cennetle cehennemi, sanatla bilimi, Avrupa ile Ortadoğu'yu ve Hristiyanlıkla İslami birleştirmek," olarak açıklamıştır.)

ANATOMİNİN BABASI

Leonardo'nun en ilginç çizimleri anatomi konusundakilerdir. Bilindiği kadarıyla, Da Vinci ünlü bir ressam olduktan sonra Floransa'daki Santa Maria Hastanesi'ndeki kadavraları inceleme izni almıştı. Daha sonra Milano'daki Maggiore ve Roma'daki Santo Spirito hastanelerinin morgunda, arkadaşı Marc Antonio della Tore ile birlikte 30 yıl boyunca mum ışığında yaptığı gözlemlerinin bir özet olan 200 kadar çizim günümüze ulaştı. Leonardo'nun bu gözlemlerinin bir diğer ürünü de, 1495 yılında tasarlandığı sanılan bir

bir aslan yapan ve Floransa Cumhuriyeti'nin Milano'ya karşı kazandığı zafer şerefine şehir meclisinin sipariş ettiği duvar resminde Michelangelo ile karşı duvarlarda çalışan Leonardo, bu eserini tamamlayamadan François'in emrine girdi ve Ambroise Şatosu'na yerleşti. Ölünceye kadar da burada yaşadı.

BİR DÂHİNİN NOT DEFTERLERİ

Leonardo'nun yaşamı boyunca tuttuğu not defterlerinin sayısının 100 kadar olduğu sanılmaktadır. Bunlardan 31'i günümüze ulaşmıştır. Mimarlık, mekanik, resim ve insan anatomisi olarak dört başlıkta toplanabilen bu defterler değişik tip ve boyda olup, ölümünden önce kendisi tarafından arkadaşlarına verilmiş, ölümünden sonra da sağa sola

robot projesiydi. Bu projeye ait çizimler 1950'lerde bulundu. Eğer zamanında yayınlanabilseydi, muhtemelen Leonardo'ya "anatominin babası" unvanını kazandırabilecek olan bu çizimlerden anlaşıldığına göre, Leonardo organların asıl yapılarını belirginleştirmek için beden boşluklarına balmumu enjekte ediyordu ki, bu tekniğin günümüzde hâlâ kullanıldığı biliniyor. Dahası, kas sistemini araştıran, kafatasına ait sinirlerin ve koroner arterlerin yollarını izlemeye çalışan Leonardo eğer kalbi sağ ve sol diye ayıran septum'un yerini tam olarak saptayabilseydi, belki de tarihe kan dolaşımını keşfeden ilk insan olarak geçecekti. Ölümünden çok sonra, 1580 yılında basılan kitapta şöyle diyor: Du Vinci:

"Her ne kadar bu işleri sevsen de bazen doğal bir iğrenme ile yalınlık duyuluyorsun. Eğer bu da senin çalışmanı engellemiyorsa, derisi yüzülmüş, parçalanmış ve görünümü korkunç cesetlerle birlikte geçirilen gece saatleri yıldırabilir. Bu da yıldırmiyorsa, temsiller için gerekli çizim yeteneğine sahip olmaman ya da çizim yeteneğine sahip olup da perspektif bilginin olmaması yıldırabilir. Bunların hepsinin üstesinden gelsen de geometrik temsilleri ve kasların kuvvetlerini hesaplama yöntemlerini anlamıyor olabilirsin veya gerektirilmeyen sabırla bekliyor olabilirsin."

Günümüz hekimlerinin de yaşadığı, yaşayabileceği tüm zorlukları özetleyiveren bir paragraf değil mi? İnsan vücudu konusundaki eşsiz gözlemlerini yazıya da dökmüştür Leonardo: "Gırtlığın çukuru ayağa dekeydir. Kol öne mi uzatıldı, gırtlığın çukuru artık ayağın üzerine denk gelmez. Ve eğer bacak geriye atılmışsa, gırtlığın çukuru da ileriye çıkar ve böylece her duruş biçimine göre değişiklik gösterir," diye yazar not defterine. "Resşam sinirlerin, adalelerin, bağların yapısını tanımayı öğrendiğinde, hangi sinirlerin hangi organların hareketini belirlediğini ve sayılarını da tam tamına bilecektir ve hangi kasın şiştiğinde sinirlerin gerilimine yol açtığını ve

hangi sinirlerin narin kıkırdaklara dönüştüklerinde o kası sarmalayıp içine aldığını. Böylece çeşitli biçimlerde ayırım gerektirmeksizin, figürlerin farklı duruşları sayesinde, farklı kasları gösterebilir ve değişik hareketler için kolları, sırtı, göğsü ve bacakları hep aynı şekilde gösteren birçoklarının yaptığı hatayı yap-

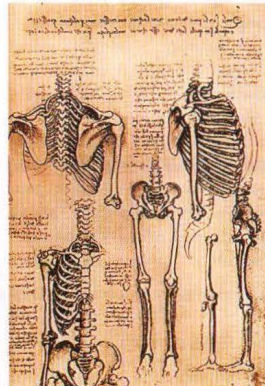


mazsın. Bu hatalar asla küçük kusurlar olarak düşünülmemelidir," diyerek bizi şaşırtır. Bu satırların yazarının bir cerrah mı, yoksa bir sanatçı mı olduğuna karar vermek zordur. Aslında Leonardo bize tip ve resim sanatının birbirini nasıl bütünleyeceğinin mükemmel bir tarifi verir.

ŞEHVETLİ Mİ, ROMANTİK Mİ?

Leonardo'nun bu yazmaları neden yayınlamadığı ve etrafa dağıttığı hâlâ bir sırdır. Onun aslında sahip olduğu her türlü bilgiyi kamuya mal etmeyi çok seven biri olması bu sırrı daha da koyu hale getiriyor. An-

cak mükemmeliyetçi bir kişiliğe sahip olması da bu bilgileri mükemmel bir şekilde sunmayı başarana kadar kendine saklamak istediğini düşündürüyor. Teknik konularda uzman bir tarihçi olan Lewis Mumford ise, Leonardo'nun bu bilgilerin kötü amaçlı kullanımından korktuğunu ileri sürüyor. Bir başka görüş ise



Da Vinci'nin Marc Antonio della Tore ile birlikte 30 yıl boyunca mum ışığında yaptığı gözlemlerinin bir özeti olan 200 kadar çizim günümüze ulaştı.

<http://www.vinci.com/~routel/leonardo.html>

Leonardo'nun sık sık ters düştüğü Katolik kilisesinin şerrinden korunmak için yazmaları gizli tuttuğu yolunda. Bu gizlilik meselesi pek çok kişiyi meşgul etmiş olmalı ki, 2005 yılında araştırmacılar Floransa'da Santissima Annunziata Basilika'sındaki mühürlü bir bölmenin Leonardo'nun gizli laboratuvarı olduğunu iddia ettiklerinde büyük heyecanı yaşandı ancak bu konuda henüz kesin bilgiye ulaşılmadı.

Bu mesafeli tutumu açıklamaya yönelik bir başka iddia da Leonardo'nun cinsel tercihleri yüzünden kamuya ilişkilerini hep sınırlı tutma eğiliminde olmasıdır. Kendi iddiası-

Leonardo: Evrensel Deha Sergisi

2 Kasım - 31 Aralık 2006 tarihleri arasında Rahmi M. Koç Müzesi'nde izlenebilecek olan "Leonardo: Evrensel Deha" sergisi, Leonardo da Vinci'nin 1478-1513 yılları arasında tasarladığı ve çağdaş mühendisler tarafından yeniden yapılan 40 adet işlevsel, gerçek boyutlarda replikayı içeren beş bölümden oluşuyor. İlk dört bölümde, Leonardo Da Vinci'ye ilham veren doğadaki dört madde olan toprak, ateş, hava ve suya göre tasarlanmış replikalar

bulunurken, beşinci bölümde Da Vinci'nin tasarladığı diğer mekanizmalar sergileniyor. Türkiye'de ilk defa gerçekleştirilecek olan interaktif sergide, ziyaretçiler bazı makinelerle dokunma ve kullanabilme fırsatı da bulacak.

Yer: Rahmi M. Koç Müzesi
Tel: (212) 369 6600-01-02
Müze ziyaret saatleri:
Salı-Cuma: 10.00-17.00
Cumartesi-Pazar: 10.00-19.00

na göre, cinsel ilişkiden hoşlanmayan Leonardo, psikanalizin babası Sigmund Freud tarafından cinsel açıdan frijit (soğuk) olarak nitelenmişti. Öte yandan, Leonardo'nun genç erkeklerle ilgilendiğine dair bilgiler, cinsel ilişkinin sadece heteroseksüel olanına ilgi duymadığını düşündürüyor. Bilinen ilk homoseksüel ilişkisi, 1476'da Verocchio ile çalıştığı dönemlerde, yine aynı atölyede bulunan 17 yaşındaki model Jacopo Saltarelli ileydi. İddialar üzerine Jacopo iki ay hapse mahkûm olduğu gibi, Floransa'nın bu tür "ahlaksız ilişkileri" takip etmekle görevli meşhur Gece Devriyeleri tarafından bir süre gözlenmişti. Leonardo'nun ikinci delikanlısı, Salai ya da Il Salaino namı Gian Giacomo Caprotti da Oreno ise Leonardo'nun

yanında 10 yaşında işe başlamıştı. Bu aşk çok gerilimli olmalı çünkü Leonardo'nun zaman zaman "yalancı, ahlaksız, obur, hırsız" diye suçlandığı bu gençle ilişkisi tam 30 yıl sürdü ve Salai ressamın birçok resminde boy gösterdi.

Nitekim, 1506 yılında Leonardo Lombardialı bir soyundan 15 yaşındaki oğlu Kont Francesco Melzi ile tanıştığında da Salai'nin pabucu dama atılmadı. Salai artistik yetenekleri tartışılmakla birlikte her zaman Leonardo'nun çırağı olarak tanındı. "Mona Lisa"nın bir başka versiyonu olan "Çıplak Mona Lisa" adlı tablounun altında Salai'nin imzası vardı. Aynı şekilde, Lisa del Giocondo'nun bir başka portresini yapmak için de Leonardo'dan izin almıştı. Ancak son yıllar-

da bu ilişkilerin cinsellikten çok romantizm içerdiği yolunda iddialar var. Bu da acaba Freud haklı mıydı, sorusunu akla getiriyor. Sadece bu ilişkiler değil, 1515 Mayıs'ında hayata Fransa Kralı François'in kolları arasında veda ettiği iddiası da dedikodulara epey malzeme vermişti. Ancak son araştırmalar kralın o sırada başka bir şehirde olduğunu ve ölümün gerçekleştiği Amboise Şatosu'na bir gün içinde gelmesinin mümkün olmadığını gösteriyor. Neyse ki tarihe sadece bu dedikodularla değil, olağanüstü buluşları, tasarımları, resimleri, heykelleriyle geçmiş olan Leonardo da Vinci, zamanı ve mekânı aşan bilgelikle evrenimizi aydınlatmaya devam ediyor.

AYŞE HÜR
ARAŞTIRMACI

Küresel ikon "Mona Lisa"

Leonardo da Vinci, bugün küresel dünyanın ikonu haline gelen "Mona Lisa" tablosunu 1503-1507 yılları arasında yaptı. Resmin halen sergilendiği Louvres Müzesi'nde, resmin önündeki zeminin belirgin biçimde çukurlaşması, "Mona Lisa"ya yönelik ilginin bir temsili adeta. Birkaç kez yakılma, asitle tahrip edilme ve çalınma tehlikesi yaşayan resmi meşhur eden durumu herkes biliyor. Mona Lisa kimdir ve yüzündeki ifade nasıl açıklanabilir? Vasari'ye göre tabloya ismini veren kişi, Fransisco del Giocondo adlı bir ipek tacirinin karısı olan Lisa Gherardini della Giocondo idi. Rivayete göre, Giocondo karısını o kadar çok sevdi ki, her seyahate birlikte

giderlerdi. Resmi de ikinci oğullarının doğumundan sonra yeni bir eve geçişlerinin şerefine sipariş etmişti. Aslında bu, günümüzde araştırmacıları meşgul eden 600'ü aşkın iddiadan sadece biri. Ağzın görünümünden yola çıkarak "Mona Lisa"nın dişleri çürüktü" türü iddiaları bir yana bırakırsak, bunlar arasında ilgyi hak edenlerden biri, Mona Lisa'nın ressamın kendi portresi olduğu iddiasıdır. İddiyayı ortaya atan Belli laboratuvarından Dr. Lillian Schwartz, Mona Lisa'nın ve Leonardo'nun yüzlerinin dijital analizlerine dayanıyor. Modern Freudcular da Leonardo'nun homoseksüel olduğunu ve kendisini kadın kılığında resmetmesinin doğal olduğunu söylere. Dr. Schwartz'ın tezini destekliyorlar. Ama en çok tartışılan konu, resimdeki kişinin yüz ifadesidir. Bilindiği gibi, resme ilk bakıldığında belli belirsiz bir gülümseme görülür, ardından bu his kaybolur. Ardından gülümseme tekrar ortaya çıkar ve yine kaybolur. Vasari'ye göre kadının yüzündeki gülümseme tablo yapılırken etrafta bulunan müzisyenlerin yarattığı hoş atmosferin sonucuydu. Freud ise kestirmeden gitti ve gülümsemenin Leonardo'nun annesi üzerinde yarattığı erotik etkinin bir temsili olduğunu söyleyiverdi. Lisa'nın gülümsemesinin acı bir gülümse mi, yoksa mutlu bir gülümseme mi ya da masum bir gülümseme mi yoksa erotik bir gülümseme mi ya da Leonardo'ya attığı çapkın bir bakış mı olduğu türü pek çok soruya neden olan şeye İtalyan sanat tarihçilerinin bulduğu cevap, Leonardo'nun denediği ve adı, İtalyanca'da duman anlamına gelen

fumato'dan türetilmiş sfumato tekniği. Harvard Üniversitesi'nden nörolog Dr. Livingstone ise gülümsemenin resimde değil, bizim zihnimize oluştuğunu iddia ediyor. Ona göre, insan gözü iki bölgeye sahiptir; fovea denilen merkezî bölge ve onu çevreleyen alan. Fovea sayesinde insanlar renkleri, ince yazıları ve detayları görürler. Çevredeki alan sayesinde ise siyah ve beyazı, hareketi ve gölgeleri seçerler. İnsan gözü Mona Lisa'ya bakarken fovea bölgesi Lisa'nın gözlerine yoğunlaşır, çevre bölgesi ise Mona Lisa'nın çıkık elmacık kemiklerinin yarattığı gölgeyi algılıyor diyor Dr. Livingstone, iki ayrı görme alanının yarattığı etki yüzünden, insanların aynı anda Mona Lisa'yı hem gülümser hem de nötr bir ifade ile algıladıklarını söylüyor. 2005 yılında Amsterdam ve Illinois üniversitelerinden bir grup bilim insanı ise, insan duyularının ölçülemek üzere geliştirdikleri bir program yardımıyla Mona Lisa'nın yüzündeki ifadenin %83 mutluluk, %8 iğrenme, %6 korku ve %2 kızgınlık içerdiğini ileri sürdüler. İfadenin görüleliğine dair modern bir müdahale de, modern sanatın çığın öncüsü Marcel Duchamp'ın 1954'te, kendi yüzünü Mona Lisa'nın yüzüne benzeterek üzerine de bir çeşit Salvador Dali bıyığı yapıştırmasıyla olmuştur. Son yılların kült eseri Da Vinci Şifresi'nde ise, Mona Lisa'da eski Mısır tanrı ve tanrıçası Amon ve Isis'in anagramını gören Dan Brown, Leonardo'nun Katolik dini ile ilgili çalışmasını ve eril ve dişi özellikleri tek bir vücutta toplamaya yönelik idealizmini öne çıkararak, Dr. Schwartz'ın "otoportre" tezini tekrarlıyor.

Tablodaki kadın, yüzündeki "gizemli gülümseme" ile sanat tarihinin bir parçası haline geldi.

Louvre Müzesi, Paris.



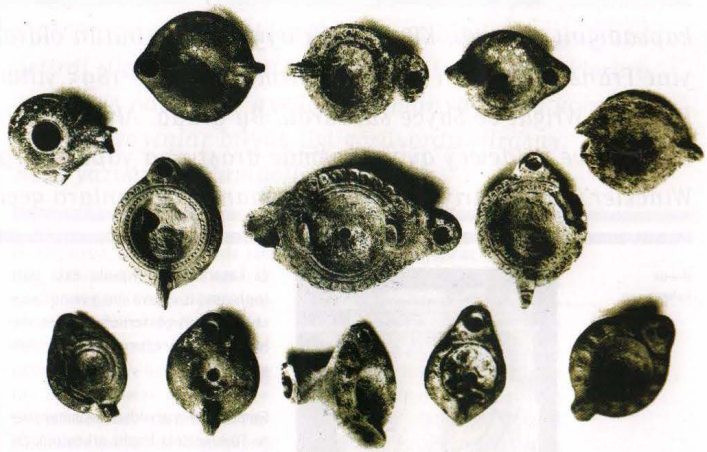
FOÇA ÜZERİNE ÜÇÜNCÜ KONFERANS

FELIX SARTIAUX'NUN KAZILARI

PROF. DR. ZEKİ ARIKAN

1913 yılında Foça'da ilk arkeolojik kazıları başlatan Felix Sartiaux'nun Foça üzerine 3. konferansı aslında Anadolu'da öteden beri yapılagelen kazıların bir özeti niteliğindedir. Sartiaux, Foça'da kazı izni alabilmesini Fransa'nın Doğu'daki etkisinin yeniden güçlenmesi olarak algılamaktadır. İlk iki konferansında olduğu gibi, burada da Foça'daki kazıları ve bunların sonuçlarını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Sartiaux çevrede de yüzey araştırmaları yapmış, bugün İtalyanların kazı yaptığı Kyme'nin önemine değinmiştir.

1913 yılında Foça'da ilk arkeolojik kazıları başlatan Felix Sartiaux'nun çalışmaları konusunda verdiği konferansların basılmış kitapçıklarından üçüncüsüne ulaşamadığımı belirtmiştim (Toplumsal Tarih, 152, Ağustos 2006). Yurtdışında bulunan bu kitapçığın fotokopisine ulaşabil-dim ve söz konusu araştırmamı tamamlar nitelikte gördüğümden dolayı burada tanıtmayı gerekli görüyorum. *Küçük Asya'da Fransız Arkeolojisi ve Alman Yayılması*. Kazılar ve Foça'nın Tahribi' başlığını taşıyan ve 55 sayfadan oluşan bu eserin yalnızca 11 sayfası Foça ile ilgilidir. Aslında konferans, Anadolu'da (Küçük Asya) öteden beri yapılagelen kazıların bir özeti, bir elkitabı niteliğindedir. Konferans, I. Dünya Savaşı'nın son yılında Coğrafya Kurumu'nda verilmiştir. Savaşın sonucu henüz kesin olarak belli değildir. Savaştan önce ve savaş sırasında Almanya ile Fransa arasındaki rekabet arkeoloji alanında da kendini göstermektedir. Osmanlı topraklarındaki bu rekabetin ekonomik yönünü de unutmamak, o günün koşullarında bir çekışmenin konferansın ruhuna egemen olduğu göz önünde bulundurmamak gereklidir. Konferansın, Küçük Asya'daki



Fransız arkeolojisi üzerine ilgi çekmek üzere düzenlendiği ve günün sıkıntılarını gidererek geleceğe yön vermek amacı taşıdığı da öncelikle belirtilmektedir.

Küçük Asya'da Fransız arkeolojisi üzerine verilen tarihsel bilgiler, eserin ilk bölümünü oluşturuyor (7-19). Herhangi bir karşılık beklenmeksizin antik dönemin incelemesi Rönesans'a başlar. Bu bağlamda ilk çalışmalar İtalya'da yapıldı. Fransa İtal-

ya'yı izlemekte geç kalmadı. Fransa'nın siyaseti her zaman Doğu'ya dönüktü ve "insansızların" hükümdarıyla ilk bağlaşımayı imzalayan da Fransa oldu. I. François, Muhteşem Süleyman'dan ünlü kapitülasyonları elde etti (1535-1536). Bu, Fransa'yı Doğu'da siyasal, ekonomik ve ticari çıkarlar açısından ayrıcalıklı bir konuma getirdi. I. François bütün bunların ötesinde, Doğu'da arkeolojik (bilimsel) araştırmaların başlatılması için gerekli yönergeyi verdi; Guilla-

Kazılarda çıkan, pişmiş topraktan yapılmış kandiller.

Tüm görsel müzeler Sartiaux'ın *De La Nouvelle a l'ancienne Phœce* kitabından alınmıştır.

Antik
dönemden bir
aslan heykeli.



ume Postel, Pierre Gilles, Jean Chesneau, Nicolas de Nicolay ve Jacques Gassot gibi bilgin gezginler Doğu'dan krallık kütüphanesi için değerli kitap vb. getirdiler. Böylece başlayan bu geleneğin arkası kesilmemiştir. Pierre Gilles'in İstanbul'da arkeolojik araştırmalar için ilk kazmayı Atmeydanı'nda vurduğunu da belirtelim.

duğu gibi, tüccarlar ve bilginler de bulunmaktadır. Eski eser toplayan, bitki ve kitap koleksiyonu yapan meraklıları da unutmamak gerekir. Bu yolculuklarda klasik kültür verilerine giderek artan bir ilginin olduğu görülmektedir. Spon, 3 bin 600 Grek ve Latin yazıtı toplamış, nümizmatik gerçek bir bilim niteli-

caya ya da Fransızca seyahat kitapları İngilizceye çevriliyordu.

17. yüzyılın sonlarına doğru antik dönem sanatının yayıldığı coğrafyaya duyulan özel ilgi yeni boyutlar kazandı. Chateaubriand'ın *Paris-Kudüs Yolculuğu Kılavuzu* (1812) Hellenistik Doğu'ya yapılan yolculuklara büyük bir canlılık getirdi. Ünlü Milo Venüsü 1820'de Louvre Müzesi'ndeki yerini aldı. Yunanistan'ın bağımsızlığı, Atina'da Fransız Enstitüsü'nün kurulması, Mora'ya yapılan bilimsel geziler, Peloponnes'teki önemli anıtların ortaya çıkmasına olanak sağladı. Texier ve Guizot'nun çeşitli kurumlar tarafından desteklenen Anadolu'daki araştırmaları, Anadolu'nun tarihi, coğrafyası ve arkeolojisiyle bir bütün olarak anlaşılmasına katkıda bulundu. Bu araştırmalar Marmara Bölge-

Hitit anıtlarına ilk değinen, Texier oldu. Perrot, bu uygarlığın çok geniş bir alanı kapsadığını gösterdi. Küçük Asya uygarlığının bütün olarak geliştiğini kanıtlayan yine Fransız bilginleri oldu. Araştırmaları, 1880-1895 yılları arasında İngiliz Ramsay, Wright ve Sayce sürdürdü. Bu arada, Alman bilginlerinden Humann, Luschan ve Koldewey aynı dönemde araştırma yaptılar. 1906 yılında Winckler'in çabalarıyla üstünlük tamamen Almanlara geçti.

Horoz
kahartması.



Sartiaux 17 ve 18. yüzyıllarda Anadolu'ya gelen Fransız gezginlerini sayarken, bunlardan en eski seyyahın Henry de Beauvau olduğunu belirtmektedir (1604). Anadolu kıyıları ve içlerine yapılan yolculukların giderek arttığı görülecektir. Gelenler arasında bilimsel amaç güdenler ol-

ğı kazanmış ve yığınla eski para toplanmıştı. Truva'nın yerinin saptanması için gösterilen çabalar, daha sonraki araştırmalara ışık tutmuştur.

Sartiaux, 17. yüzyıldan başlamak üzere Türkiye'deki İngiliz arkeolojik çalışmaları üzerinde de durmaktadır. Spon 1675 tarihinde İngiliz Wheler ile birlikte İzmir'e gitmiş, İzmir'deki İngiliz konsoloslu -adını vermiyor ama bilgin Sir Paul Rycaut ile tanışmışlardı (il y trouva un consul, savant antiquaire anglais). Dr. Pickering, onlara Yedi Kilise ile ilgili ayrıntılı bir dosya sunmuştu. 19. yüzyılda yine Yedi Kilise'yi araştırmak için Anadolu'ya gelen V.J. Arundell, bütün bu çabalardan minnetle söz etmektedir. Wood, Pococke, Dallaway, Chandler, Stuart ve Revett'in eserleri Fransız-

si'nden (Bitinya) Kapodokya ve Kilikya kıyılarına kadar geniş bir alanı kapsıyordu. Texier'nin Louvre'a getirdiği mermer koleksiyonu Küçük Asya'nın en önemli buluntuları olarak görülmektedir. 1850'den sonra hem Yunanistan'a hem Anadolu'ya yapılan bilimsel geziler giderek büyük bir ivme kazandı. Hititler üzerine bilgilerimiz genişledi. Menderes Vadisi'nde Milet, Didim, Priene, Aydın gibi yerlerde yapılan araştırmalar önemli sonuçlar doğurdu. Louvre'a getirilen eserler buradaki Milet salonunda sergilenmektedir.

1885'ten sonra Fransa'nın Doğu'daki arkeolojik çalışmalarının etkisi hızla düşüşe geçti ve Almanlar Fransa'nın bıraktığı boşluğu doldurmaya başladılar. "Puis, nous nous sommes effacés, nous avons

abandoné Notre oeuvre ébauchée, nous l'avons laissée passer dans d'autre mains," (s. 19).

Konferansın ikinci bölümü, Almanların Türkiye'de yaptıkları çalışmalara ve araştırmalara ayrılmıştır. Anadolu'nun 1000 m yüksekliğindeki yaylalarında yeşeren Hitit uygarlığı Kalde, Asur ve Mısır'la iletişim içinde bulunuyordu. Kıyılarda Grek kolonizasyonu MÖ 9-8. yüzyıllarda başladı. Frigler, Greklerle Hititler arasında büyük bir uygarlığın temsilcisi olarak görülmektedir. Adalar daha çok Akdeniz'in en eski halkını barındırıyordu.

Hitit anıtlarının varlığına ilk değinen, Texier oldu. Perrot, bu uygarlığın çok geniş bir alanı kapsadığını gösterdi. Küçük Asya uygarlığının bir bütün olarak geliştiğini kanıtlayan da yine Fransız bilgini oldu. Araştırmaları, 1880-1895 yılları arasında İngiliz Ramsay, Wright ve Sayce sürdürdü. Bu arada, Alman bilgini Humann, Luschan ve Koldewey aynı dönemde Küçük Asya'da araştırmalar yaptılar. 1906 yılında Winckler'in çabalarıyla üstünlük tamamen Almanlara geçti. Winckler, çalışmalarını sürdürmek için Boğazköy'e yerleşti. Openheim, arkeolojik çalışma bahanesiyle kuzey Suriye'nin ekonomik ve askeri durumu üzerine yığınla belge topladı.

Elde edilen sonuçlar çok önemliydi. İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'ne Almanlar pek çok malzeme yığdı. Winckler buraya 20 binden fazla yazıt getirdi. Doğu'da araştırma yapan Alman derneklerine çok geniş ödenekler ayrılıyor. Almanya'da bu konuda yapılan yayınlar büyük ilgi görüyordu. Hrosny, Hitit yazısının Champollion'u oldu. 1916'da *Die Sprache der Hethier* Leipzig'de basıldı. Bu arada, Almanlara Anadolu'da başta demiryolu yapımı olmak üzere çok geniş ayrıcalıklar sağlandığını da unutmamak gerekir.

Sartiaux, Helenistik dünya ve klasik arkeoloji alanında yapılan çalışmalarına da özetlemekte; Truva, Assos, Bergama, Milet, Sart, Efes ve Menderes

Vadisi'yle Sisam Adası'ndaki kazıların sonuçlarına değinmektedir.

Fransa'nın öteden beri Türkiye'de ticaret, bayındırlık eserleri, bankacılık gibi alanlarda önemli yatırımları vardı.² Hukuk, eğitim alanında da durum oldukça ileri düzeydeydi.



Fokia kazılarında çıkan iki heykelciğin önden ve yandan görünüşleri.

İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'ne Almanlar pek çok malzeme yığdı. Winckler buraya 20 binden fazla yazıt getirdi. Doğu'da araştırma yapan Alman derneklerine çok geniş ödenekler ayrılıyor. Almanya'da bu konuda yapılan yayınlar büyük ilgi görüyordu. Hrosny, Hitit yazısının Champollion'u oldu.

Bu bağlamda, Sartiaux Foça'da kazı izni alabilmesini Fransa'nın Doğu'daki etkisinin yeniden güçlenmesi olarak algılamaktadır. Burada da, ilk iki konferansında olduğu gibi Foça'daki kazıları ve bunların sonuçlarını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Çevrede de yüzey araştırmaları yapmış, bugün İtalyanların kazı yaptığı Kyme'nin önemine değinmiştir.

Sartiaux, Foça'da savaş öncesinde başlayan huzursuzluklar nedeniyle buradan ayrılmak zorunda kaldığını yazmaktadır. Bu konuda *Revue des Dext Mondes*'de çıkan (15 Décembre 1914) bir makalesine gönderme yapıyor. Bu alanda, Osmanlı arşivlerinde bulunan dosyaların incelemesi gerektiği kanısındayım.

Fransız kamuoyu Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye yakın bir ilgi duy-

du. 1921 yılında Jean Deny'nin anıtsal *Türk Dili Grameri* yayımlandı. Aynı yazar 1927'de, bir süre önce gazetelerde çıkmış olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın anılarını Fransızca çevirdi. Albert Gabriel'in Anadolu ve Bursa'daki araştırmaları ve 1930'da İstanbul Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulması Türk-Fransız kül-

türel ilişkilerine yeni açılımlar sağladı. Bu gelişmeler Gerard Tongas, Jean Sauvaget, Claude Cahen ve Robert Mantran gibi bilim insanlarının çalışmalarıyla daha da pekişti. Paris büyükelçimiz Nurettin Vergin 1966 yılında Bursa'nın fahri hemşehrisi Prof. Albert Gabriel'e İstanbul Üniversitesi'nin Docteur Honoris Causa diplomasını sunarken, onu, "Fransızların katıksız Türkü" (Le plus turc des Français) sözleriyle selamlamıştı.

ZEKİ ARIKAN

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİHİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

1. Felix Sartiaux, *L'Archéologie française en Asie Mineure et l'Expansion Allemande, Les Bouillies et le soc de Phocée, Conférence faite à la Société de Géographie, le 15 Février 1918, Hachette, Paris, 1918*
2. Krs. Jacques Thobie, *Intérêt et impérialisme français dans l'empire ottoman (1895-1914)*, Paris, 1977

WEB'DE OSMANLI TARİHİ

DR. GÜREL TÜZÜN

Bu ayki Web'de Tarih köşemizde, Osmanlı tarihiyle ilgili siteleri ele alacağız. Ancak pek çok kez karşılaştığımız bir çelişki yine kendini gösteriyor. Osmanlıya ilişkin Türkçe web kaynaklarının yoksulluğuna karşılık, yabancı dilde çok zengin ve çeşitli kaynak olduğu görülüyor.

Konuya, Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesinde bulunan "Tarih" bölümü altındaki Osmanlı İmparatorluğu sayfalarıyla başlayabiliriz (www.kultur.gov.tr/TR/BeleGoster.aspx?F6EioF8892433CFFA6A-A849816B2EFF973CA0C42468A31). Bu sayfalarda Osmanlı padişahları, bayrakları, başkentleri, pulları, sikeleri, nişan ve madalyaları, mutfak kültürü, mimari yapılar, kültürel hayat, minyatürler ve gravürler gibi çok çeşitli konularda, çoğu kez görsel malzemeyle desteklenen bilgiye erişilebiliyor. Gene aynı sitede yer alan "Sanal Müzeler" bölümünde (www.kultur.gov.tr/TR/BeleGoster.aspx?F6EioF8892433CFFA6A-A849816B2EFF973CA0C42468A31) ise, örneğin Topkapı Sarayı'nı sanal olarak gezebiliyorsunuz.

Hacettepe Üniversitesi'ndeki Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Araştırmaları Bibliyografyası (www.obib-hacettepe.edu.tr) sitesi doyurucu bilgiler içeriyor. Osmanlı Devleti konusunda zengin içerikli iki özel web sitesi var. Bunlardan birincisi, www.theottomans.org adını taşıyor (www.theottomans.org/turkce/index.asp). Bilgilerin tarihçe, askeri yapı ve savaşlar, sultanlar ve harem, sanat ve kültür başlıkları altında sunulduğu sitede haritalar, kaynakça ve bağlantılar da bulunuyor. İkinci özel web sitesi ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı

nedeniyle hazırlanmış ve Osmanlı Web Sitesi adını taşıyor (www.osmanli700.gen.tr/trindex.html).

Osmanlı Devleti'ne ilişkin Türkçe web kaynaklarının yoksulluğuna karşılık, yabancı dilde çok zengin ve çeşitli kaynak bulunuyor. Daha önce, web'deki İngilizce tarih sitelerinin en zenginlerinden birinin ABD'deki Fordham Üniversitesi'nde bulunduğunu belirtmiştim. Bu, yayın yönetmenliğini Paul Halsall'ın üstlendiği "Internet'te Tarih Kaynak Kitapları" Projesi'nin (Internet History Sourcebooks Project) web sitesi. Osmanlı Devleti'yle ilgili kaynaklara www.fordham.edu/halsall/islam/islamsbook.html *The%20Ottomans adresinden erişebilirsiniz. Burada birçok kitap ve makale metninin yanı sıra çeşitli görsel malzemelere de ulaşılabilir. About.com adını taşıyan web sitesinin "Avrupa Tarihi" bölümündeki "Balkanlar ve Türkiye" başlığı altında da konuyla ilgili bir dizi bağlantı yer alıyor (http://europeanhistorical.about.com/od/thebalkan/sandturkey/The_Balkans_and_Turkey.html). Buradan ulaşabileceğiniz bir kaynak, ABD'deki Washington Eyalet Üniversitesi'nin <http://www.wsu.edu/8080/dee/OTTOMAN/CONTENTS.HTM> adresindeki web sayfaları. Bu sayfalarda Osmanlı Devleti'nin farklı dönemleri ile ilgili bil-

giler var. ABD'de 1971'de kurulan The Turkish Studies Association'ın (Türk Araştırmaları Derneği) web sitesinde de (www.h-net.org/~thet-sa/) konuyla ilgili web kaynakları yer alıyor. Sitenin "Teaching Resources" (Eğitim Malzemeleri) bölümünde eğitimin çeşitli düzeylerinde kullanılabilecek görsel malzemelerle ilgili bağlantılar bulunuyor. Bunlardan, "Padişahlar Albümü" ile çeşitli haritalar özellikle ilginç. Georgetown Üniversitesi'ndeki The Institute of Turkish Studies'in (Türk Araştırmaları Enstitüsü) web sitesi de (<http://turkishstudies.org/>) konuyla ilgili araştırma yapacak kişilere yönelik olarak hazırlanmış. Özellikle, ABD'de bulunan benzer kuruluşlarla ilgili bağlantıların yer aldığı "Links" bölümü çok yararlı.

H-Türk Discussion Network'un (Tartışma Ağı) <http://www.h-net.org/~turk/> adresindeki web sitesi, Osmanlı Devleti ve Türkiye üzerine çalışanlar için çok yararlı bir başka kaynaktır. Bu sayfalara en son baktığımda Manchester Üniversitesi'nden bir araştırmacı Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi sonrasında ağaçların korunmasına yönelik bir ferman çıkarıp çıkarmadığı konusunda yardım istiyor, bir Yunan araştırmacı ise 18. yüzyılda Girit'teki kölelere ilişkin bir bulgusunu diğerleriyle paylaşıyordu.

bkz.

İstanbul hakkında 10.000 madde için,
Osmanlı tarihindeki 17.000 kişinin biyografisi için
sendikacılığın dünü bugünü için bakınız...

TARİH VAKFI



www.tarihvakfi.org.tr

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL VE TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE
MADDE, YORUM VE BİLGİ İLE DOLU
8 CİLTLİK BİR KAYNAK...

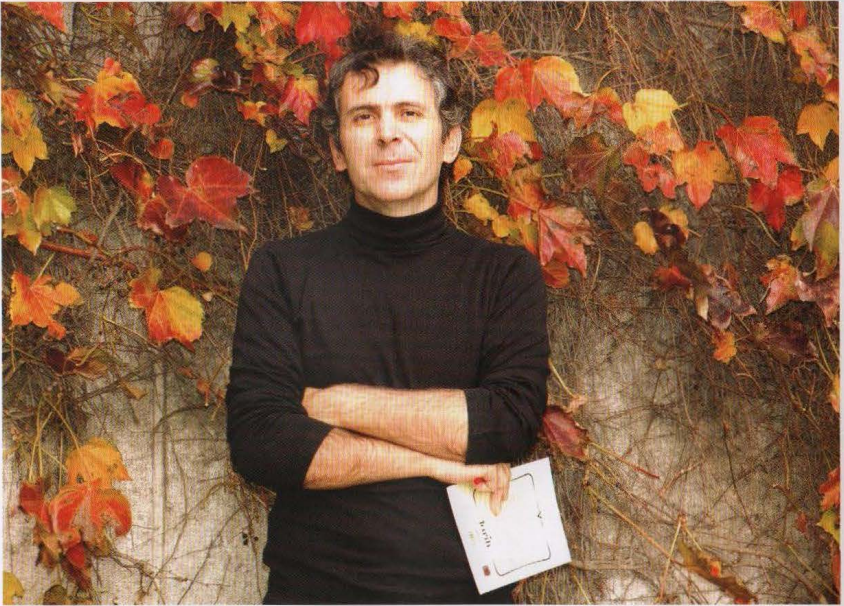
SİCİLL-İ OSMANİ,
YAYINLANDIĞI GÜNDE BERİ OSMANLI
TARİHİ İLE UĞRAŞANLAR İÇİN
VAZGEÇİLMEZ BİR BAŞVURU KAYNAĞI...

**SENDİKACILIK
ANSİKLOPEDİSİ**
3000 MADDEDEN OLUŞAN
ALANINDA İLK VE TEK KAYNAK...

MİŞLİ GEÇMİŞ ZAMAN ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ

"ÇİZER İÇİN BEREKETLİ BİR MALZEME: ANAKRONİZM"

100. sayımızdan bu yana Toplumsal Tarih'te çizgilerini "konuşturan" Aydan Çelik'in, bu çizimlerini derlediği miş'li geçmiş zaman isimli kitabı çıktı. Çelik'le kitabı üzerine yaptığımız söyleşi sınırlarını aşarak; anakronizmden mizahtaki klişelere, iktidar-mizahçı ilişkilerinden değişen mizah algısına uzanan serbest bir sohbe dönüşü.



Fotoğraf:
Aysel Kazıcı

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Anakronik fikri nereden çıktı, nasıl gelişti?

100. sayıyla birlikte ben de *Toplumsal Tarih*'te çizmeye başladım. O sayı, "Toplumsal Tarih'in yeni yüzü" sloganıyla çıktı. Benim çizimlerim de o yeni yüzün bir parçasıydı. İlk iki yıl daha çok yazılarla paslaşan çizimler

yaptım, Anakroniksonra başladı. Yaza'nın aktif, çizginin pasif olduğu bir ilişki değil de, arada benim de şahsi yaklaşımlarımı sergilediğim çizimler şeklindeydi. Aslında başından beri bir köşe yapma fikrim vardı ama düzenli bir şey çizmek biraz da ürktü-cüdür. Ön hazırlık yapmadan başlar-san çuvalama ihtimalin yüksek. İlk Anakronik çizimi, sırtında çay barda-ğı taşıyan şerbetçi'di. Sonra emekli

olmuş, maket yapan, cep telefonlu, dijital saatli Barbaros geldi. Yalnızca kavramsal değil, görsel olarak da bir anakroniden söz ediyoruz. Böyle başladı ve devam etti, sonra bazen gündeme göre şekil aldı, bazen benim serbest atışlarım biçiminde gelişti. Mesela Papa çizimi, bu sayıdaki "maskeli adamlar" çizimi böyle. Türkiye'de tarih eğitiminin tornasından geçmiş her ortalama yurttaş gibi

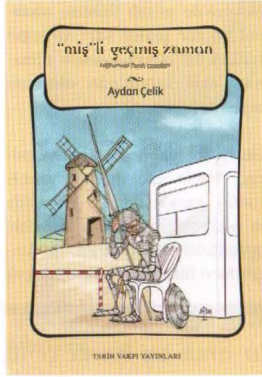
anakronizmle malul olduğumuzu düşünüyoruz. Tarihle meselesini halledememiş bir ülkede yaşıyoruz. Bu bir çizer için bereketli bir malzeme. Dolayısıyla anakronizme dair çizimler sadece o köşede yer almıyor. Diğer çizimlerde de bu çeşit bir anakronizm yer alıyor.

Senin çizgilerinde bilgisayarın yaygınlaşması sonucu oluşan bir estetik, bir tür sterillik var ya da ben öyle hissediyorum. Bu, kullandığın teknikle mi alakalı, yoksa estetik bir tercih mi?

Sen nasıl görüyorsan öyledir. Sana aittir o. Bakanın gözüdür. Yok, ben orada onu anlatmak istemedim, deme hakkım ve lüksüm yok. Bu bilgisayar hadisesi biraz da efsane halini

Teknikle estetik arasında bir bağ olduğunu kabul ediyorum. Eldeki teknik edevat bir şekilde estetiği de şekillendiriyor. Dünyanın en büyük çizerle-

kadar basit bir malzemeyle yapıldığı halde bu kadar etkili olan bir plastik sanat çok azdır.



Vaktinde büyük çizgi üstadı Semih Balcıoğlu'na, "Hiç bilgisayarla çizmeyi denediniz mi," diye sormuştum. "Benim çizimin lezzetini bilgisayar vermez," demişti. Aslına bakarsan bugünün imkânlarıyla o lezzeti verir bence. Acaba tutuculuk mu yapıyor, diye düşündüm ama sonradan hak verdim: Artistik bir şey ortaya koymak, yani yaratma faaliyeti yalnızca sonuçlarıyla değerlendirilerek bir şey değil; süreç de önemli. Kâğıt üzerinde kurşun kalemin, tarama ucunun çıkardığı his, o his, çizerken aldığınız o tat bambaşka bir şey.

Mizahçının malzemesi olan politikacının düzeyi, mizahın çitasını da belirliyor. Mesela İnönü mizah duygusu çok kuvvetli bir lider. Dolayısıyla kendisine yapılanları da tolere edebiliyor. Ferhan Şensoy, "Paşam neden hiç oyunlarımıza gelmiyorsunuz," diye soruyor. İnönü, "Ben oyuna gelmem," diye espriyi patlatıyor.

almıştır değil mi? Mesela ben daha bir tane bilgisayar görmemişken bir sürü bilgisayar fıkrası biliyordum. Dünyanın bir numaralı bilim adamları bilgisayara en zor soruyu sormuş, o da bilmiş ama bizim Karadenizli, "ne var ne yok uşağım?" diye sorunca kafayı dağıtmış ya, onun gibi abidik gubidik fıkralar. Dolayısıyla, bilgisayarda çizim deyince birçok insanın aklına aletin karşısına oturup, "bana bir saat kulesi çiz Kit, yanına da bir barış güvercini koy, ama güvercinin bir kanadı kırık olsun lütfen," diyen bir adam geliyor olabilir. Biz bu alete aynı zamanda "elektronik beyin" demiyor muyuz?

Bilgisayar dediğin koca bir kırtasiye dükkânı aslında ama babanın spor salonu sahibi olması senin 100 metre rekortmeni olmanı garanti etmiyorsa, painter programı da seni ressam yapmıyor.



rinkinden biri kabul edilen Ralph Steadman, polaroid fotoğraf yeni çıktığı zaman kendince bir teknik geliştirmişti. Yeni çekilmiş, henüz ıslak durumdaki bir polaroid fotoğrafı eliyile deforme ederek karikatür yapıyordu.

Geleneksel karikatür çini mürekkebleyle ve tarama ucu adı verilen son derece baslı bir araçla yapıyor. Bu

Senin karikatürlerinde Türkiye dışında yerleşmiş semboller de epey yer alıyor. 19. yy sonu, 20. yy başı Osmanlı karikatürüyle kıyaslarsak, sanki şu anda dünyadan daha çok klişe kullanılıyor diye düşünüyorum.

Bu sorunun cevabını bilmiyorum ama sembol kullanımı meselesine dair bir iki laf edebilirim. Yeryüzünde herkesin bildiği klişeler var. 1960'larda bir adam radyo satın almak ister. Radyocu, "Hangi markayı istiyorsun," diye sorar. Adam, "Özay Gönüm'ün çıkmadığı marka," diye yanıtlanır. İçinde barış güvercini olmayan bir çizim kitabı çıkarayım diye düşünürken, sonra bir bakımda ki ben de çizmişim. Yani hepimizin radyosunun bir köşesine gizlenmiş bir Özay Gönüm var. Don Kişot da dünya üzerinde karikatürü en çok çizilmiş kahramanlardan biri. Klişe kullanmak bazı açılardan, mesela



sen de onların ucuna ekleniyorsun ama yeni bir estetikle bunu üretebiliyorsan, farklı bir gözle bakabiliyorsan niye yapılmaz?

Türkiye'de mizah konusu olmanın ne tür şeyler var? Örneğin Atatürk'ün mizah konusu olmaması ama İnönü'nün olmasını neye bağlıyorsunuz?

Aslında Atatürk'ün de mizahı yapılmış. Mesela, İsmail Şen'in yazdığı Atatürk karikatürlerinin yer aldığı bir kitap biliyorum ama buradaki karikatürler eleştirel değil, bir Atatürk hicvi filan yok. Karikatürde çok

lerde de Kıbrıs'la ilgili yine bir Türk-Yunan gerginliği var. Bir Yunan bakanı, "Gerekirse Kıbrıs'a da gireriz," tarzında efeleniyor. İnönü'nün adama cevabı, "Yeşşşeee!" oluyor. *Ulus* gazetesi, içerde o zehir zemberek yazının çıktığı gün, "Yeşşşeee!" sözünü manşet yapıyor.

Mizahçının malzemesi olan politika-cının düzeyi mizahın çatısını da belirliyor. Aklıma Churchill geliyor. İngiliz karikatürcüleri öteden beri çok serttir. Adamı buldog gibi çiziyorlar. O da onlara tekzip gönderiyor, "benim yanaklarım bir buldogdan daha sarkıktır," diye. Bu sertlik İngiliz ka-

Mizahçı, çelişkilerle iş yapan adamdır ama bu kendi kendisiyle çelişmeyeceği anlamına gelmez. Yirmi yıldır hayatımızda olan "zonta, mağanda" gibi kelimelerin mizah dergilerinde üretildiğini unutmamak lazım. Bir çeşit lümpen eleştirisi olarak dolaşıma giren bu kavramlar giderek amacını aştı, kapsama alanını genişletti ve yoksul düşmanlığına kadar vardı.



derdini ifade etmek açısından bir avantaj ama diğer taraftan anlamı daraltan bir şey aynı zamanda. Zaten daha önce bir sürü şey yapılmış,

sık yapılan abartı ögesi Mustafa Kemal için geçerli değil. Seninle birlikte gördük, *Express*'in bu ayki kapağında bir Atatürk karikatürü var. Ratıp Tahir Burak'ın 1959'da çizdiği Atatürk, diğer örneklerde görmediğimiz kadar abartılı.

İnönü'nün mizah konusu olmasının ise muhtemelen pek çok sebebi var. İnönü muhalifleri, kendilerini İnönü'yle aynı düzlemde görüyorlar zaten. Onu "tek adam" olarak algılamıyorlar. Şunu da belirtmek gerekir ki, İnönü mizah duygusu çok kuvvetli bir lider. Dolayısıyla kendisine yapılanları tolere edebilirler. Ferhan Şensoy, "Paşam neden hiç oyunlarımıza gelmiyorsunuz," diye soruyor. İnönü, "Ben oyuna gelmem," diye espriyi patlatıyor. Yine İnönü'nün mizah duygusuyla ilgili Öztürk Serengil'in anlattığı bir anekdot var: Serengil'in "yeşşşeee", "kelaj" gibi tuhaf laflar eden Adanalı Tayfur tiplmesi çok tutuluyor. *Ulus* gazetesinde köşe yazarlarında biri, "Bu adam güzel Türkçemizi bozuyor, engellenmeli," diye zehir zemberek bir yazı yazıyor. Aynı gün-

rikatüründe hâlâ süren bir şey. *The Guardian* çizeri Steve Bell, Körfez Savaşı'ndan bu yana Tony Blair'i, Bush'un köpeği olarak çiziyor. Biz hiç böyle bir noktada değiliz. Bana, "Abdülhamid Han'ı nasıl kambur çizersin," diye okur tepkisi geliyor. İngiliz mizahı bir yandan sert ama diğer taraftan da, tabiri caizse nezaketle de bir akrabalığı var. İRA'cılar İngiliz askerlerinin geçeceği köprüye bomba koyarlar, kendileri de pusuya yatarlar. İngilizler her gün şaşmaz bir şekilde saat 5'te köprüden geçmektedir. Saat 5 olur kimse gelmez, 10 dakika sonra militanlardan biri diğerine döner ve şöyle der: "Ne oldu bunlara yahu? Başlarına bir şey gelmiş olmasın?"

Türkiye'de neler mizah dışı bırakılıyor, konusuna devam edelim. Karagöz'de aile kurumu saygı görünken, karı-koca çifti alay konusu ediliyor, keza din de mizah konusu olabiliyor.

Türkçede, François Georgeon'un yayına hazırladığı *Doğu'da Mizah* diye bir kitap var. İmparatorluk mi-

zahından ulus-devlete geçişte mizahın yaşadığı sorunlardan bahsediyor kitap. Bu, özellikle Karagöz ve Hacivat, artık toplumunun nabzını elinde tutan bir sahne sanatı değil de çocuk çocuk eğlencesi gibi algılanan, ehilleştirilmiş, evcilleştirilmiş bir şey. Halbulki yalnızca Osmanlı'da değil, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Karagöz ve Hacivat'ın bir işlevi olduğunu biliyoruz. Bu evcilleştirme hali Nasreddin Hoca için de geçerli. Pertev Naili Boratav'ın kitabının başına gelenler ortada. O kitap mevcut Nasreddin Hoca imgesini yerle bir etmişti. O imge tonton, şirin, sevimli; neredeyse bir Noel Baba imgesidir. Kaldı ki Noel Baba imgesi de reklam sektörü için sonradan üretilmiş bir şey. Muhafif, ezber bozan bir karakteri, "düşmeseydim incecektim"e indirgiyoruz. Hetorodoks bir karakteri alıp Ortodoks bir konformiste çevirmişiz.

Karikatürün Osmanlı'da ortaya çıkışı sözlü mizahı yazıya geçişi de beraberinde getiriyor. Karikatürlerde hâlâ bu sözlü geleneğin izlerini görmek mümkün mü?

Mümkün. Bunu çok iyi yapan çizimler de var. Daha çok söz oyunları ön planda, çizgiye söze yardım ediyor. Bu, Türkiye'de çok sevilen bir tür. Ben de seviyorum. Mesela Yiğit Özgür, Karagöz-Hacivat gibi yapıyor karikatürlerini. Genelde iki kişi konuşuyor. Biri bir şey diyor, diğeri yanlış anlıyor, öbürü yanlış çoğaltıyor, bir iletişim kazasıdır gidiyor. Hepimizin dinlemeden konuşmak, anlamadan yorumlamak gibi "Karagöz'lüklerimiz" var.

Gırgır'lı yıllarda, 70'lerde Utanmaz Adam imajı vardı. Züğürt, çalışmayı sevmeyen... Üç kâğıtla, hileyle falan dünyevi zevklerden mahrum kalmama çabası içindeydi hep. 70'lerde zengin kolaylıkla hıccediliyordu. 80'lerdeki nefes almanın zorlaştığı koşullardan sonra, Gırgır'da zengin-yoksul mücadelesinde, yoksula arka çıkan bir tutum söz konusuydu. Bu tutum o yıllarda



okuyucuyla buluşuyordu, şimdi öyle değil.

Farkında mısın, bana bir çizer değil de, mizah eleştirmeni muamelesi yapıyorsun. Neyse, çıkıntılık etmeyip soruna cevap vereyim. Yakında sözünü ettiğin konuyla ilgili bir kitap çıkacak. Adı, eğer değişmediyse "Çizgili Kenar Notları" olacak. Orada yoksulluk-yoksunluk, kenarda-kıyıda kalmışlık ve bunların mizah dergilerine nasıl yansıdığını üzerine epey bir yazı olacak. Mesela sen Gırgır'dan, Utanmaz Adam'dan söz ettin. Benim aklıma Mikrop dergisi ve Engin Ergönültaş'ın geliyor. Biliyorsun, Dostoyevski'nin, "Hepimiz Gogol'un Palto'sundan çıktık," diye bir lafı var. Kitabın editörü Levent Cantek, bunu, "Hepimiz Ergönültaş'ın paltosundan çıktık," diye değiştirmiştir. Hakikaten Ergönültaş bu konuda aşılammış bir örnektir.

Şimdiki zamana gelince; tam olarak söylediğin gibi mi emin değilim. Toplumda zenginliğe dair algının değiştiği doğru. "Patron" lafının negatif çağrışımı, yerini "girişimci" lafının pozitif çağrışımına bıraktı. Ne var ki bunu mizah dergileri yapmadı. Bugün popüler mizah dergileri için birçok eleştiri yapılabilir ama "yoksula arka çıkmamak" gibi bir tutum o eleştiri listesinin en sonlarında yer alır. Hatta bu konuda bazen ifrata bile kaçıldığını düşünüyorum. Caddebostan plajında denize donla girmenin yasaklandığı günlerde Leman, "Donuna sahip çık" diye kampanya



bile yaptı. Bu yasağı yoksulluğun aşagılanması olarak görüyorlardı.

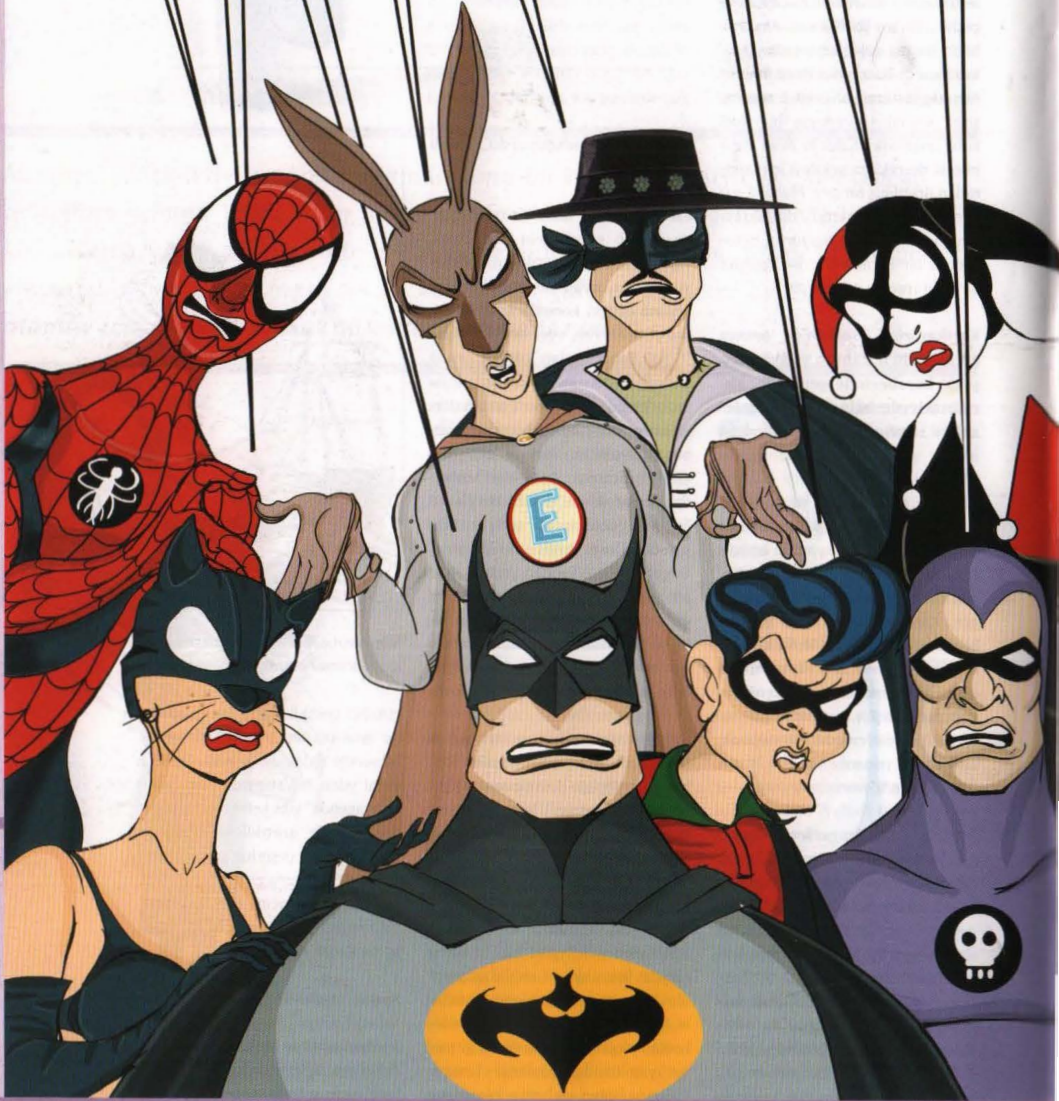
Mizahçı çelişkilerle iş yapan adamdır ama bu kendi kendisiyle çelişmeyeceği anlamına gelmez. Mesela yirmi yıldır hayatımızda olan "zonta, maganda" gibi kelimelerin mizah dergilerinde üretildiğini unutmamak lazım. Bir çeşit lümpen eleştirisi olarak dolaşıma giren bu kavramlar giderek amacını aştı, kapsama alanını genişletti ve yoksul düşmanlığına kadar vardı.

Aydın teşekkür ederiz.

Asıl ben ederim. Umarım *Toplumsal Tarih* gibi ağır, oturaklı bir dergiye hafif meşrep kaçmamışımdır.

Bazı dünyasında önünen kadınlarla ilgili birbirinden "yarane" mneriler geliyor.
En son İtalya Başbakanı Romano Prodi, "Yüzünüzü kapatamazsınız, görülmeniz lazım. Toplum için, entegrasyon için bu şart" demiş.

NASIL YANİ?



Sutukulu'da bir acayip
soylulaştırma

**YAĞMUR
ÖTELERE
YAĞAR,
SEL BİZİM
MAHALLEYİ
BASAR**

**MURAT BELGE İLE
FİSTİK AHMET
BÜYÜKADA'YI ARŞINLIYOR...**

DOSYA: Şehrin sosyo-ekonomik
ve tarihî müdahalleri;
OTELLER

**İSTANBUL(LU)RLA
RAGMEN**

**KENTSEL
DÖNÜŞÜM**

Kaplanenlar, yer değiştirenler, bağimsızlar:

**GÜNCEL SANAT
MEKÂNLARINDA
DÖNÜŞÜM
AYŞE EREK - AYŞE KÖKSAL**

Tarihî, mezunları ve muhabbeti ile:

**İSTANBUL
(ERKEK) LİSESİ**

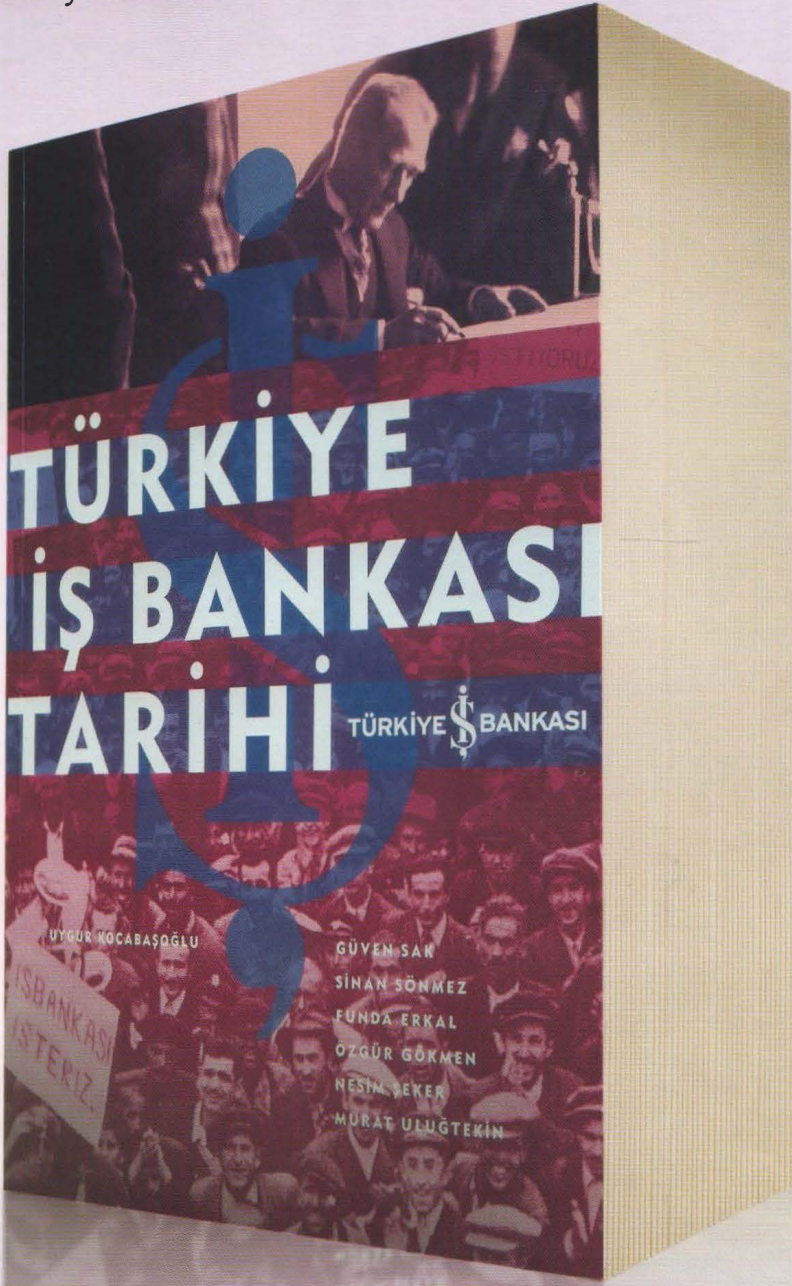


TARİH VAKFI

ABONELİK İÇİN
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T 102121 22737 33-1021212 27 37 34 F 102121 22737 32
www.tarihvakfi.org.tr

**EKİM SAYISI
BAYİLERDE VE
KİTAPÇILARDA**

Birlikte yazdık...



UYGUR NOCABAŞOĞLU

GÜVEN SAN
SİNAN SÖNMEZ
FUNDA ERKAL
ÖZGÜR GÖKMEN
NESİM DEKER
MURAT ULUGTEKİN